

„Támpontjai egy majdani összefoglalásnak”

1937-ben jelent meg Schöpflin Aladár – a *kritikus* – könyve, *A magyar irodalom története a XX. században*. Schöpflin Aladár ebben az irodalmi modernség érvényre jutásának útját rajzolja meg, mégpedig úgy, hogy a tapogatózó, alternatív utakat döntően a *Nyugat*-ba futtatja bele, s ezzel részben a folyóirat mítoszát is megalapozza.¹ Eljárása érthető: a *Nyugat* volt az első tartós életű, több történelmi fordulatot túlélt, nemzedékeket teremtő, sikeres és sokarcú *modernség-kísérlet*. Irodalomtörténetének megjelentetését ünneplő gesztus is motiválta: az „intézmény”, a folyóirat *harmincadik* évfolyamába lépett. A könyv első része *folyamat-rajzot* ad, amely időnként *portrévá* szélesedik. Schöpflin könyvének megjelenése idején már *három*, egymásra is reflektáló irodalmi nemzedék osztozott az adott állapoton. A modernség kezdetben sem volt egységes zubbony, önálló, megkülönböztethető arcai voltak, feleselő-versengő helyzetben. A modernség különböző esztétikai megnyilatkozásaiban az volt a közös, hogy külső instanciától független, autonóm művészetet teremtett. Vagy ahogy Ignotus mondásában emblematikusan fennmaradt: a *Nyugat* a „tisztá irodalom” otthona, amely „írótól soha nem követelt egyebet, mint [...] azt, hogy tudjon írni.”² A *Nyugat* harmadik nemzedékének idején már nem is volt akkora nimbusza a folyóiratnak, hogy újabb, jelentékeny, ideológiailag és esztétikailag is más elveket követő folyóiratok ne jöhettek volna létre mellette.³

Schöpflin Aladár nem irodalomtörténész volt, hanem kritikus. Imént említett munkájában szinte kivételesen – bár erős hatással – átlépett a másfajta szemlélet-

¹ *A magyar irodalom története a XX. században* egyik bírálója a munkát egyenesen „a Nyugat családi képtárának” tekintette. KEMÉNYFY János: A „Nyugat” irodalomtörténete. Válasz Schöpflin Aladár „vitatkozás”-ára. *Budapesti Szemle*, 1937, 247. kötet, 721. 106.

² IGNOTUS: A Nyugat útja. In: *Ignotus válogatott írásai*. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Komlós Aladár. Budapest, Szépirodalmi, 1969. 691.

³ A második nemzedék próbálkozása, a legemlékezetesebb értékeket felmutató, rövid ideig tartó kísérlete Szabó Lőrinc *Pandorája* volt. „Egyszerre úgy lett hangosan nemzedéki folyóirat, hogy egyben az új Nyugatba is beleillő poétikát tűzte kritikai zászlajára...” KABDEBÓ Lóránt: A Pandora. In: FINTA GÁBOR–HORVÁTH Zsuzsa–SIPOS Lajos–SZÉNÁSI Zoltán (szerk.): *A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*. Budapest, Argumentum, 2011. 135. A ’30-as években a második nemzedék (Németh László, Sárközi György, Illyés Gyula, illetve Ignotus Pál, József Attila) hozta létre a *Választ* és a *Szép Szót*, s ebben már a harmadik nemzedék is megjelent. S éppen e két folyóirat az, s különösen a népiek irodalomfelfogása, amely kitüntetten a szociográfiai műcsoport kialakulásában érhető tetten, egyfajta külső instancia visszatérése. Ld. SZÉCHENYI Ágnes: *Sznobok és parasztok. Válasz 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Budapest, Argumentum, 1997.

módot, megközelítést igénylő szerepbe, munkája – nem is mindig szerencsésen – keveri is a két nézőpontot. 1937-ben Schöpflin pályája legmagasabb pontján állt. Tekintély volt, neve egyértelműen összeforrt a *Nyugattal*, melynek főmunkatársa, társszerkesztője is volt. Életművének ez a „nyugatos” fele az ismertebb. Most egy mennyiségben ezzel vetekedő, mindeddig csak a *Vasárnapi Ujság* oldalain élő hatalmas korpuszával ismerkedünk meg.

Schöpflin idézett könyve *saját* útkereséséről, az irodalomban zajló változás felfedezéséről és megértésének folyamatáról, a modernséggel való saját megismerkedésének lépcsőiről nem ejt szót; mintegy azonosult a *Nyugat* útjával, saját identitását is onnan vezeti le. Az eszmélés fordulataival nem foglalkozik, viszont itt, a *Vasárnapi Ujság*ban közzétett kritikáiban éppen ezt a folyamatot találjuk fel. S ebben az a különös és rendkívüli, hogy lényegében kívülről, *egyedül* talált utat a formálódó közösséghez, amelybe később oly evidensen beletartozott. Csoporton kívülről küzdötte ki a *Nyugat* alapítóihoz hasonló értékrendjét, s ezért vállalta a hadakozást is. Munkásságát most alapvetően lineárisan vizsgáljuk, egy szálát veszünk ki abból a fonatból, ami őt összességében jelenti. Publikációs fórumait soroljuk: a *Vasárnapi Ujság* mellett 1908-tól a *Nyugat*, 1909-től *A Hét*, 1911-től (ugyancsak alkalmilag) a *Pesti Napló*, 1913-tól (rendszeresen) a *Huszadik Század*, 1919-től a *Szózat*, a trianoni békediktátum után pedig a *Prágai Magyar Hírlap*. A három fő publikációs fórum, a *Vasárnapi Ujság*, a *Nyugat* és a *Huszadik Század* párhuzamos figyelése is túlfeszítené e munka kereteit, indokolt esetben azonban nem térünk ki előle.

1894-től élt a fővárosban Schöpflin, ekkor iratkozott be a budapesti tudományegyetemre. Leckekönyve az 1901/02-es tanévvel zárul, tanulmányait – ennek oka az anyagiakban keresendő – elhúzta vagy elhúzni kényszerült, s mint erről megemlékezett, 1898-tól a *Vasárnapi Ujság* kötelékében dolgozott. „Már a vége felé jártam az egyetemi tanulmányoknak, amikor egy családi vacsorán⁴ összeismerkedtem Nagy Miklóssal, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjével. Ettől kezdve sűrűbben írogattam a lapnak, s mire megszereztem a tanári oklevelet, már afféle barátság-forma fejlődött ki köztünk [...] Folyton húztam-halasztottam, hogy állás után nézzek, pedig a gondok erősen szorítottak [...] Otthon nagy meglepetés várt rám: Nagy Miklós üzente, hogy szegődjem el hozzá segédszerkesztőnek, havi 80 Ft-

⁴ Az utalás megerősíti, hogy Schöpflin édesanyja, Gregus(s) Hermin valóban rokona volt a „nagy” Greguss-családnak. Unokatestvére volt Greguss Imre (1856–1910) festő, aki 1879-ben mint a *Vasárnapi Ujság* munkatársa rajzokat készített a szegedi árvízről a hetilap számára. A szabadságharcról és a kurucvilágról készített életképeit a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Greguss Imréről ld. nekrológiáját. *Művészet*, 1910/8. 9. évf. 330–338. Greguss Imre öccse, György is festő volt, tőle a *Művészet*ben Schöpflin Aladár [S. A. monogrammal] búcsúzott (1913/10. 12. évf. 393–398). Itt lehetjük személyes indíttatását Schöpflin Aladár első (és legnagyobb sikerű) regényének, az 1921-es *A pirosruhás nőnek* is.

ért.”⁵ Az önvallomás mellett másik tanúságtevőnk és forrásunk Komlós Aladár lehet.⁶ Szerinte Schöpflin 1901-ben teszi első lépéseit a recenzió terén a *Vasárnapi Ujságnál*. Addig Vargha Gyula⁷ mellett inaskodott, Varghának – a verseskönyvekről írt – recenzióit korrigálja egészen 1901. május 1-ig, „mikor főnöke a statisztikai hivatal igazgatójává neveztetvén ki, átveszi a rovat vezetését, s azt lassanként mindenféle könyvek bírálatával egészíti ki.”⁸ A „recenzióit korrigálja” kifejezés azt sugallja, hogy betanul, a követendő példát, írásmintát sajátítja el Schöpflin. Vargha Gyula egyetemi joghallgató korától főállásban a hivatal munkatársa (gyakornok, fogalmazó, miniszteri osztálytanácsos, aligazgató), számos jelentékeny szakmunka, utóbb gazdaságtörténeti forrás szerzője volt, s egyértelműen a statisztika tudományának művelése képezte életének egzisztenciális alapját. Emellett publikálta a hetilapban dalait és ódáit, valamint „német és francia költőktől való hűség és formatökély által kiváló fordításait”⁹ A konzervatív és nép-nemzeti Vargha Gyula jelentőségére és népszerűségére vonatkozóan megjegyezzük, hogy – például – Szegedy-Maszák Mihály figyelmeztető utalásai nyomán az iméntinél árnyaltabb képünk van róla. Szegedy-Maszák hívta fel a figyelmet 1881-es *Dalok* című kötete jelentőségére, mellyel például a fiatal Kosztolányi is találkozott családi könyvtárukban, s hogy Vargha a századfordulón a *Parnasse* költészetét fordította, s hogy Kosztolányi az 1903-ban kiadott, Varghától származó José Maria de Herediától, Leconte de Lisle-től és Sully-Prudhomme-től való fordításokat is birtokolta.¹⁰ Mindezt azért említjük, mert a Vargha Gyula mellett dolgozó Schöpflinnek is ismernie kellett ezeket a munkákat, számára is megvilágító erejűnek kellett lennie

⁵ „Elszakíthatatlan kötelekek fűznek a rádióhoz – vallja Schöpflin Aladár” In: *Magyar Rádió*, 1947/39. 5. (A fizetés értékére nézve tudnunk kell, hogy 1892-ben vezették be a forint helyett az aranyalapú koronát, a korona paritása 1 osztrák forint = 2 magyar korona volt. Schöpflin kezdő keresete, azaz a 160 korona a munkásarisztokráciához tartozó nyomdászok keresetével volt azonos, ennek vásárlóértéke hozzávetőlegesen egy szobakonyhás lakás bérletét és egy személy eltartását tette lehetővé.) A *Vasárnapi Ujság* később sem kínált fényes megélhetést. Schöpflin Gyula emlékszik vissza gyerekkorára, az 1920-as évekre. A hetilaptól és a Franklin Társulattól kapott rendszeres havi fizetés „épphogy a betevő kenyérre volt elegendő – a vajraalót külön meg kellett keresni” [...] Amióta az eszemet tudtam, a pénz otthon mindig is középponti beszédtárgy volt, s nem volt hamis ál-szemérem, »ne a gyerekek előtt«. Anyám gyakran aggódva számolgatta pénzét, s a visszatérő refrén, »még kéne 500 korona a lakbérhez«, ma is kísért a múltból. Ötszáz korona mindig került valahogy, de milyen áron! Apám, bár tudatosan vállalta a szegénységi fogadalmat, ami írónak mintegy kötelező volt.” SCHÖPFLIN Gyula: *Szélkiáltó – visszaemlékezés*. Budapest, Magvető–Pontus, 1991. 17.

⁶ Komlós Aladár személyes jó viszonyban volt Schöpflin Aladárral. 1910-ben Schöpflin írt Komlós és társai közös verskötetéről, ld. itt a kötetben.

⁷ Vargha Gyula (1853–1929), közgazdasági író, statisztikus, költő, műfordító.

⁸ KOMLÓS Aladár: Schöpflin Aladár. In uő.: *Vereckétől Dévényig*. Budapest, Szépirodalmi, 1972. 232.

⁹ Vargha Gyula, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Igazgatója. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 18. 1901. május 5. 285–286. A lap címlapján kezdődő névtelenül megjelent portré pontos képet ad a hivatal fejlődéséről, s azokról a nagy apparátust mozgató munkákról (1895. évi mezőgazdasági statisztika, 1890-es és 1900-as népszámlálás), amelyekben Vargha Gyula részt vett.

¹⁰ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 21. Kosztolányi a *Nyugatban* írta meg, hogy a kötet jegyajándék volt szülei között. *Nyugat*, 1922/13–14. 936.

sajtóbeli előljárójának a modernnek felé is nyitott ízlésvilága.¹¹ Ám arról is tudnia kellett – vagy megengedőbben fogalmazva, tudhatott –, hogy odakerülése előtt nem sokkal a hetilapban Vargha Gyula – igaz névtelenül, de a kritikák kizárólagosan tőle származtak – bírálta Ignotus verseinek nyelvi érthetlenségeit.¹² De Vargha nem teszi hozzá, hogy a zsidóság lenne a nyelvi különbezés magyarázata, származási szempontot nem említ. A magyar író normatív, konzervatív definícióját közvetítette – mintegy a *Vasárnapi Ujság* nevében is – a szerzők és az olvasók felé: „mint igazi magyar költő, forrjon erősebben össze érzésben, gondolatban nemzetével s a gondviseléstől nyert tehetségével küzdjön ki magának díszes helyet költőink sorában”.¹³ (A Vargha Gyula körülrajzolta író-ideál mint elvárás megmaradt, s bő egy évtizeddel később majd Ady felléptével és a *Nyugat* elindulásával még erőteljesebben, önérzetesebben fogalmazódik meg, elsősorban Horváth Jánosnál, aki az *Ady és a legújabb magyar líra* című vitairatában fogalmazza meg a magyar íróval szembeni elvárások felmondását: „Új lírikusaink különösen három ponton mondtak *nemet* a mi addigi általános *igen*ünkre. Erős, de sohasem támadó, sohasem fitogtatott nemzeti érzés és fajszeretet; tisztos, férfias szemérem; s világos, közérthető beszéd: azt hittük, ez a három végérvényesen megmarad, vagy legalább nyíltan meg nem támadtatik a magyar irodalomban [...] S most egyszerre új irány indul, mely tagadásba veszi mind a hármát, s gögös nemzetköziséggel, satnya érzékiséggel és nagyképű homállal lep meg.”¹⁴ Innen lép majd tovább Horváth, s tárgyalja a *Nyugat* „magyartalanságait”.¹⁵ Vargha kritikája évtizeddel korábban volt, minthogy ez a fajta számonkérés és érvelés a *Nyugatot* már mint „zsidó” orgánumot vette volna célba.¹⁶)

Az *Irodalom és művészet* című rovat – amit Schöpflin a fentiek értelmében átvett és „lassanként mindenféle könyvek bírálatával egészít ki”,¹⁷ a *Vasárnapi Ujság* utolsó oldalain kapott helyet, kis betűfokozattal szedték, s utána már csak a köz-

¹¹ SCHÖPFLIN Aladár: Vargha Gyula [nekrológ]. *Nyugat*, 1929/10. 704–705.

¹² Ignotus nem nehezelt ezért az ítéletért. Megértéssel ír róla, amikor Schöpflin Vargha-portróját olvassa. „Vargha nagy kortársak árnyékában tartózkodásra s engedelmességre rendeltetett...” – írja. IGNOTUS: Schöpflin. Magyar írók, irodalmi arcképek és tollrajzok. Kiadja a *Nyugat* folyóirat. *Nyugat*, 1917/10. 900–903.

¹³ [VARGHA Gyula]: Ignotus. Versek. *Vasárnapi Ujság*, 42. évf. 1895/1. január 6. 12–13.

¹⁴ HORVÁTH János: Ady és a legújabb magyar líra [1910]. In *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V*. Osiris Klasszikusok. Budapest, Osiris, 2009. 275.

¹⁵ HORVÁTH János: A *Nyugat* magyartalanságairól [1911]. Uo.

¹⁶ Lengyel András elemzést készített *A Nyugat munkatársi gárdájának összetétele (1908–1910)* címmel. Itt felekezeti adatokat is összegez. „Az alapadatokból levonható tanulságok sokrétűek. Az egyik alapadat mindjárt figyelemre méltó. A három felekezet megoszlása jól mutatja, hogy a szerzők között a zsidó származásúak aránya szignifikánsan magas. A törzsgárdát 15 katolikus és 12 protestáns mellett 31 zsidó szerző alkotta. (E felekezeti csoport egymagában nagyobb, mint a másik kettő együtt.) S egy másik alapadat is legalább ennyire kiugró. A kenyérkereső foglalkozások közül [...] messze az újságírás vezet.” In: LENGYEL András: *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben*. Szeged, Quintus, 2017. 234.

¹⁷ KOMLÓS Aladár: *Vereckétől Dévényig*, 233.

intézetek és egyletek programjai, a társasági hírek (bálok, eljegyzések, évfordulók, halálozások) és a szerkesztői üzenetek szerepeltek. Kritikatörténeti jelentősége az 1880-as évek elején igen korlátozott volt, elsősorban azért, mert csak híreket, értesítést hozott megjelenő könyvekről, a mai értelemben vett kritika, értékelő elhelyezés csak az 1880-as évek közepétől jelent meg benne, s akkor is még rendszertelenül. Ebből a keretből indult Schöpflin Aladár, hogy „Gyulai óta először az első magyar író legyen, aki az irodalmi kritikát főhivatásának tekinti, és hosszú munkásságának középpontjába állítja”.¹⁸

De mit képviselt maga a hetilap? 1854-es indulásakor újszerű, a kornak megfelelő igényeket kielégítő orgánium volt a *Vasárnapi Ujság*.¹⁹ Mindenestől az abszolutizmus kori régi sajtóvilág terméke volt, még mindig a „nemzet összességéhez” szóló, az ízlésbeli közmegegyezésre törekvő, az egyhangú közízlés-alakító eszme képviselője – írja róla az „akadémiai” sajtótörténet.²⁰ A művelődés értékeinek szétterítése céljából készülő hetilap-néplap döntően *vidékre* készült, aminthogy az egész ország vidékies volt. Pest-Buda nemzetiségi összetétele a hetilap indulásának évében erős német dominanciát mutatott, még akkor is, ha a korabeli „statisztikák” még nem teljesen megbízhatóak, Pesten a német és a magyar elem egyensúlyát, Budán a magyar nemzetiség erős kisebbségi helyzetét jelzik.²¹ Számos közismert irodalmi emlékezés is referál erről. A *Vasárnapi Ujság* (1854) mellett ekkor indult a német nyelvű *Pester Lloyd* (1854), ez az elsősorban a gazdaságot informáló-kiszolgáló és német nyelvűsége okán az európai térben sem idegenül álló napilap. A hetilap indulása megelőzte a Magyar Tudományos Akadémia első nagygyűlését (1858), a Kisfaludy Társaság újraindulását (1860). Ezeknek az intézményeknek az emlékünnepélyei az önkényuralom elleni tiltakozás eseményei voltak. Az a csoporthegemónia, amely ezekben a társaságokban érvényesült, utóbb az irodalmi Deák-párt nevet kapta. A közönség még csak ismerkedett a polgári művelődési igényekkel és lehetőségekkel. Kemény Zsigmond még okkal írta *Élet és irodalom* című cikksorozatában, hogy közönségünk „pártolása mecénási, s nem ügybaráti. Adni akar, de nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelül ezen eredményhez jutnánk: a vagyonsabb embernek van bizonyos eszméje, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy jeles számú vásárló mellett kevés az olvasó.”²² Egyé-

¹⁸ I. m. 232.

¹⁹ GALAMBOS Ferenc: A Vasárnapi Ujság repertórium. <http://mek.oszk.hu/12900/12941/#> * DEÁK Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Budapest, Osiris, 2018.

²⁰ KOSÁRY Domokos–NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. Budapest, Akadémiai, 1985. 448. A fejezetet Miklóssy János írta.

²¹ VÖRÖS Károly (szerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest, Akadémiai, 1978. 239. (Budapest története IV.)

²² KEMÉNY Zsigmond: Szellemi tér. [1853] In: Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom*. Szerk.: Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi, 1971. 90.

ni „adakozásokra” utal Kemény Zsigmond, ugyanakkor, amikor ezek mögött már modern fővárosi vállalatok működnek, és ontják az olvasnivalót. A fővárosi lét kiemelése számottevő változásra utal. A 19. század második felében indul el a társadalmi migráció, 1880-ban minden negyedik, 1910-ben pedig minden harmadik ember másutt él, mint ahol született.²³ Ez a feljebb jutást ambicionáló migráció vitte Budapestre Schöpflint is. A modernizáció egyre számosabb áldásai együttesen döntően csak a fővárosban érvényesültek.²⁴

A század második felében a legnagyobb példányszámmal és ismertséggel a jól bejártott, országos terjesztésű *Vasárnapi Ujság* jelentkezett a művelődés területén, tíz-tizenkétezer heti megjelenéssel, évente 1000 oldal fölötti összterjedelemmel, másfél ezer képpel.²⁵ A *Vasárnapi Ujság* liberális konzervatív lap volt, első két évtizedében liberalizmusa, a századvégre a konzervativizmusa volt hangsúlyosabb. Schöpflin jellemzése szerint: „[a] magyar művelődés nagy korszaka után, mely meggyökeresítette s a nemzet szellemi életében vezetővé tette a modern kultúra eszméit, s mely körülbelül a hetvenes években teljesítette be végképp a feladatát, a következő nemzedék új feladat előtt állott: szét kellett osztania az új művelődést a nemzet széles rétegeiben. A nagy kezdők és termékenyítők után a terjesztők ideje érkezett el. A tudományban, az irodalmi és művészeti eszmékben ez hasonlóképpen ment végbe, mint az állami élet mindenféle ágazataiban. Ahogy az állami és helyi közigazgatás, a gazdasági élet modern követelményeinek tudatát át kellett ömleszteni minden szervezetbe s annak minden tagjába, épp így bele kellett vinni a tudományos eszméket a nemzet különböző kultúrrétegeibe. S e feladat megteremtette a maga művelőit is – soha annyi ismeretterjesztő könyv nem jelent meg Magyarországon, mint ebben az időben, soha a tudomány nem ismerte el annyira azt a hivatását, hogy ne csak termelője, hanem terjesztője is legyen az ismereteknek.”²⁶

A laptípus – a közművelődési vagy családi lap – közismert európai képződmény volt. Mintája kettős is lehetett, a térben és kultúrában mindenképpen közelebbi német *Die Gartenlaube* (1853),²⁷ illetve az angol *Household Words*, Charles Dickens 1850-ben indított hetilapja.²⁸

²³ GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 2003. 427. (Osiris tankönyvek)

²⁴ I. m. 430.

²⁵ LIPTÁK Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága. Budapest, L'Harmattan, 2002. 123. Itt olvassuk, hogy *A Hét* alig tudta eladni a maga 4000 példányát, az ekkor árnyalatnyival konzervatívabb *Új Időket* kezdettől 10.500 példányban nyomták ki, s 1910-re a hetilap megduplázta induló példányszámát, és nyereséges üzleti vállalkozássá nőtte ki magát. Lipták Dorottya nem ad meg forrást a példányszámokra vonatkozóan.

²⁶ SCHÖPFLIN Aladár: Alexander Bernát halálára. *Nyugat*, 1927/21. 635.

²⁷ A német lap és a *Vasárnapi Ujság* összehasonlítását jól szolgálja a következő annotált repertórium: ESTERMANN, Alfred: *Inhaltsanalytische Bibliographien deutscher Kulturzeitschriften des 19. Jahrhundert* – IBDK. Band 3: *Die Gartenlaube 1854–1880* [–1944]. Teil 1. De Gruyter, 1995. 660 p.

²⁸ A *Household Word* – a címlap szerint – nem Dickens szerkesztésében, hanem vezényletével jelent meg. Programjáról és anyagi háttéréről ld. S. NELSON, Harland: *Charles Dickens*. Boston,

Érdekes külön megfigyelni a magyar hetilap változásában is állandó fejlődését. Részletekbe menően kidolgozott rajz, az oldal tetején végigfutó széles csík. Középen trónol Hungária, az országot jelképező nőalak, kezében az ikonográfia szerint megszokott címerpajzs és egy szalagon – kevéssé professzionálisan formált betűkből – a hetilap címe. Tőle balra és jobbra két vidéki zsánerkép, az ábrázoltak nagyon hasonlítanak egymásra, de mégis pontosan tükrözik a társadalmi különbségeket. Az egyik képen egyszerű asztal mögött olvasó *gazda*, előtte egyszerű üvegben bor, a ház tetején gólyafészek. A másik képen olvasó *kisnemes* támlás karosszékben, asztalán terítő, előtte kancsóban innivaló, a ház tetején galambdúc. Hungária mögött a teret növényzet és egy romantikus váromladék tölti ki. A főváros megszületése után a háttérben megjelennek a város azonosítható jelképei, a Duna, a Lánchíd, a kéttornyú templomok, három-négyemeletes házak. De a két főalakban a *vidékiesség* jelzése – a vidéki vagy vidékről a városba származott célközönség – annak ellenére változatlan, hogy a kiadó modern gazdasági-szervezeti formában működik, hatalmas székházat épít. Sőt Schöpflin odakerülésekor 1898-ban, s onnantól fogva végig, a hetilap 1921-es megszűnésig az a grafikai szépségében a korábbi, első változathoz képest erősen „rontott” rajz jelent meg, amelyik bőgatyás (!) [mű]parasztot ábrázol, aki gyertyavilág mellett olvas, és egy módos gazdát vagy kisnemest, aki függő petróleumlámpa mellett ülve mélyed a hetilapba. Mindketten kapnak egy-egy feleséget (a kisnemes egy lábatlankodó gyereket is). Mindkét asszony passzív, az olvasásban nem vesznek részt.

Ezt a fejlődésben megjelenő avított ízt ugyanakkor ellensúlyozta, hogy a metszetek mellett s végül helyett rövidesen megjelent a fénykép mint illusztráció. A századfordulótól új lap megteremtésével kísérletező Osvát Ernő jól érzékelte a korszakban rejlő ellentmondást, régi és üzletien új ellentétét, a véleményesajtó végét. Vagy ha úgy tetszik, a modernség hozta ambivalenciát. „A hírlapod, a heti képeslapod önként gyámolítja a kritikátlanságodat. A múlt megbízható könyvtárosai integetnek; a ma jelenségeinek eleven intelligenciájú árusa karon fog és boltjába vezet. [...] Milyen kár, hogy többen vannak, mint amennyire hallgatnál és sokkal többen, mint amennyinek igaza lehet.”²⁹ Nyilvánvaló, hogy a *Vasárnapi Ujság*ot Osvát is hova sorolta (volna) be: a standardot adó egyértelműség és

Twyn Publishers, 1981. 57–58. Dickens szavai a programról: „We aspire to live in the Household affections, and to be numbered among the Household thoughts, of our readers. We hope to be the comrade and friend of many thousands of people, of both sexes, and of all ages and conditions, on whose faces we may never look. We seek to bring to innumerable homes, from the stirring world around us, the knowledge of many social wonders, good and evil, that are not calculated to render any of us less ardently persevering in ourselves, less faithful in the progress of mankind, less thankful for the privilege of living in this summer-dawn of time.” FITZGERALD, Percy Hetherington: *Memories of Charles Dickens, with an account of “Household words” and “All the year round” and of the contributors thereto.* Bristol, England, J. W. Arrowsmith, 1913. 120–121. Az angol hetilap címlapján nem volt kép, a németén annál inkább; indulásakor mindkét lap – miként a *Vasárnapi Ujság* is – kéthasábos szedésű volt.

²⁹ Osvát Ernő *összes írásai.* Sajtó alá rendezte Osvát Kálmán. Budapest, Nyugat, 1945. 92.

a kiszámíthatóság oldalára, szerkesztőit a múlt könyvtárosainak tekintette. Vagy ahogyan Hatvany Lajos jellemezte a századvég lapját: „a *Vasárnapi Ujság* körül Arany kihúlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek: Gyulai Pál, Lévy, Szász, az öregek – Vargha Gyula, Arany László, Endródi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, a fiatalok, majd végül, mint legfiatalabb, Kozma Andor és Szabolcska Mihály vonult föl. [...] Schöpflin igen jól jellemzi a *fiak generációját*, melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek”³⁰

Komoly ellentmondás jellemezte a hetilapot: anyagában, irodalmi ízlésében a régi világot képviselte, de mint vállalat, a legmodernebbek közé tartozott. Érvényes rá, hogy a tőke mozgékonyabb, gyorsabban keres és talál működési területet a kultúrán belül is, s igaz az is, hogy ehhez képest a közvetítendő anyag lassabban változik, s hogy semmiképpen nincs még annyi új, ami hetente meg tudna tölteni egy 18 oldalas lapot. S főként nincs még nagyobb tömegben az újra nyitott olvasó. A gazdasági keret és tartalom szinkronicitásának szétválása volt ez. A technika is többet tudott, mint amivel a kulturális keretet korszerűen ki tudták tölteni.

Egy kiadói birodalom

A *Vasárnapi Ujság* nem különálló lap volt, hanem egy kiadói *birodalomnak*, először Heckenast Gusztáv saját cégének, majd ennek eladása után az ebből 1873-ban alakult részvénytársaságnak, a Franklin Társulatnak a része.³¹ Heckenast építtette az Egyetem utca 4. szám alatt álló kiadóvállalati épületet is, amely bővítések után az 1870-es évekre „reprezentatív városi palota” jelleget kapott, párkányzatán a magyar irodalom és közélet öt nagyságának, Zrínyinek, Kazinczynak, Telekinek, Vörösmartynak és Széchenyinek szobrával. A szobrok az épület rendeltetésére is utaltak, ugyanakkor erősen sugalltak egyfajta méltóságteljes komolyságot is. Megidéztek a magyar vers egyik megteremtőjét, aki egyben a nemzeti függetlenség harcosa is volt, a felvilágosodás és reformkor minden vitán felül álló mozgalmait és értékeit állították mérceként az utókor elé.³² (Az épület 1945-ben bombatalálatot kapott, összeomlott, s vele együtt megsemmisült a Franklin Társulat irategyüttese – kéziratok, szedések – csakúgy, mint a technikai háttér, az összes szedőgép is. A Társulat nem tudott talpra állni, bár lassan működni kezdett, de

³⁰ HATVANY Lajos: Schöpflin Aladár [1917]. Kötetben: HATVANY Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. 2. kötet, Budapest, Szépirodalmi, 1960. 230.

³¹ A Heckenast-féle cég történetéről ld. LIPTÁK Dorottya (szerk.): *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1879)*. Budapest–Eger, Kossuth–Eszterházy Károly Főiskola, 2012. 43–100.

³² Az eredeti épület képét közölte és a szerkesztőség működését bemutatta PÁKH Albert: Hol és miképp terem a Vasárnapi Ujság? *Vasárnapi Ujság*, 1863. január 4. 4–6. és január 11. 15–17. A Társulat székházát ábrázoló metszetet is ekkor közölte a hetilap.

rövidesen központosított nemzeti vállalat lett belőle, összeolvasztották a Révai Kiadóval, s végül a Szépirodalmi Könyvkiadóba olvadt bele.³³⁾

A Heckenast-vállalat, illetve a belőle alakuló Franklin Társulat az adott korok vezető cége volt. A nyomdaiparban és a kiadói területen egyedüli komoly versenytársa Emich Gusztáv vállalata volt, amely 1868-ban elsőként alakult részvénytársasággá Athenaeum néven. 1895-ben támadt újabb konkurencia, ebben az évben alapították meg a könyvkereskedéssel és könyvkiadással már évtizedekkel korábban is foglalkozó Révai család tagjai a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.-t. Ők lettek Jókai Mór összes műveinek a kiadói: 1894–1898 között ők jelentették meg a 100 kötetes Jókai jubileumi összkiadást. Jelentős vállalkozásaik közé tartozott Mikszáth Kálmán műveinek kiadása is,³⁴ miközben Mikszáth folytatásokban a *Vasárnapi Ujság*ban közölte műveit, például a *Fekete várost*.

A következő évtizedekben nagy üzleti koncentráció ment végbe a piacon, s ez a kiadói érdek erős érvényesülését jelentette a szerkesztőkkel szemben is. Az irodalmi szerkesztő ebben az építményben kis pont volt, az anyagi szempontokkal ellentétes ízlésérvényesítés, ízlésmódosítás ennek fényében is értékelendő. Révay József³⁵ és Schöpflin Aladár írta meg a Franklin Társulat történetét, *Egy magyar könyvkiadó regénye* címmel.³⁶ Ebből tudjuk, hogy Schöpflin odakerülésének évtizedében (1894 és 1904 között) kik vezették a kiadót: Benkő Gyula (kiadói és kereskedelmi vezetés), Hirsch Lipót (nyomda), Heinrich Gusztáv (az ügyvezetés állandó ellenőrzése) és Pallavicini Ede őrgrof (gazdasági ügyek). A kiadótörténet részletesen beszámol a cég további bővítéséről, a Királyi Pál utcában megvásárolt további, ún. Gottermayer házról³⁷ (1895). Abban az évben, amikor Schöpflin a Franklin hetilapjához került, az igazgatóság Gyulai Pált hívta meg a cég élére.³⁸ (Ekkor Schöpflin az egyetemen épp hallgatója, tanítványa volt Gyulainak.) A vezérigazgató ekkor König Gyula műegyetemi tanár, nemzetközi hírű matematikus, utóbb műegyetemi rektor lett. Számunkra itt az kiemelendő, hogy König nevé-

³³ Vas István levele Lengyel Balázshoz, 1984. október 27. Ld. *Újholdak és régi mesterek. Lengyel Balázs leveleskönyve*. Összeállította és szerkesztette Buda Attila. Budapest, Enciklopédia, 1999. 140.

³⁴ A kiadásukban jelent meg a Klasszikus Regénytár (1904–1920), a Világkönyvtár (1912–1920) és a rövid életű Tudományos Zsebkönyvtár (1911–1913).

³⁵ Révay József (1881–1970), klasszika-filológus, műfordító, tanár. 1928-tól 1942-ig a Franklin Társulat irodalmi lektora, titkára. 1933 és 1942 között szerkesztette a társulat *Tükör* című képes irodalmi lapját, melyet a kiadó a *Vasárnapi Ujság* utódjának gondolt el.

³⁶ RÉVAY JÓZSEF–SCHÖPFLIN ALADÁR (összeáll.): *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Budapest, Franklin Társulat, é. n. [1938]. A Franklin Társulat sorozatai voltak: Családi Könyvtár, Falusi Könyvtár, Filozófiai Írók Tára, Magyar Írók Aranykönyvtára, Kultúra és Tudomány, Olcsó Könyvtár.

³⁷ Gottermayer Nándor (1850–1924), könyvkötő iparos, iparművész, a nagyiparszerű könyvkötészet honi megalapítója. Cége több száz munkást foglalkoztatott, bőr- és gyári vászonkötéseit az Iparművészeti Múzeum is gyűjti. Ezek között van pl. Malonyay Dezső: *Munkácsy élete és munkái* (1898), Gracza György ötkötetes piros szabadságharc-története (1895), a sötétkéék kötésű, aranybetűs Eötvös Károly-sorozat, a piros Verne-sorozat, Dante: *A pokol* (1913), Reviczky, Szana Tamás munkái, díszalbumok stb.

³⁸ *Egy magyar könyvkiadó regénye*, 82–83.

hez kötődik a kiadói lektorátus létrehozása, azé a lektorátusé, amelyet Schöpflin utóbb közel negyven évig vezetett.³⁹ (Látni fogjuk, hogy a pannonhalmi bencésnél végzett König a modernség pártfogója is volt.) Különösen fontos volt a terjesztés megszervezése – de erről majd más helyen. Itt most a nagyon szeretett egyetemi tanár, Gyulai Pál, a *Budapesti Szemle* szerkesztőjének ízlése és irodalmi jelentősége a fontos. A Franklin adta ki a *Filozófiai Írók Tára* című („akadémiai”) sorozatot, és itt jelentek meg a Kisfaludy Társaság kiadványai, évlapja is. Ugyancsak Gyulai Pál volt a régóta (1875) futó filléres *Olcsó Könyvtár* létrehozója és szerkesztője (majd utóbb Heinrich Gusztáv vitte tovább). Gyulai Pál a „személyes kapocs, amely a mi nemzedékünket hozzáfűzte ahhoz a nemzedékhez, amelynek köszönhetjük mindazt, ami a mai Magyarországon ér valamit, Arany János és Deák Ferenc nemzedékéhez” – írta kultikus tisztelettel Schöpflin is.⁴⁰ S bármennyire lefékeződött Gyulai Pál érdeklődése saját kora iránt, sőt amennyire haraggal fordult a kortárs jelenségek – elsősorban is az új írókat felemelő és eltartó újságírás növekedése – ellen, mégis a legmagasabb csillag volt még a nyugatosok számára is. Gondoljunk csak Hatvany Lajos visszaemlékező esszesorozatának intonációjára, arra, hogy „a mester szavára esküvő tanítvány” szólalt meg bennük először.⁴¹ A Gyulai-szeretet és Gyulai nézeteinek az idő előre haladta okán szükséges továbbépítése egyszerre jellemezte Schöpflint, Hatvanyt, sőt még az 1858-ban született Vészi Józsefet és persze a *Nyugat*nak azokat a szerzőit, akik még Gyulai Pál személyes tanítványai voltak. Márpedig a bölcsészetet tanulók mind ültek az óráin, hiszen akkoriban egy-egy egyetemi tanár uralta és befolyásolta nemzedékek irodalomszemléletét.⁴²

A 19. század utolsó negyedében megváltozik a sajtó, a lapok is egyre több szint és egymáshoz viszonyított változatot mutatnak. A tervszerű tudomány-népszerűsítő tematikával működő lapok közül az akadémiai támogatással megjelenő *Budapesti Szemle* egyértelműen tudományos lap volt, a kor uralkodó irodalmi-esztétikai törekvéseinek tárházaként,⁴³ és a *Vasárnapi Újság* mindig ismertette is a „kebelbeli” *Szemle* aktuális számait. Minden évben kitüntetett helye volt a *Vasárnapi Újság*ban a májusi „akadémiai nagyhét”-nek, az új tagok megválasztása, a díjak odaítélése, az ebből az alkalomból elhangzó előadások igen bőven kaptak teret a hetilapban. A vállalati érdek mellett tehát az *akadémiai ízlés* is sugallta a lap olvasói számára a merevedő, de a korban még éppen biztosnak számító értékrendet.

1898-ban, Schöpflin odakerülésekor a hetilap a 45. évfolyamában járt. Fő-

---

³⁹ Az első lektor Mikes Lajos volt (1904–1906), utána két éven át Wildner Ödön, 1907 és 1909 között pedig Rózsa Miklós. 1909-ben került a helyére Schöpflin Aladár, aki 1950-ig, a cég megszűnéséig töltötte be ezt a szerepet.

⁴⁰ SCHÖPFLIN Aladár: Gyulai Pál. *Nyugat*, 1909/22. 521.

⁴¹ HATVANY Lajos: *Gyulai Pál estéje*. A *Nyugat* kiadása, é. n. [Budapest, 1911] 3.

⁴² Hasonló, nemzedékeket befolyásoló tanáregyéniség volt utóbb Horváth János (1923–1948) a budapesti bölcsészkaron.

⁴³ *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*, 411.

szerkesztője még az 1840-ben született Nagy Miklós volt, Jókai szerkesztőtársa a nagyszabású *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című sorozat magyar vonatkozású köteteinek munkálataiban. 1905-ig állt a lap élén, a szerkesztést továbbvivő utóda, a természettudós Hoitsy Pál is mindössze tíz évvel volt fiatalabb nála. Hoitsy működésének időszakára esik Schöpflin saját irodalomkritikusi helyének önálló kiformalása. Farkas Zoltán – aki 1911-ben a *Vasárnapi Ujságnál* kezdte művészetkritikusi pályáját – örökölte meg, milyen volt Hoitsy Pál, akivel Schöpflin is, ő is nehéz ütközeteket vívott. Hoitsy „irodalmi és művészeti tekintetben fölötte korlátolt ember volt. Ízlése teljesen a múltban gyökerezett [...] valami kálvinista puritanizmus volt benne, nagyúri allűrökkel keveredve. Eredetileg politikus volt, erős magyar érzésű. Irodalmilag, legalábbis a nagyvilág tekintetében, műveletlen volt, magyar szempontból Gyulaiék felfogásának fáklyavívője.”⁴⁴

Hoitsy mint a hetilap főszerkesztője, hatalmi pozícióban volt. Helyzetét jó értelemben gyengítette, hogy a Franklin vezérigazgatója, a matematikus Kőnig Gyula átértékelte az irodalom megújításának szükségét, és Schöpflin mögött állt.⁴⁵ Hoitsynak így „csinján kellett bánnia” a számára túlságosan radikális Schöpflinnel. Kőnig egyik fia, a később megvakult irodalmár Kőnig György is bent ült a szerkesztőségben, s ő is a „modernség”, de mindenképpen az újdonság híve volt. Nincs adatunk arra, hogy a kikeresztelkedett zsidó Kőnig család származása bármikor kulturális konfliktust jelentett volna a kiadóban.

Mit jelent a modern?

Egy korábban már idézett, a lap hivatását jellemző Schöpflin-idézetben természetességgel szerepel a „modern kultúra” összetétel. Schöpflin ezt a *Vasárnapi Ujság* alapítása körüli időkre érti, pontosabb értelmezését, kontextusát, értéktartományát a jelzős szerkezetnek nem adja meg. Ez az evidencia azért is volt lehetséges, mert maga a szó – modern – már azelőtt létezett a magyar nyelvben, hogy a 19. század végén jelentkező, mai értelemben használt irodalmi modernség megjelent volna.⁴⁶ A szó elterjedésében szerepet játszott a tapasztalat, amit a Schöpflin előtt

⁴⁴ FARKAS Zoltán: Emlékeimből – I. *Új Forrás*, 2008/3. 96–97. Hoitsy képzőművészeti avultságát is megvilágítja Farkas. Ezek szerint a hetilap főszerkesztője „elfogult benzúrta volt, utálta a romantikus realizmusra következő új magyar festőket”. „Fogcsikorgatva tűrte el” Rippl-Rónai méltánylását és festményeinek reprodukcióját.

⁴⁵ Erre utal Schöpflin egy Babitshoz írott levele (1912. december 18.), mely szerint Babits tanulmányainak kiadását megbeszélte Kőnig Gyulával, aki „nagy szimpáthiával fogadta az ügyet, úgyhogy elvben már elintézettnek is tekinthető”. Ez arra utal, hogy Kőnig szava jelenthette az igent. Babitsnak ekkor mégsem jelent meg tanulmánykötete, csak 1917-ben. Schöpflin Aladár levele Babits Mihálynak, Budapest, 1912. XII. 8. Ld. Balogh Tamás (s. a. r., jegyzetek): *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. Pannónia könyvek, Pécs, 2004. 119.

⁴⁶ *A Pallas Nagy Lexikona*, melynek kötetei 1893 és 1897 között jelentek meg, nagyjából egyidejű az irodalmi modernség kialakulásával. A lexikon szócikkeiben a „modern” és származékai gyakran (1111-szer, illetve 206-szor) fordulnak elő, de ehhez a jelentőséghez képest magának a szónak a

járó egykorúak anno a kiegyezés *előtti és utáni* világról szereztek. Számukra a két világ különbsége nem egyszerűen a régi és az új ellentétén alapult. Pontosabban szólva nem a már ismert régi jelentkezett újabb változatban, kisebb-nagyobb, de a lényegét nem érintő különbségekkel.

A modernség három elkülöníthető értelemben is megjelenik. A gazdaság és a társadalom lényegi változásaira vonatkoztathatóan éppúgy, mint az esztétikai értékek tekintetében.

Az új világ másképpen volt más, mint a régi – olyannyira, hogy az ellentét megragadásához alkalmasnak mutatkozott a lexikai újdonság, az alakítható, rugalmas „modern” szó. Az 1868-as népoktatási törvény nyomán megnövekedett az írni-olvasni tudók száma. A gépek elterjedésével tömegek indultak a városba. Budapest jelentősége megnőtt. Idézzük ismét a Gyulai bűvkörében élő, onnan 1900 táján önálló szellemi útra térő Hatvany Lajost. Maga az emlékező, a későbbi „nyugatos” az esetét „némiképp tipikus”-ként írja le. „»Új utakra való térés csak süllyedést vonhat maga után«, mondta Gyulai [...] Szilárd ragaszkodást ajánlt a hagyományokhoz, melyeket kitűnő esztétikusok s még kitűnőbb költők állapítottak meg. Naivul arra vágytam, hogy Gyulai Pál szellemében e szent hagyományok őrzője legyek mindenha. S ha belőlem szóban ki is tört imitt-amott igazi rebellis valóm –, írásban úgy véltem, el kell magam fojtani. Mai írókról, pláne mai magyar irodalomról nem tudtam semmit, illetve csak rosszat tudtam. »Haszontalan írás, haszontalan ember« mondta erről vagy amarról az öregúr... »hol van az az élet, amelyet leír? Én nem ismerem.« Én se ismertem. Nem tudtam még az öregúrnak azt felelni: »Itt az utcán, mi előttünk, mindannyiunk előtt.«⁴⁷ Ezért is határozta el Hatvany, hogy német író lesz. Ibsenről Gyulai csak annyit mondott neki, hogy „kellemetlen író”, de amikor Hatvany megnézte Berlinben futó darabját, azt érezte, azt vallotta róla: „felizgatott, megkapott, megrázott”.⁴⁸

A „másik” kör, az „új” irodalom képviselői ezekben az években még csak próbálták az együttállás feltételeit megteremteni. Említenünk kell *A Hét* és az Új Idők párhuzamos létezését. *A Hét* – közhely ma már – a magyar „városi” irodalom autentikus fóruma volt, „A Hét törte meg először a »népies-nemzeti« irány diktatúráját” és szólaltatta meg a város és egy őszintébb friss realizmus hangjait, írja

---

meghatározása igencsak tömör, mindössze három szóból áll: „újkori, időszerű, divatos”. A „modern” robbanásszerű elterjedése során sokszor olyan szöveggörnyezetben jelent meg, melyben pusztán leíró értelemben az „újfajta”, a „mai”, vagy a „jelenlegi” talán találhatóbb lett volna – igaz, ezek a szavak nélkülözték a „modern” hangulatát és tagadhatatlan presztízstöbbletét. (*Pallas*: „modern vasúti fékezés”, „modern berendezésű raktárpincék”, „modern sörléfozó”, „modern virágágyások”, „modern fürdőtechnika”, „modern női frizurák”, „modern vendéglő”). Ezt valahogy úgy lehet megragadni, hogy a szó nemcsak arra utalt, hogy az illető dolog leíró értelemben újfajta, mai, jelenlegi, hanem arra is, hogy egyúttal felül is múlja a régít: izgalmas, kellemes, hasznos vagy érdekes. A szó nagyon gyakran, mint a fenti példákban is, a tárgyi világ egy-egy pozitívan értékelhető, a régít felülmúló fejleményére utaló kontextusban fordult elő. Bezeczky Gábor kéziratosa, az MTA BTK ITI-ben tartott vitához írt tanulmánya alapján.

⁴⁷ HATVANY Lajos: *Gyulai Pál estéje*, 48–49.

⁴⁸ I. m. 50.

Komlós Aladár.⁴⁹ *A Hét* említése a *Nyugathoz* kerülő egyik legkiforrottabb személyiség, Ignotus miatt is fontos, aki 1891-től kezdve Kiss József mellett érett országos hírű kritikussá, s lett a hetilap legjelentősebb irodalom- és színikritikusa. A szabadságharcra vállalkozó Ignotus Kiss József mellett fogadja meg, „hogy az eljövendő ifjú írók olyanok lehessenek, amilyenek”.⁵⁰ Az első volt, aki türelmetlenül szállt szembe Szabolcska Mihály ürügyén a népies költészet túlbecsülésével. „Nemzetünk ellen való vétek, a népiesség magában helyes elvének túlhajtásával, a kozmopolitizmus lesújtó mennykövét szórni arra, ami voltaképpen csak általános emberi, és fitymálni mindent, ami csak azért idegen, mert mi restek voltunk nálunk is meghonosítani, a magyar írókat arra szorítani, hogy nem is atillában, de borjúsájas ingujjban és rojtos gatyában járjon.”⁵¹ (A magyar olvasó képe is ilyennek mutatkozik a *Vasárnapi Ujság* fejlécén.) Vadul beleköt Arany Jánosba is, mondván: „[a]z ő Nagy Lajos egy derék vidéki táblabíró, s az ő Toldija nem egy udvarnál élő főúr, hanem egy meglehetősen antipatikus szolgáló.”⁵² Ignotusszal szembesíthetjük rögtön Schöpflint, aki 1910-ben, azaz másfél évtizeddel később nem harciasan, hanem a megtapasztalt realitás megengedő hangján, vagy tudományosanabb fogalmazva a kiadóban szerzett kiadáspolitikai tapasztalata alapján írta, hogy „Szabolcska költészete a mai magyarság egy jelentős rétegének a világfelfogását, érzésmódját, ízlését fejezi ki, s épp ezért éppúgy megvan a maga jogsultsága, mint a másik végletnek, a heves nyugtalanságnak, amely a mihozzánk is feltartóztatlanul beözönlő európai szellemi és társadalmi áramlatok hatása alatt a bomladozó régiek helyett új nyomokat keres. Ebben a két végletben, amely heves súrlódások közt él egymás mellett, nemzetünk mai történelmi állapota tükröződik, az átalakulás a mezőgazdasági rendről az ipari rendre, a szűkebb körű, de egységesebb és koncentráltabb kulturális állapotról a szélesebb, erősebb lendületű, de szétszórtabb és nyugtalanabb kultúr-állapotra, a falusi életről a nagyvárosi életre.”⁵³ Két alkat, két vérmérséklet, két világlátás és két orgánus olvasóközönsége is szembesül ebben a korai *A Hét*-ben és már a *Nyugat*-idején született *Vasárnapi Ujság*-beli írásban. Talán eredményesebben tudjuk megfogni a modernség mibenlétét és sokarcúságát, ha a „modern tradíció” felől nézzük.⁵⁴

⁴⁹ KOMLÓS Aladár: *Magyar–zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig*. I–II. Múlt és Jövő Könyvek Budapest, 1997. II. k. 196. Komlós Aladár észrevételéhez tegyük hozzá KOSZTOLÁNCZY Tibor megvilágító tanulmányát, amely a modernnek tételezett *A Hét* egysíkú harci terminológiában megfogalmazott küzdelmét bontja elemeire: „egy phalanx”? In: Jankovics József (főszerk.): *„Nem sülyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. 767–786.

⁵⁰ KOMLÓS Aladár: *Magyar–zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig*. II. k. 235.

⁵¹ *A Hét*, 1894/8.

⁵² Idézi: KOMLÓS Aladár: *Magyar–zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig*. II. k. 236.

⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1910/46. Ld. kötetünkben.

⁵⁴ Forrásunk lehet pl. a Richard ELLMANN és Charles FEIDELSON, Jr. szerkesztette antológia, a *The Modern Tradition – Backgrounds of Modern Literature* (New York, Oxford University Press, 1965) csoportosított kategorizálása. (R. Ellmann mint Yeats és Joyce monográfiája ismert első sorban.) Ennek ismertetése nem feladatunk, de tanulságos, ahogyan körüljárja és időrendben tartal-

A *Hét* mellett a 20. század első néhány évében sivár, szegényes volt az újra fogékony irodalmi lapok kínálata. Osvát Ernő – nemzedékének és az irodalmi modernség ügyének „Keresztelő Jánosa”⁵⁵ – 1902–03-ban vergődött a *Magyar Génius* szerkesztésével.⁵⁶ A lapot hol a Lipót körüti Club kávéházban, hol pedig szemben, a Lipót körút és a Falk Miksa utca sarkán egy névtelen kávésnál szerkesztették, intézményi háttér nem volt mögötte. Anyagi tőkétét ún. „katonai árlejtések”⁵⁷ azaz fizetett katonai árverések közleményei adták.⁵⁸ 1903-ban Bródy Sándor fogott Ambrus Zoltánnal és Gárdonyi Gézával egy új lap, a *Jövendő* szerkesztésébe. A folyóiratnak következetes programja nem volt, konzervatív, liberális és radikális irányok keveredtek benne. Némi összhangot, egységes tónust a városiasság szemléletmódja és érzésvilága kölcsönzött a *Jövendő*nek, melyben Ady Endre is megjelent.⁵⁹ 1905-ben indult meg Osvát új lapja, a *Figyelő*, szellemében és munkatársi gárdájában a *Nyugat* közvetlen elődje.⁶⁰ A társadalomtudományos modernséget, a szociológiát meghonosító folyóirat volt a *Huszedik Század*, ami utóbb, 1912/13-tól Schöpflinnek is publikációs fórumot adott. Indulásakor Gratz

mi-logikai csoportokat, fogalomköröket rajzol ki, s a művészet különböző ágaira is tekintettel van, ellenben a földrajzi távolságokat nem tekinti mérvadónak. Az első legfontosabb, a modern tradícióhoz sorolt fogalma a *szimbolizmus*, s olyan alcsoportok szerepelnek az izmus értelmezésében, mint a 'lázadás [utálat?] a természet ellen' (Oscar Wilde, Rainer Maria Rilke, Pablo Picasso és André Malraux szövegeivel, vagy ezután 'a képzelet és a természet interakciója' (a példaszövegek itt Immanuel Kant, Samuel Taylor Coleridge, ismét Rilke, majd Hans Arp). A kötet fogalmi körei közül néhány, még mindig a szimbolizmus fejezetén belül maradva: a művészet autonómiája; a fikció purifikációja; az alogikus struktúra; a művész moralitása; az élet művészete; a művész és a társadalom. A következő átfogó kategóriák a szimbolizmus után a *realizmus*, a *természet*, a *művelődéstörténet*, a *tudattalan*, a *mitosz*, az öntudatosság, a *létezés* és végül a *hit*. Retrospektíve ezek a fogalmak alkalmasak lehetnek a magyar modernség árnyalatainak meghatározására, szétbontására is. (Csak jelezzük, hogy a kötetéről annak megjelenésekor Paul de Man írt kritikát a *The New York Review of Books* 1965. augusztus 26-i számában.)

⁵⁵ Ady Endre levele Hatvany Lajosnak, Párizs, 1911. február eleje. *Ady Endre levelei*, 2. köt. Szerk. Belia György. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 130.

⁵⁶ A *Magyar Génius* már 1892-től működött, alapítója Hevesi József és Karczag Vilmos voltak, 1899-től Basch Árpád vette át a lapot, majd tőle 1902-ben Osvát Ernő (és Michailovits István, Kovács Jenő, majd Osvát mellett Gellért Oszkár és főmunkatársként Cholnoky Viktor). GALAMBOS Ferenc: *A Magyar Géniusz írói és írásai, 1892–1903*. [Gépirat, 1956]

⁵⁷ árlejtés (rég): az 1862-es Czuczor–Fogarasi szótár szerint: „[a]z árverés azon neme, midőn bizonyos munkát, vállalatot, szolgálatot, szóval kötelezettséget annak engednek által, aki azt a kikélt díjon alul legolcsóbban teljesíteni ígérkezik”.

⁵⁸ 1902. június elejétől 1903. február elejéig szerkesztette Osvát a folyóiratot. Munkatársa volt egyetemi barátja, Elek Artúr, valamint Cholnoky Viktor, Fenyő Miksa, Gellért Oszkár, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Szini Gyula és Ady Endre. GELLÉRT Oszkár: *A Magyar Géniusz*. In: *uő: Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 17.

⁵⁹ Megjelent a folyóiratban az egészen másfelé tartó Lukács György is. KÓKAY György–OLTVÁNYI Ambrus–VARGHA Kálmán (szerk.): *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye*. Budapest, Gondolat, 1977. 363.

⁶⁰ Az induló *Nyugat* – tanulva a kudarcokból és a maga közvetlen előzményét is hangsúlyozva – „a Figyelő új folyamaként” merte magát bejelenteni a címlapján.

Gusztáv, illetve Somló Bódog szerkesztették, a konzervatívok csak 1906-ban váltak ki a szerkesztésből, ekkor került sor radikálisabb irányváltásra, ettől fogva mondhatjuk, hogy par excellence modern, s egyben radikális szemléletű lap lett. (1904-ben jelent meg a *Világosság*, a „szabadgondolkodók lapja”, társadalomtudományi profillal. Ennek a – Szabó Ervint is foglalkoztató – lapnak a léte is jelzi, hogy akkor még nem volt elég radikális a *Huszdik Század*. A *Világosság* egy szűk évfolyamig élt.) A *Munka Szemléje* kifejezetten szocialista orgánium volt, 1905 és 1908 között jelent meg. A későbbi nyugatosok szép számmal szerepeltek itt, Osvát Ernő is publikált benne, s mellette még Ignotus, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Kőhalmi Béla és Szini Gyula is, akik – Vészi Józsefet is ideértve – még szerkesztőbizottsági tagok is voltak.⁶¹ Hatókörét megbecsülni tudjuk csak: igen kis közönséghez ért el, de benne szintén egymásra találhattak a később tartós csoportosulást létrehozó felsorolt írók. A palettán a modernség szellemét az említett új lapok mellett *A Hét*, és az ekkor még inkább ide, és nem a konzervativizmushoz számító Új Idők képviselték.⁶² És egy napilap, a Vészi József szerkesztésében 1896-tól kezdve megjelenő *Budapesti Napló*, ahol a későbbi nyugatosok egy része már együtt dolgozott, elsősorban a politikai újságírás jegyében (legfőbb politikai célját a szabad választójog kivívásának kérdésében megtalálva), de sok tárcával és – noha akkorra ez már kiment a divatból – a tárca helyén közölt verssel. Legtöbbször Ady-verssel. (Mindezen folyóirat-kísérletek mögött meglehetősen publicitást adtak az anyagi haszonra törő, a különböző olvasói körök politikai elvárásait kiszolgáló napilapok, de ezeket nem tudjuk a modern irodalmi csoportképzés eszközeinek tekinteni, a kritika meghonosodása kapcsán azonban szót ejtünk majd még róluk.) Az egyedüli „komoly folyóirat” – ez Schöpflin Aladár kifejezése – a *Budapesti Szemle*, „az akadémia konzervatív szellemét sugározta”, tanárok olvasták csak, és a Kisfaludy Társaság felolvasó üléseinek látogatói.⁶³

Schöpflin Aladár sem ismerte ekkoriban a modern magyar irodalmat, mint-hogy a modern irodalom fogalma sem igen létezett. Az észlelés új kísérletei elszigetelt, s inkább elbukó, mint érvényre jutó próbálkozások voltak. A *Nyugat* évfordulóján emlegette fel, milyen tétova volt ő maga a század legelső éveiben. Hosszabban idézzük, mert érdemi a vallomás fejlődése szempontjából. „A huszadik század első éve. Az irodalomnak egy szigete, egy szerkesztőség, amelyben csupa kedves öreg urak ülnek, s amelyre mindenki úgy nézett, mint a változhatatlan konzervativizmus erődítményére. Az öreg urak között egy fiatalember, már harminc körül járó, ül az íróasztalnál, szorgalmasan dolgozik, egyik nap egy elhalt

⁶¹ FABÓ Irma: A *Munka Szemléje*. *Magyar Könyvszemle*, 1965/1. 14–28.

⁶² Ezen az állásponton van Kunz Egon is, a *Szerda* monográfiusa. „Ha kitapintjuk a századforduló irodalmi testének könyökhajlatát, két hatalmas, jól megkonstruált ért találunk, mely az irodalom vért összefogva továbbviszi a XX. század testébe.” A jegyzetekben jelzi, tudatosan mellőzi a *Vasárnapi Újságot*, mert semmiképpen nem volt hatással a század eleji folyóirat-alapításokra. Bár ez igaz, mégis meglehetősen sok és egyre több olyan írónak adott lehetőséget 1903 után, akik a *Nyugatban* lettek igazán igazán otthonra. KUNZ Egon: *A Szerda. Egy folyóirat különös története*. Budapest, 1948. 5.

⁶³ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 77.

külföldi nagyság életrajzát írja külföldi újságok nyomán, másik nap természettudományi cikket dolgoz át egy amerikai folyóiratból, harmadik nap a szerkesztőségbe beérkezett verseket bírálja illő szigorral. Közben irodalomról ábrándozik, esszé-írásról, komoly kritikai munkáról, az irodalmi életbe való bekapcsolódásról, melyet félnék, húzódozó természete addig elzárt előle. Kísérletei nem sikerülnek, próbálkozásai visszautasításra találnak, neve ismeretlen, mert mindig névtelenül vagy álnéven ír, a levegőt sűrűnek, nyomasztónak érzi, minden lépésénél beleütközik valamibe, ami arra figyelmezteti, hogy az irodalmi életben nincs meg a szabadság, az írónak százfelé kell megalkudni, szabadabb, bátrabb szava, ha összeszúródik egy abszolút érvényűnek hitt közvéleménnyel, nem tud publicitáshoz jutni. Mindenütt, amerre néz, irodalmi közönyt lát, a kritikai gondolkozástól való félelmet, a bátorság hiányát. Már-már rezignált, azon gondolkodik, hogy vagy örökre meg kell maradni kryptogram [titkosírású szöveg – Sz. Á.] helyzetében, az irodalmi hivatalnok alárendelt szerepében, vagy más pályát nézni magának. Önbizalma, amely mindig ingadozó volt, már-már a minimumra süllyed, lemaradásában a saját gyengeségének bizonyítékát kezdi látni.

Ez a fiatalember voltam én a huszadik század első éveiben.

A fiatalember szenvedélyesen figyelte, ahogy figyelhette, az irodalom gyöngé mozgolódásait. Személyes érintkezés hiányában nem tudott azokról a beszélgetésekről, vitákról, tervezgetésekről, melyek kávéházi asztalok körül, reménykedő fiatalemberek közt folytak, csak a nyomtatott betű közvetítésével jutott hozzá az az érzés, hogy valami készül. Itt-ott, csekély publicitású orgánumban hallott hangokat, látott gesztusokat, amelyek, ha még félnék, kialakulatlanul is, de mintha mást akartak volna mondani, mint amit eddig mondani szokás volt. Eleinte a sokszor csalódott ember székszisével nézte ezeket a próbálkozásokat, ahogy a hangok bátorodni kezdtek, az új nevek néha már nagyobb publicitású helyeken is fel-feltűntek. Egy kávéházban a kezébe került egy valamikor nagy garral indult, de hamar levitézlett hetilap, a Magyar Génius egy száma – ez 1902 júniusában volt –, azt látta benne, hogy a lap szerkesztését egy Osvát Ernő nevű fiatalember vette át, akiről már hallott valakitől, mint a fiatalság szerkesztőjelöltjéről. Ettől fogva figyelemmel kísérte ezt a csekély anyagi eszközeit már formájával is eláruuló lapocskát, de találkozott benne néhány névvel, amiket megjegyzett magának. Ezek közül ma Fenyő Miksa, Kaffka Margit, Szini Gyula, Gellért Oszkár nevére emlékszik; az utóbbi később mint szerkesztő-társ került a lapra, Osvát mellé. A mondott fiatalember akkor még nem érezte meg, hogy ez a szerény kis lap az első kísérlet egy később nagy jelentőségre jutott irodalmi mozgalom integrálódására. (Később tudta meg Fenyőtől, hogy a *Magyar Génius* volt a *Nyugat* nagyanyja.) Nemsokára abba a szerkesztőségbe, amelyben élt, kissé szabadabb levegő jutott, a fiatalemberre bízták az Irodalom [és művészet – Sz. Á.] rovatot, kezdett neki-bátorodni a szeme elé kerülő fiatalemberek írásait kritikailag rostálgatni, a régi beérkezettek írásairól az akkor szokásos jóbaráti magasztalások helyett értékelő szempontok szerint írni. A *Figyelőt*, amely Osvát szerkesztése alatt 1905-ben indult, már tudatosan számon tartotta, viszontlátta benne a *Magyar Génius*szból

ismert neveket, s felharsant előtte Ady Endre neve, amelyet az *Új versek* megjelenésekor rövid kételkedés után szívébe fogadott. S ez volt rá nézve a döntő fordulat.⁶⁴ A hagyománytól az aktualitásig eltalálni nehezebb feladat volt, mint gondolnánk, s az útnak nekiindulni Schöpflin számára meglehetősen magányosnak tűnt. Nem érezhette, hogy rajta bármi múlna, kortársi szerveződések híján volt, beágyazottságról az esetében nem beszélhetünk. Az inspiratív ismeretségek, szakmai kapcsolatok később jöttek csak meg. Segítő szerepben sem látunk körülötte senkit. Ne felejtjük el, önálló kritikáinak megkezdésekor harmincéves volt, a *Nyugat* indulásakor harminchat.⁶⁵

Az Ady-versekkel való találkozást nevezi meg tehát Schöpflin önálló kritikusi pozíciója kiformalódása kitüntetett pillanatának. A fordulat folyamatba ágyazódott. S ezt a folyamatot igen jól végigkövethetjük a *Vasárnapi Ujság* írásaiban is. A folyamat esetlegesen és mégis törvényszerűen mutatkozik a kritikákban. A Schöpflin elé kerülő könyvek véletlene diktálja az észrevételeket. Terjedelmi korlátok okán a mi tallózásunkban is van véletlen. Ady *Még egyszer* című kötetével közel párhuzamosan születnek Schöpflin Aladár észrevételei. Petrovics László szegedi tanár verseiről írja 1904-ben: „Nem éppen ritka eset az olyan verseskönyv – rendszerint egy-egy az irodalmi élettől távol álló szerzőtől –, melynek írója még mindig a múlt század húszas és harmincas éveiben dívott költészet hatása alatt áll, annak érzés- és eszmevilágában él, annak formáit és stíljét használja, mint ha az azóta beállott óriási irodalmi fejlődés nem is léteznék rá nézve.” S azt is, hogy „ott, ahol a szerzőt nem támogatják határozott és felismerhető előképek, sehogy sem bír sem a formával, sem a tárggyal megbirkózni. Hazafias verseinek nincs igazi lendülete, az elmélkedőknek nincs szárnyalása. Minden fogyatkozásai mellett is azonban eszményekért hevülő, lelkes hazafiaságú és derék törekvésű embert ismerünk meg e kötetből.”⁶⁶ Vagy ugyanekkor Rudnyánszky Gyuláról: „Aki az irodalmat csak a fővárosi lapokból figyeli, azt kellett hinnie, hogy e régebben oly termékeny költő csaknem teljesen elhallgatott; most megjelent kötelete vastos terjedelmével ugyancsak megcáfolja e véleményt. Aki pedig emlékszik Rudnyánszky régebbi verseire, rá fog ismerni ez új kötetben is: semmiben sem változott, sőt nem is fejlődött azóta.”⁶⁷ Majd egy évtized múltán a század köze-

⁶⁴ SCHÖPFLIN Aladár: Az indulás. *Nyugat*, 1932/2. 74–76.

⁶⁵ Társadalomtörténeti szempontból érdekes röviden összehasonlítani Schöpflin Aladár és Császár Elemér pályáját. Császár két évvel volt fiatalabb Schöpflinnél. Beöthy közeli tanítványaként, tanára nézeteit, világnézetét készen elfogadva simul bele a rendszerbe. Felsőkereskedelmi iskolák és gimnáziumi olvasókönyvek társszerkesztőjeként 1907-től kezdődően preformálta a fiatal olvasóközönséget, egyetemi előadásainak lejegyzett változataival a 30-as évek közepéig befolyásolta az egyetemi oktatás irodalomfelfogását. 1908-ban egyetemi magántanár a budapesti tudományegyetemen, 1909-ban akadémiai levelező tag, 1922-től rendes tag. Közége a konzervatív akadémizmus. Semmi jelét nem látjuk pályáján az önálló útkeresésnek, a modern irodalom adaptációjának. 1926-ban szerkesztésében jelent meg *A XX. század magyar irodalma kritikákban* című antológiája, benne kizárólag az *Akadémiai Értesítő*ben, a *Budapesti Szemlé*ben és a *Napkelet*ben megjelent kritikákkal.

⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1904/8. Ld. kötetünkben.

⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1904/14. Ld. kötetünkben.

pén született Rudnyánszky nekrológiájában: „Mint egész nemzedéke, nem foglal el önálló helyet a magyar élet fejlődésében. Nem hajt új szárazakat, és nem érlel új magvakat, csak sejteti, hogy új csírák kerültek a magyar földre, melyek benne még nem hajtottak ki, de már kezdenek mozgolódni. Csak jelzi, nem csinálja az új időket.”⁶⁸ Hollósi Sándor kapcsán azt rögzíti: „Petőfi szellemének hatása még mindig erős.”⁶⁹ A közel kilencvenéves, pályáját a Bajza-iskola hatása alatt kezdő Medgyes Lajosról megállapítja, kötete „a múlt század közepében nálunk dívott irodalmi törekvések értékes és tartalmas emléke.”⁷⁰ Szabolcska Mihály elismerő szavakat kap. A szerző „egyszerű szavú melegszívű, igaz magyar ember [...] [a] kötet – *Csendes dalok* – Sz. Á. – egészében s egyes darabjaiban egyaránt dísze és nyeresége mai költészetünknek.”⁷¹ S végül egy idézet, melyben Gyulait, az „összekötőt” méltatja ekként: „irodalmunkban szokatlanul egyenletes költői munkássága mintegy kapcsolatot létesít a múlt s a jelen irodalmi nemzedéke és irodalmi ízlése közt.”⁷²

A kapcsolat éppen ekkor ment át egy erős rántáson, szakításon.

Palágyi Lajost Reviczkyvel együtt értékeli, hozzá hasonlítja Schöpflin. „Az a nemzedék [...] a pesszimizmust énekelte, s mintegy visszahatásképp Arany Jánossal szemben, vagy jobban mondva védekezésül az ő ellenállhatatlan hatása ellen, az európai szempontot hangsúlyozta erősen az előbbi nemzedékekben uralkodó nemzeti szempont túlsúlyával szemben. Palágyi közben még más hatások alá is került; sokat tanult Vajda Jánostól, kinek élete alkonyán kevés számú bizalmasai közé tartozott, aztán irodalmunk múltjának tanulmányozásába mélyedt. Komor, szinte nyomasztó pesszimizmusa ezenközben meglágyult, szeme a saját lelki tépelődéseitől mindinkább a közdolgok felé fordult, s agya filozófiai eszmékkel termékenyedett meg.” S folytatja, mintegy keresve is a „modern” definícióját, és konstatálva a nemzeti, a hazafiság átértékelődését: „Szinte mesterségesen elzárkózik az úgynevezett modern áramlatoktól, ezeknek szeszélyes, forrongó, folyton új meg új eszméket és formákat kereső hullámzásától, fő törekvése az eszmének és a költői formának az a kristályos, szabályos és pontosan körvonalazott kifejtése, amit sokan klasszicitásnak szeretnek nevezni. Ebben a törekvésében sokat feláldoz tehetségének egykori közvetlenségéből. Néha sikerül neki egy-egy gondolatot a maga tiszta művészi formájában elének állítani, néha azonban bizonyos akadémiasságot érzünk verseiben, s hangját kellenél inkább didaktikusnak találjuk. Új kötetében van egy sereg hazafias költemény, de nem a már százszor is megunt s hitelét veszített frázis-költészet módjára, hanem a maga egyéni felfogása szerint éneklí hazaszeretétét, melynek alap gondolata az, hogy a magyarnak véren megszerzett és megtartott hazáját, nemzeti létét a jövő számára a mívelődés esz-

⁶⁸ SCHÖPFLIN Aladár: Rudnyánszky Gyula. *Nyugat*, 1913/24. 909–913.

⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1904/15. Ld. kötetünkben.

⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1904/26. Ld. kötetünkben.

⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1904/48. Ld. kötetünkben.

⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1904/52. Ld. kötetünkben.

közeivel kell biztosítani. A régi hős-ideál helyébe a mai változott viszonyok közt a kultúr-ideálnak kell lépni.”⁷³

A változások sűrűsödési éve egyértelműen 1907, még mindig a *Nyugat* megindulása előtt vagyunk. Kosztolányi *Négy fal között* című kötetéről írva konstatálja, hogy „[k]ét-három év óta egy tüzes fiatal csapat rohant bele irodalmi életünkbe, öntudatosan ellentétbe állva az eddigi irányokkal, új stílus, új formák és új gondolatok jelszavát írva zászlajára. Kis csoport, de mert nagy zajjal, zárt sorokban lépett fel, nagy mozgalmat támasztott: az egészen fiatalok lelkesedve siettek zászlaja alá, az öregebbek vagy gyanakvó tartózkodással, vagy még gyakrabban nyílt ellenszenvvel néztek rájuk. Céljukat azonban elérték: sikerült magukat észrevétniük, ami nem kis dolog nálunk, ahol sokszor a legkomolyabb jelenségek mellett is teljes közönnyel halad el nemcsak a közönség, hanem az irodalom is. A figyelmet meg is érdemlik, mert ha ma még sokszor kissé zöld, vadóc íze van is annak, amit csinálnak, lehetetlen el nem ismerni, hogy van köztük néhány kiváló tehetség, hogy magas színvonalra törekszenek, van kultúrájuk, s egyikük-másikuk máris jelentékeny új szépségeit hozta felszínre a magyar költői nyelvnek.”⁷⁴ Csoportról beszél Schöpflin, de nem határozza meg annak tagjait, sem a csoportkohézió mibenlétét. A környező kritikákból következtethetünk rá, hogy Ady és Kosztolányi mellett Kaffka Margitra, Molnár Ferencre, Krúdy Gyulára, Heltai Jenőre, Oláh Gáborra gondolt elsősorban. Olyan sok szempontból különböző társaságot tett meg csoportnak, amit semmilyen utólagos értékelés nem számít már egybe, legfeljebb a tágan értelmezett nemzedéki, kortársi elv. A(z irodalmi) modernség ekkor egy arculatot látszott mutatni. A szemlélő-értékelő még nem látott különbségeket a „kis csoporton” belül. A mélyben – utólag az egykorú levelezésekből tudjuk – megosztó ellentétek is működtek.

Ady Endre – a szemnyitó

Némiképp ki kell igazítani Schöpflint. Három évtized távolságából nem emlékezett már pontosan rá, hogy nem az *Új versek*, hanem már a Nagyváradon megjelent *Még egyszer* című, ez a még nem is igazán „adys” kötet fogta meg először erősen.

1903 decemberében ez a kortárs szellemi folyamatokat lagymatagon se követő, az elmúlt 19. század felé mindig szívesen és gyakorta visszaforduló, az érdekes és kevésbé érdekes notabilitások képeivel és méltatásával ékesített oldalakkal jelentkező *Vasárnapi Ujság* „hátsó” rovatában, a recenziók között Ady Endre *Még egyszer* című kötetéről olvashatunk. A névtelenül megjelent kis írás szerzője Schöpflin Aladár. A kis könyvismertető két „kicsike formájú” füzetéről szól, csak a második, 900 karakterre rúgó rész szól Adyról. Véletlenül kerültek Schöpflin

⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1906/29. Ld. kötetünkben.

⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1907/25. Ld. kötetünkben.

elé a kötetkék a „nagy halmazból”. Szegedy Miklós versei között alig talál olyat, amelyet ha elolvassunk „nem vesztegettük az időt hiába”.⁷⁵ Amikor azonban a még ismeretlen Ady Endre kötetére tért rá, áttüzesedett, izgatottá lett a hang: „Az ő világa nem csöndes, mosolygós ábrándvilág, lelke mintha örökös lidércnyomás alatt állna. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszás képzetekkel tölti el agyát, megbénítja akaraterejét, sivár öngúnyba fojtja lelkesedését, az ideálok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küszködő, kínosan forrongó ifjú ideges belső küzdelme ez, melyet a saját egyéni világnézet kialakulásáért folytat. Az a jelentékeny intelligencia, melyről a versek sok helye tanúskodik, tehetségének számos fellobbanása, azt a reményt keltik, hogy a szerző győztesen fog kikerülni a belső harcból s el fog érkezni számára is a harmonikus művészi alkotás ideje.”⁷⁶ Majd mutatványul – ahogyan a rovatban szokás – egy verset közöl, *A halottak* címűt.

A kritikusnak a többi írásához képest feltűnően élénk hangja tisztán, határozottan kiválik a hetilap tónusából. Abban persze jelentősen melléfogott, hogy Ady munkásságától a szelídülést, a harmóniát várta. A költő belső harcát említi, nem érzékeli, hogy a külvilág fog támadást indítani a költő ellen, s felszítja annak tüzét. S azt sem mutatja meg az írás, hogy milyen küzdelmek árán kolportálta Ady költészetét a hetilapban. A „névtelen” szemlélő öt esztendővel idősebb csak, mint a költő, de egymás életkoráról ekkor még nincs tudomásuk. Nem nagy különbség ez önmagában, csakhogy pozíciójuk élesen különböző. Ady a partiumi, Budapestet utánzó városban liberális újságíró, Schöpflin pedig az egykori progresszivitását veszített, konzervativizmusba merülő, döntően még mindig a provinciának szóló lap közösségének tagja. Ady a fővárosi nyilvánosság felé törekedett, Schöpflin újat, izgalmat keresett az irodalomban, de ekkor még maga sem tudta pontosan, mit. A fővárosban élt már, de a vidékiesség közérzetével.

Kötetünkben is – éppen ezért – ezzel az 1903-as évből való Ady-recenzióval indítjuk a kritikák sorát, egyben jelezve is, hogy a korábbi rovatbeli írások szerzői azonosításában nem vagyunk egészen biztosak.

Schöpflin fellelkesülése az *Új versek* olvastán már egyértelmű, s jelzi, hogy a kritikus maga is átforgalmódott, alakult az elmúlt három évben. Nyitott az újra, de érzi és érzékelteti az Ady keltette, rá is vonatkozó zavart. „Ez a lelki élet, ahogy a versekből élénk tükröződik, nyugtalanító, különösségével hol vonzó, hol meg elidegenítő hatású. Nagyon kifejtett önérzet szól a versekből, a költő nem kopogtat ajtónkon, bebocsáttatást kérve, hanem öklével döngeti, fiatalos nekibuzdulással, merész taglejtésekkel, dacos dühvel. Gógös elszántsággal, a tragikai hős koszorúját érezve fején, provokálja az olvasót, haragosan támadva megszokott felfogásai, hagyományai, előítéletei ellen. Nem megnyerni akarja, hanem kényszeríteni,

⁷⁵ Szegedy Miklós költő, később – jellemző módon – a Szabolcska Mihály szerkesztette *Háborus versek könyve. Magyar költők 1914–15-ben* című kötetben tűnik fel. 1916-ban a *Nyugat* azt írta róla, hogy konzervativizmusa „jórészt veszélyes és haszontalan”.

⁷⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1903/50. Ld. kötetünkben.

hogy nézzen az ő szemével, érezzen az ő lelkével. Van ebben a nekigyürkőzésben kétségtelen zseniális vonás, de van egy kis póz és affektálás is.⁷⁷ A zsenialitást, valamint a pózt és az affektálást együtt, egy mondatban, s ráadásul nyilvánosan rögzítette Schöpflin. Nem tudhatott róla, hogy kritikájával azonos pillanatban Kosztolányi egy levélben azt írja Babitsnak, hogy: „[a] modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek: Ady Endrét, s nem mások, kedves barátom, mint azon szintén modern szellemű fiatal emberek, kik arra aspirálnak, hogy rossz, modoros és affektáltan zűrzavaros verseiket a B[udapesti] N[apló] tárcarovatában közöljék.”⁷⁸ A zsenialitás jelzése Kosztolányinál hiányzik. De megbélyegző hangsúllyal szerepel a modern is. Schöpflin nem rejti el, hogy olykor maga is értetlen az új hanggal szemben. „A közönséges ember értetlenül, megdöbbenve halad el ez előtt a szenvedély előtt, s idegenkedve nézi még az is, akiben az érzések szélesebb körére van fogékonyság. Annyival inkább van ez így, mert nemcsak a költőt nem érti meg mindig, vagyis azt a lelkiállapotot, mely verseit sugalmazta, hanem magukat a verseket sem.”⁷⁹ S ami a versek jellegét illeti, kiemeli bennük a francia (Baudelaire és Verlaine) hatást. (A kívülről jövő hatások kritikai számbavételét később Elek Artúr Poe-könyvében is üdvözli, a közel száz évvel korábbi, „az irodalmi ízlés hullámvászában” felszínre vetődő amerikai szerzőben a zsenialitás és a patológikus vonások keveredését rögzíti, és a „modernség egyik legsajátlagosabb irányaként” a dekadencia hangsúlyát érzékeli.⁸⁰)

A következő évben jön Ady új kötete, a *Vér és arany*. Itt is azonosítja Adyt a modernséggel Schöpflin: „a modern költő is olyan rejtett zugait födözi fel az életnek, olyan titkos árnyalatait érzi meg a lélek hullámvászában, amelyek pontos, klasszikai formulázására, legalább ma, amikor az alkotásnak e módja még forrong, nem kristályosodott klasszikussá – az emberi beszéd nem elég kifejező. Hogy megértse az ilyen költeményt, az olvasónak be kell bocsátania lelkébe, ott tovább csíráztatni, a maga lelkéből is adni hozzá annyit, amennyi kell arra, hogy tartalmát teljesen kifejtse. Akkor aztán ez a költemény nem lesz többé pusztán, a lelketől idegen olvasmány, hanem lelki élmény, belső életnek egy eseménye.”⁸¹ Más hangot használ itt Schöpflin, mint azt megszoktuk: egyes szám első személybe fordítja a szót. Hangsúlyt tesz a továbbiakban a nép-nemzeti iskolára jellemző mimetikus költészet feladására, s helyesli az újfajta beszédmódot: „A világ, melyben él, az ő lelkében fogant, nem tükörképe a környezetnek vagy a többi emberek szemlélete módjának, hanem egy költő viharos lelki életének saját, eredeti terméke, mint ahogy a gyöngy saját, eredeti terméke a kagylónak. S a nyelv, amelyen beszél, egészen a magáé, se nem ismétlése kijegecesedett kifejezésfor-

⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1906/10. Ld. kötetünkben.

⁷⁸ Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak. Szabadka, 1906. február 19. In: KOSZTOLÁNYI Dezső: *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Budapest, Osiris, 1996. 95. (Osiris klasszikusok)

⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1906/10. Ld. kötetünkben.

⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1910/7. Ld. kötetünkben.

⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/52. Ld. kötetünkben.

máknak, se nem tudatosan mesterkedő kerülése a konvencióknak; egészen új és mégis ritka erős magyar bélyeg van rajta.”⁸² S alig egy év múltán már tényként jelzi, megjelentek az Ady-utánczók. Ezt kitüntetetten az egyik magához közel állónak érzett, és részben általa is pályára segített Oláh Gábornak vallja több ekkori levelében. „Óvakodjék Ady Endrétől; újabb versein néha erősen érzik az ő hatása. Ez a különös ember, akiért életem legerősebb harcait vívtam és vívom, s aki – nem tagadom – az én kritikai felfogásomra is jelentős hatással volt – valósággal fascinája a mai fiatal költőket, szabadulni alig tud egy is, pár év alatt iskolát csinált a lírában, olyan iskolát, amelynek irodalomtörténeti fontosságáról meg vagyok győződve.”⁸³ Alig egy hónap múltán erősebb haragvást érzünk az Oláhnak címzett levélből: „Bosszant és bánt engem az a ragály, amely ma úgyszólván az egész fiatalságot elfogta. Mintha egy hang volna csak a világon, az Adyé. S ez a lárma megrontja az Ady verseinek élvezetét és megnehezíti a talentumos többieknek a kibontakozását is.” A mai költők mögött, így a levél címzettje mögött is, Ady sziluettjét látja, s általában azt, ha valakit egy másik költő háttérben erősen felismerhetőnek látott, nem szerette. Még Byront sem Arany János némely versében. Hangsúlyozza a saját egyéniség kibontásának fontosságát, s egy finom jelzést ad az irodalom-felfogásáról is: „a tartalmat én a formákon keresztül láthatom csak, s ha a forma egyes részei kölcsönöztek, a gondolat eredeti színe is elfátyolosodik.”⁸⁴

A modernség definitív mibenlétére ismét nem kapunk választ Schöpflintől, a *nyugtalan*ságot nevezi meg komponenséül, Kosztolányitól is csak annyit, hogy a gyülekezőhelyük a *Budapesti Napló* (nem mellesleg az a lap, ahol Kosztolányi is működött, megjelent).⁸⁵ A líra és azon belül is Ady felé mutattak a vektorok, Ady említése sokaknál a modernség jelképe. S Ady lett a konzervatív oldal első kiszemeltje is, nem függetlenül a leghétköznapibb értelemben vett hermeneutikai kihívástól. Az értelmezési probléma hangsúlyára utal az iménti Schöpflin-idézet is, nincs más a korabeli irodalomban, aki ilyen megértési dilemma elé állította volna.⁸⁶ A prózát tekintve nem ennyire radikális a helyzet, a revelációt Schöpflin

⁸² Uo.

⁸³ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1908. okt. 24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 39.

⁸⁴ I. m. 50.

⁸⁵ Kosztolányi és Babits ekkori szenvedélyes levelezésében sok utalás forog a modern értelmezése körül. Ilyenek pl. „Végtelen újságkór [...] Sohanemlátottság volt a jelszavunk; s a közönségtől nem tapsot, hanem hasraesést vártunk!” [1905. február 18.]; „Ezek az emberek, kik körülöttem élnek s cigarettaszó mellett tárgyalják a moderneket, a mai egyetemi ifjúság [...] kezdettől fogva ellenszenves volt előttem. Nagyon újságíró. Nagyon tudatlan.” [1905. augusztus 16.] Juhász Gyulának szemrehányóan ír, mert a költőtárs versben rajongott Ady kegyeiért (*Ady Endre köszöntése*): „Ady Endre a modern magyarok istene” [1906. február 4-e után]. S ekkoriban próbálja Kosztolányi irodalmi iskolához sorolni Babitsot, ekképp: „Modern? – Sokkal klasszikusabb: klasszikus? – sokkal erőteljesebb, színeesebb, újabb, igenis Ön [...] egyéniség.” KOSZTOLÁNYI Dezső: *Levelek – Naplók*, 75, 89, 93, 103. Kosztolányinál az 'újság' többször szerepel az 'újdonság' értelemben.

⁸⁶ Utalunk a közismert Ignotus-mondatra, amit Adynak *A fekete zongora* című verséről írt, s amely az ismert állítást követően a befogadó asszociatív és érzelmi hozzájárulása mellett érvel: „Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással meg-

számára Kaffka Margit és Móricz Zsigmond jelenti, de a prózában az ő megjelenésüket ilyen, a befogadót megértési nehézség elé állító fordulatnak nem tekinti.

Ady, Kaffka és Móricz említésénél rögtön Schöpflin kritikusi gyakorlatának, irodalomhoz való viszonyulásának egyik feltűnő vonására, a rendszerességére hívhatjuk fel a figyelmet. Schöpflin ún. *pályakövető* kritikus volt. Ady *minden* (!) kötetéről írt a *Vasárnapi Ujságban*. Schöpflin és Ady papíron tetten érhető kapcsolatának végső összefoglalása az 1934-es Ady-monográfia, melybe sok apró részletet egykori kritikáiból is átvett.⁸⁷ A kései utókor pedig Móriczról szóló írásaiból állított össze egy kötetet.⁸⁸ De itt nem kellene megállnia a sornak, szerkeszthetnének igen számottevő terjedelmű, egy-egy lehetséges monográfia tételmondatait tartalmazó összeállítást a Kaffka Margitról, Molnár Ferencről, Heltai Jenőről, Oláh Gáborról, Biró Lajosról, Krúdy Gyuláról, Kóbor Tamásról, Lovik Károlyról írottakból. Schöpflinnek a *Vasárnapi Ujságban* megjelent írásaiból összeállított kötetünk ezt a tételt is jól alátámasztja, noha Schöpflinnek is csak *egyik* publikációs fórumából ad példákat.

A kritikusi munka rendszerességének, főhivatásul választásának egy másik jelentős, ha nem jelentősebb következménye is van. A sokféle elé kerülő vagy általa választott könyv elolvasásának szinte ösztönös tanulsága volt számára, hogy egyikfajta világlátás, irodalomértelmezés, társadalmi szemlélet, esztétikai gyakorlat sem zárja ki a másikat. A népnemzeti iskolán nevelkedett írók munkái inkább járnak egyfajta srófra, mint az újonnan jelentkezőké, kiszámíthatóan hoznak egy tartalmi és poétikai készletet. Az „új” értelmében modern írók, a „huszadik századiak”⁸⁹ sokfélesége számára evidenciává lett. Értéket úgy keresett bennük, hogy az egyes szerzők vállalásaikhoz képest mennyire voltak képesek érthetően, elhitehetően, kifejezően írni, élményt szerezni az olvasó számára. Schöpflinnek mint kritikusnak az irodalommal való találkozás egyfajta indukciós modellként írható le, mely az irodalom élményként való átélésén alapszik, a művekkel való sorozatos, s ezért egyre intenzívebb találkozásokon. S ebben semmiféle preskripció, előzetes elvárás nem vezet.

De hogyan gondolkodott Schöpflin a kritikáról?

közelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.” *Nyugat*, 1908/3. 139–146.

⁸⁷ SCHÖPFLIN Aladár: *Ady Endre*. [Budapest], Nyugat [1934].

⁸⁸ *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról*. Válogatta és az előszót írta Réz Pál. Budapest, Szépirodalmi, 1979.

⁸⁹ NÁDASDY Ádám: A „modern” és a belőle képzett fogalmak és jelentések használatörténete. *Replika* (30) 1998/ június, 33–40. A tanulmány „huszadik századi”-ként határozza meg az 1870 és 1970 közötti „újító stílusokra, ízlésre, művészeti irányzatokra jellemző [...] abszolút tartalomértékű” modern kategóriát.

A kritika – ahogyan Schöpflin gyakorolta és megvilágította

A kritikai gondolkodás számbavételére – általában véve is – beláthatatlan méretű (példa)anyag, áll rendelkezésünkre. A kritikusi gondolkodás tipizálása is komoly nehézséget okoz. Megkönnyíti a meglehetősen feladatot, ha a műbíráló-jellegű írásokból egy-egy jelentékeny kritikus életművét emeljük ki, s annak fontos írásait rendezzük össze. Az így kinyert kronologikus-tematikus kritikasorral megbirkózni technikai értelemben már egyszerűbb.⁹⁰

Így járunk el a jelen kötetben is, amikor Schöpflin Aladárnak a jelzetlen, de meggyőző bizonyossággal neki tulajdonított írásait közöljük. Arra kérdezzük így rá, milyen követhető elv, szemléletmód jelenik meg az írásokban, s ennek alapján hol jelölhetjük ki Schöpflin helyét a 20. századi magyar kritika történetében. Schöpflin *gyakorló* kritikus volt, Komlós Aladár utóbb el is marasztalta, amiért – noha számtalanszor írt a kritika kérdéséről – „szabatos teóriát mindvégig nem [...] sikerül alkotnia a kritikáról”,⁹¹ ám így is, mégis, összefüggő kritikusi arckép formálódik ki írásaiból. A gyakorlati kritika különös formáját képviselte Schöpflin, amennyiben a *Vasárnapi Ujság* kritikái igen rövid terjedelműek. Érdekességüket az egyes írások tartalma mellett az évtizedekre terjedő összefüggőség adja. Hiába „egyflekes” csak az egyes írás (vagy mint az első Adyról szóló említésnél láttuk, még rövidebb), Schöpflin az első kritikus – jegyzi meg Komlós Aladár –, aki „minden valamire való könyvről” írt.⁹² Ezt emelte ki Horváth János is, amikor a kis írásokban a jövő irodalomtörténetét látta meg.⁹³

Igen korán találunk Schöpflin írásaiban apró, a tárgytól elszakítva is érdekes megjegyzéseket, amelyek szerint erősen foglalkoztatta a kritika mibenléte, kereste a magyarázatai érvényességének fedezetét, az írás módszerét. Már a *Nyugat* rendszeres munkatársa, amikor például Hatvanyinak a könyvekhez való viszonyáról írva körüljárja az egyik kritikai attitűdöt, az impresszionista kritikát: „Neki a könyv éppúgy személyes ügy, az élet egy fontos alkotó eleme, mint akár a szerelem, a család s minden más nagy dolga az életnek, s ha könyvről szól, az éppoly líra, mintha szerelmese szép szemeiről szólna. Épp ezért fontosságot tulajdonít annak is, hogy megállapítsa, öntudatosá tegye a könyvekhez, illetőleg, pontosan szólva, a költészethez való viszonyát, mert ez egyik módja annak, hogy öntudatosá tegye önmaga előtt önmagát, mert az út végén, amelyen az ember élete valamely integ-

⁹⁰ A kritikátörténet-írással kapcsolatos elvi és módszertani megfontolásokat ld. DÁVIDHÁZI Péter: Kritika és kritikátörténet. *Irodalomtörténet* 1985/4. 775–810. Jellemzően a Nyugat-csoportra vonatkozóan: ANGYALOSI Gergely: Kritikai törekvések a Nyugat vonzáskörében. Előzetes töprengések egy kritikátörténeti munka nehézségeiről. In uő: *A költő hét bordája*. Debrecen, 1996. 233–248.

⁹¹ KOMLÓS Aladár: *Gyulaiától a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede*. Budapest, Akadémiai, 1966. 139. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 18.)

⁹² I. m. 137.

⁹³ HORVÁTH János: A Greguss-jutalom. *Irodalomtörténet*, 1913. 184–188. Kötetben: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Szerkesztette Korompay H. János és Korompay Klára. Budapest, Osiris, 2009. 210–215.

ráns elemének keresésére indul, mindig az én-t találja meg. Ezért keresi Hatvany is a kritika értékének és jogosultságának indokolását, igyekszik meglátni azokat a különböző módokat, ahogy a különböző költői alkotások az ember emlékezetébe, lelkébe, életébe behatolnak, s azokat a különböző hatásokat, melyeket ugyanazon költői mű az ember élete más-más korszakában, más-más hangulatok közben tesz. Efféle kérdéseket vet fel s igyekszik megoldani Hatvany, elsősorban *pro foro interno*, mert a forma, melyen magát kifejezi, a közvetlen, fesztelen, hangos magánbeszéd. Ahogy a célt, a megállapítandó igazságot keresi, olvasójára nézve a keresés lesz a fődolog, ez érdeklí, mert ebben fejlík a szeme elé az író egyénisége, s ez vonzza vagy eltaszítja, aszerint, amint ezt az egyéniséget rokonszenvesnek találja, vagy nem.⁹⁴ Az elsőprő szubjektívítás, az impresszionizmus nyilvános felfedezés Schöpflin számára, egy olyan metódusé, amit maga nem gyakorol. (A könyvről a *Nyugat*ban Ignotus ír, még határozottabb hangsúlyt téve Hatvany impresszionizmusára.⁹⁵)

1910-ben Lukács György második kötetéről írva Schöpflin kiemeli, hogy abban Lukács többek között az „élethez forduló” kritika eszményét fogalmazza meg – „elméleti fejtegetés az irodalmi kritikának, mint önálló művészetnek természetéről.”⁹⁶ (Ekkor még nem látja Schöpflin tisztán, hogy a Lukács-kör – Lukács mellett Balázs Béla, Fülep Lajos és a Vasárnapi Kör néhány tagja – volt az egyik gócpontja az irodalomról való gondolkodás normákat, értékeket akaró válfájának.)

1913-ban a Franklinnál megjelent Gyulai-kritikagyűjtemény kapcsán írja Schöpflin, hogy „[n]em lehet jellemzőbb példát mutatni ennél a könyvnél arra, hogy a kritika önálló életű műfaj, nincs kötve ahhoz a könyvhöz, amelyről íratott, sem ahhoz az időponthoz, amelyben keletkezett”. S azt is hozzát teszi, hogy pályája során a könyveknek legnagyobb része, melyeket Gyulai kritikájára méltatott, teljesen feledésbe merült már, a legkevésbé sem érdekel már minket, és mégis érdeklődéssel olvassuk a kritikákat.⁹⁷ Az itt olvasható gyűjteményes kötetünk ugyanezt a tételt bizonyítja Schöpflinre vonatkozóan. S hozzátehetjük, a korabeli irodalmi mezőny szempontjából egyformán értékes a már régen elfeledett és a ma is a kánon részét képező könyv. Azonban a lényeg nem itt van, hanem annak a kritikái irányzatnak felismerésén, amely bizonyos normatívítást és törvényszerűségeket felismerését várja el a kritikától. Lukács felfedezése – bár semmi közük egymáshoz – jó szemre vall, *Az utak elváltak* című, a *Nyugat*ban megjelenő és Schöpflin számára is ismert, a „Nyolcok” képeiről szóló Lukács-cikk polemizál „a magyar impresszionizmus egyik legfinomabb elméjű kritikával”, Ignotusszal.⁹⁸ Lukács szerint az impresszionisták nem érthetik meg teljességében az új művészi fordulatot, mert nem mennek a lényeg után, s ennek a gondolatnak szigorodása, ke-

⁹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/9. Ld. kötetünkben.

⁹⁵ Ld. kötetünkben, Schöpflin írása után közölve.

⁹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1910/17. Ld. kötetünkben.

⁹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1913/7. Ld. kötetünkben.

⁹⁸ *Nyugat*, 1910/3. 190–193.

ményedése mentén Lukács lesz annak a magyar művészetet is – különösen 1945 után – elnyomó irányzatnak képviselője, amely szerint önmagában a művész eredendő célkitűzése is bírálható és bírálendő. Az impresszionista kritika hivatalos elfogadottságára nézve említjük meg, hogy 1923-ban akadémiai székfoglalójában Császár Elemér kijelenti, „az impresszionista kritikától meg kell tagadni a tudományos jelentőséget”⁹⁹

Schöpflin ezekhez az irányzatokhoz mérten egy „harmadik” kritikai utat választ, az irodalom immanens szemléletére irányuló törekvések alkalmazását, s ugyanakkor a mű élményétől való elrugaszkodást – megalapozva a művek társadalommal való összefüggéseivel, a „társadalom mindenkori lelkiállapotával”¹⁰⁰ összefűző kapcsolatrendszerrel. Nála is van tehát valamiféle „külső gyámság”, kívülről jövő szempont, enélkül természetesen még az impresszionista kritika sincs meg. S tegyük hozzá, hogy Schöpflin a politikai szempontok esetleges kritikai szerepeltetésétől sem visolygott ab ovo. Alszeghy Zsolt *Magyar lírikusokról* szóló – igen vegyes válogatású –, a forradalmak utáni konszolidáció alatt megjelenő könyve kapcsán írja, hogy Alszeghy „mikor még ma is aktuális írókról és irodalmi kérdésekről szól, [igyekszik] az objektivitás körén belül maradni, ami nagyjából annyit jelent, hogy az irodalmi dolgokat irodalmi szempontból tárgyalja, nem kever ítéleteibe idegen, különösen politikai szempontokat. Ez ugyan negatív érdem, de a mai viszonyok között mégis érdem.” Kifogásolja – több ízben másoknál is, Alszeghynél is –, hogy a „kritikus egyénisége” kevéssé mutatkozik meg. S hangsúlyosan hiányolja az írói szándékokra való figyelem mellett „a megvalósítás – tehát a fődolog – kritikai értékelését”.¹⁰¹ Bármennyire is alapvető ismertetőjegye Schöpflin kritikáinak az írók viszonyulásának elemzése koruk érzéseihöz, vagy a társadalmi szempontok figyelembevétele, a művészi színvonal nélkül a szöveg nem éri el az irodalom szintjét.

*

1913 összességében is fontos évszám Schöpflin életében: évtizedes kritikusi rutinnal rendelkezett *saját* lapjánál, fél évtizedes működéssel a *Nyugat*nál és friss jelenléttel a *Huszdik Század*nál.¹⁰² Állandó gyakorló kritikus és szemlélő volt, széles kortársi olvasottsággal és annyi tapasztalattal, hogy általánosítani is tudott már. Sőt már észre is vettett munkássága. Az 1913. évi Greguss-jutalom – a Kisfaludy Társaság által a legjobb kritikai dolgozatokat elismerő új, először kiosztott díj – odaítélésekor a bizottság tudatosan kivonta figyelmé köréből a napi- és hetilapok hasábjain megjelenő kritikákat, és így értelemszerűen Schöpflin Ala-

⁹⁹ Császár Elemér: *Az irodalmi kritika*. Budapest, Pallas, 1923. 85.

¹⁰⁰ Schöpflin Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1919², 4–6.

¹⁰¹ *Vasárnapi Ujság*, 1921/18. Ld. kötetünkben.

¹⁰² 1913-ban a *Könyvtári Szemle* mellékletében is közzétett informáló-tájékoztató kis írásokat. 1913/január 13–15, február 39, március 53–55, április 77–75, május 94.

dár munkásságát is.¹⁰³ Egy Pintér Jenőnek szóló levélben köszönte meg Schöpflin Aladár, hogy az Irodalomtörténeti Társaság lapja, az *Irodalomtörténet* „rg” jelű munkatársa ennek ellenére figyelemre méltatta munkásságát a Greguss-díj odaítélésének utólagos nyilvános vitája során.¹⁰⁴ Schöpflin Aladár nem tudta, hogy az „rg” jelzés mögött Horváth János bújt meg, akinek nevét pedig akkor már ismerte, mégpedig Ady barátjaként tartotta számon.¹⁰⁵ Horváth János szóvá tette, hogy a bíráló bizottság szűkre vonta szemléje körét, számos kimaradó munkára hívta fel a figyelmet, köztük több „nyugatosra” is, Schöpflinre, Babitsra, Adyra és Hatvany Lajosra. A Schöpflinre vonatkozó mondatokat idézzük Horváthtól: „megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó és sokszor rosszhiszemű ipari, üzleti hírlapi kritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábjain már évek óta finom érzékkel, művelt ízléssel, tisztos modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkekcskéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak. Jóhiszemű, becsületes kritika a hírlapirodalomban, mely egy kiterjedt olvasóközönsséggel állandóan érintkezik: mindenestre megérdemel, ha egyebet nem, egy meleg kézfogást.”¹⁰⁶ Mai szemmel olvasva az elismerés szavait, finom lenézést is érzékelhetünk a méltatásban, a gyakorító képzős *bírálgat* és a kicsinyítő képzős *cikkekcské* mintha a nagyobb összefüggésben és alaposabb argumentációban gondolkodó tudós távolságtartását jeleznék. A Pintér Jenőnek írt Schöpflin-levél saját önképe szempontjából emelendő ki. Így ír magáról és munkájáról Schöpflin: „A szerénység erény ugyan, de nem jelenti azt, hogy az ember tudatában ne lehessen saját munkája céljának és ne higgyen értékes és hasznos voltában. Meg vagyok győződve, hogy a cikkíró helyesen állította be és értékelte azt a tízévi munkásságot, melyet a *V. Ú.* Irodalmi rovatában kifejtettem s amellyel, ha a sokféle külső körülmények bénító hatásával küszködve, még a kritikus legelemibb szükségletéért, a szólásszabadságét is folyamatos harcot folytatva, a lényegért, sajnos, kellenél többször engedményekre kényszerülve a formában – mégiscsak egyedül, egész irodalmunkban társtalanul állva igyekeztem nyilvánartani és irodalmi szempontok szerint mérlegelni irodalmunk jelenségeit, az irodalom szeretetével hallgattatva el kételyeimet munkám hatása iránt. Hogy evvel szolgálatot tehettem,

¹⁰³ A díj odaítélésének argumentációs vitája körül egész kis polémia szerveződött. Rg [HORVÁTH János]: A Greguss-jutalom. *Irodalomtörténet*, 1913. 184–188. Horváth a bírálóbizottság működéséről ad meg háttér-információkat. A *Nyugat* is hozzászólt az odaítéléshez. Fenyő Miksa szintén egészen apró részleteket tár föl, különösen Horváth János további vitacikkét is érintve. *Nyugat*, 1913/13. 41–45.

¹⁰⁴ Schöpflin Aladár Pintér Jenőnek, Budapest 1913 III/2. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 122–123.

¹⁰⁵ Horváth János feltűnően sok, huszonhárom álnevet, illetve betűjegyet használt. Ezek feloldása Korompay H. János szövegközlő magyarázataiban olvasható: 1023–1024. Schöpflin ezt írja Ady-nak 1911. II. [1]9-én: „A barátod, Horváth [!] János nagy cikket írt a *Magyar Nyelv* című folyóiratba a *Nyugat* nyelvéről.” *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 96.

¹⁰⁶ I. m. 213.

ebben látom elaprózódott és sokféle rajtam kívül álló oknál fogva koncentrálni nem tudó életem értelmét [...] Az irodalmi életben meglehetősen magamban állok, két generáció közé ékelve, amelyek merev ellentétben állnak egymással szemben, az egyikhez sem tartozom egészen, az egyikben sem találok hátvédet, nem is tudok egyiknek sem pártembere lenni, s ez az egyedülvalóság, igaz hogy megkönnyíti ítéletem elfogulatlanságát, de néha nyomasztó is.”¹⁰⁷ Nem kevésbé érdekes, sőt meglepő a folytatás: „Az Önök elismerése a magányosságnak ezt az érzését enyhíti bennem, annyival is inkább, mert egy olyan körből ered, amely az irodalmi kritikának – amellet hogy kiváló művelőit adja – a mi viszonyaink között egyedüli publikuma is.” Az idézet azt is aláhúzza, hogy a kritikának nem volt komoly polgári közönsége, csak az akadémiai tudományosság – és tegyük hozzá, az oktatás – képviselői és az érdekeltek, az írók olvasták a bírálatokat.

1913 elején a *Nyugat*ban tett közzé Schöpflin egy esszéét *A magyar kritika* címmel. Saját – az iménti leveléből már ismert, magára vonatkoztatott – tapasztalatai itt általánosabb összefüggésben kapnak nyilvánosságot: „a magyar kritika kifejlődésének ma még igen nagy, egyelőre csaknem elháríthatatlan nehézségei vannak. Az érdeklődő közönség csekély száma mellett ott van irodalmi életünk kicsinyessége, amely annyi sokféle és az irodalmi szempontra egyáltalán nem is tartozó tekintetek figyelembevételével terheli a kritikust, hogy a munkája becsületes elvégzéséhez szükséges függetlensége egészen odavész, s amely folyton feszélyező korlátja még a legbátrabb és legélénkebb irodalmi lelkiismeretű kritikusként is.”¹⁰⁸ (Ezután – maga is jelentékeny színikritikusi tevékenységet folytatott már pozsonyi diákéveitől fogva – a színházi kritika viszonylag kedvezőbb helyzetét említi, aminek oka, hogy a színházak közönsége estéről estére látható, mérhető „menynység”, szemben az olvasók számával.) Eddig a Schöpflin-esszé végéről idéztünk, de nem kevésbé érdekes annak első bekezdése sem, s különösen annak érvelése. „Az igazi irodalmi kritika szükségletét a nagyon fejlett irodalmi élet szokta megteremtteni, mint ahogy a fejlett gazdasági élet teremti meg és fejleszti ki a *termelő* és a *fogyasztó* közötti közvetítő gazdasági szervek szükségét. Sok jó író és nagyon sok intelligens olvasó, gazdag *termelés*, mely szükségessé teszi a *termékek* érték szerinti *osztályozását*, s a *fogyasztók* különböző rétegei közti szétosztását, élénk kereslet, mely öntudatosan érzi, hogy mire van szüksége, s öntudatosan akarja élvezni a produkció nyújtotta lehetőségeket – mind a kettő megkívánja, hogy mielőtt a *termék* a *fogyasztóhoz* jut, elláttassék a megfelelő értékjelzésekkel, s megadassanak azok a szempontok, amelyek szerint élvezni lehet.”¹⁰⁹ A kiemelések nincsenek benne az eredeti szövegben, azokat mi kurziváltuk. Aki írja, nem egyszerűen kritikusa a *Vasárnapi Ujságnak*, hanem a kiadóvállalat, a Franklin Tár-

¹⁰⁷ Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 122–123.

¹⁰⁸ SCHÖPFLIN Aladár: A magyar kritika. *Nyugat*, 1913/3. 192–196.

¹⁰⁹ I. m. 192. Schöpflin tanulmányának a *termelő* és *fogyasztó* aspektust kiemelő argumentációjával foglalkozik SZAJBÉLY Mihály: Az irodalmi kritika helyzete a 19. században. *Alföld*, 65. évf. 2014/3. 29–37.

sulat könyvkiadói részlegének, azaz a könyvgyárnak irodalmi lektora.¹¹⁰ Vállalati, üzemszervezési szempontokra figyelő, az irodalmat – részben – árunak is tekintő szemponttal érvel. Az olvasótábor rétegekre különülését, a vidéki és városi közönség érdeklődésének ezt az ekkorra nyilvánvaló evidenciáját¹¹¹ is fontosnak tartja rögzíteni, különösen azért, mert helyzetértékelése szerint „az irodalom kritikai feldolgozása [...] mondhatni teljesen a sajtóra hárult”.¹¹² A többféle összefüggésben is említett Gyulai érveléséhez kerül közel, amikor azt írja, hogy „a szépirodalmi produkciót csaknem teljesen abszorbeálta a mindjobban terjeszkedő hírlap, a kritika jobb hely híján a lapok rovataiba és legjobban tárcájába menekült. Olyan helyre, amelyre nem való, mert a kritika a dolgok természetete szerint hamupipőkéje a sajtónak. A hírlapnak csak az a fontos, ami a közönség nagy tömegeit érdekli, s az olyan lanya és csekély irodalmi érdeklődésű társadalomban, mint a mienk, a sajtóbeli könyvkritika a hírlap természeténél fogva a legkevésbé gondozott rovattá száll alá”.¹¹³ Felveti a kritikák „együgyűségeit” és a kritikának álcázott „kiadói mindent dicsérő reklám-közlemények” nagy számát is. (Hirdetésjellegű, figyelemfelhívó közleményeket a *Vasárnapi Ujság* is adott közre, számos Franklin önreklámmal találkozunk a rovatban, sőt Schöpflin is írt ilyeneket. Ezeket nem is vettük fel az egyébként igen bő válogatásunkba, s a bibliográfiába sem.) Kortársként Schöpflin nem hangsúlyozza a nyilvánosság politikai okokra – nagyon erősen az 1868-as népoktatási törvényre – is visszavezethető és egyben a technikai fejlődésnek köszönhető bővülési folyamata során az irodalom mediális környezetének teljes megváltozását. Gyulai kárhoztatta ezt a folyamatot, nem tudta, nem akarta ezt követni, elfogadni.¹¹⁴ Gyulai tanítványa, Vészi József konstatálta a szükségszerű, az általa véleményesajtónak nevezett korábbi sajtótípus és a hírszolgáltató üzleti vállalkozás közötti különbséget. De nem mellesleg ennek ellenére ő volt az, aki ezt képtelen volt gyakorolni.¹¹⁵ Vészi – aki napilapjában, a *Budapesti*

¹¹⁰ 1911-ben Schöpflin visszautasítja Hatvany felkérését, hogy „kötött helyzete miatt” a *Nyugat* „tankönyv-razziájában” részt vegyen. „Számomra, aki a legnagyobb tankönyvkiadó cégnek, a Franklin Társulatnak tisztviselője vagyok, olyan erkölcsi inkompatibilitás, amelyen sehogy sem tehetem magam túl, akár a Franklin, akár más cég kiadásában megjelent tankönyvek bírálatáról volna szó.” *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 100–101.

¹¹¹ Schöpflin *A város* című esszéjével debütál a *Nyugat*-ban 1908-ban, amelyben óriási hangsúlyt tesz a belső meghasonlottság érzésére, a vidéki lakosság városba költözésének lelki lenyomatára. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

¹¹² SCHÖPFLIN Aladár: A magyar kritika. *Nyugat*, 1913/3. 192–196.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Az új irányokat kereső folyóiratról írja például: „A HÉT megsemmisítő ítélete egyébiránt nem annyira ítélet, mint közhely, melyet egyik hírlapíró a másiktól kölcsönöz, s hogy eredetinek lásásák, legalább egy kissé eltorzítani törekszik... Némely hírlapíró nemegyszer emlegeti büszkén, hogy a sajtó hatalom. Valóban az, de csak akkor, ha eszméi vannak, s komolyan az igazságra törekszik. E nélkül épp nem hatalom, hanem csak papírmázoló gép.” -i [Gyulai Pál]: A m. t. akadémia s egy pár hírlapíró. *Budapesti Szemle*, 1893. 198. sz. 478.

¹¹⁵ VÉSZI József: A magyar sajtó. In: *Magyarok a kultúráért*. Szerk. dr. Lukács György. Budapest, A Magyar–Francia Kultúrliga Kiadása, 1929. 187–193.

*Napló*ban – tehetségük alapján megelőlegezett bizalommal volt néhány későbbi nyugatos, huszadik százados (Ady, Kosztolányi, Biró Lajos, Szini Gyula, Lyka Károly, Jászi Oszkár) iránt, politikai irányt szabó saját vezércikkei mellett kifejezetten rájuk alapította a lapot. A lap történetét felidéző Lyka Károly úgy emlékezett, éppen a „korai újságkapitalizmus” kiélesedett konfliktusa révén jött létre a *Budapesti Napló*, s az alapítás nagyrészt azon a tévhiten alapult, hogy „a lap tartalmát az ő írói köztársaságuk határozza meg”. Vészinek például „jó szeme volt a tehetségek felismerésében; annál kevésbé a lap gazdasági ügyei dolgában”.¹¹⁶ Ehhez az a „balhit” is szolgált, hogy a politikai lapokban a kultúrának, a könyvnek jelentős szerepe van. Ady verseinek persze volt is.

A Schöpflin-esszé közepső része egyfajta hanyatlástörténet, a Kazinczy-, Kölcsey-, Bajza- és Gyulai-vonal kortársi egyediségét emeli ki, mint akikkel nem áll szemben egyetlen hasonló tehetségű kritikus sem. Egy másik – ugyancsak 1913-as – írásában azt írja, hogy „a magyar irodalom legutóbbi emberöltője, a kiegyezés után való korszak [...] történelem nélkül való, mert egyáltalán feldolgozatlan, teljesen hiányzik mellőle az irodalmi emlékezetben tartás két tényezője: a kortársaknak a kritikában nyilvánuló közvéleménye és a rákövetkező nemzedéknek a múlt perspektívájából való összefoglalása”.¹¹⁷ Ez a látélet erősen élt benne, ezért lett a bevezetőben említett könyve, *A magyar irodalom a XX. században* legerősebb része az átmenet folyamatának leírása.

Látható, hogy a 10-es évek kritika helyzete, s benne már a *Nyugat* erőre kapása nagyban foglalkoztatta. Schöpflinnek ottrléte után tíz évvel nem kizárólagos fóruma volt már a *Vasárnapi Újság*. A vasárnapi lapot is túlhangzó orgánuma az 1908-ban induló *Nyugat* lett, ahol terjedelmi korlátok közé sem szorult többé, aztán 1910-tól a *Világ* című, az „[á]ltalános, titkos választói jog, felekezeten közoktatás, teljes progresszív adózás és szekularizáció” eszméit hirdető napilapban¹¹⁸ is rendszeresen megszólalt, s ott adtak hírt közéleti szerepléseiről. (1908-tól tagja volt a

¹¹⁶ LENGYEL Géza: *Magyar újságmánások*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1963. 127, 134. (Irodalomtörténeti füzetek 41.)

¹¹⁷ SCHÖPFLIN Aladár: Tegnapi problémák. *Nyugat*, 1913/6. 399–403.

¹¹⁸ *Világ*: 1910. március 30-án indult szabdközműves eszmeiségű, majd a polgári radikalizmust is képviselő napilap. Első számának hitvallása szerint: „A Világ a polgári jogok harcosa. Tiszteli a tudomány, a művészet és a gondolat szabadságát. Oltalmazza a gyengéket, az elnyomottakat, az üldözötteket. Vétót kiált az igazságtalanságnak, a gyűlöletnek és a bosszúnak. Védelmezi a munkát, mely a békéltenség levegőjében elsorvad. Hirdeti a népek, osztályok és felekezetek egyetértését. Tanítja az egyén áldozatkészségét a nemzet és a társadalom nagy érdekei iránt, az erősebb mérsékletét a politikai és gazdasági életben. Hirdeti a műveltség hatalmát, a kultúra útjának szabadságát és vámentességét. A Világ Magyarország megújíthatóságát a demokráciától és a fokozott műveltségtől várja. Nem veszi hiába ajkára a haza nevét, de a hazát szolgálja minden betűje, gondolata, érzése. A Világ ereje a tiszta meggyőződés: megtörhetik, de meg nem hajlíthatják. A Világ tiszteli mások meggyőződését, de hadat üzen az elvek mögé rejtőző kalandorságnak és üzletnek. A Világ eszméket, ideálokat, reformtörekvéseket szolgál, nem pártokat. Pajzsa a gyengéknek, védelmezője az elnyomottaknak, kardja a szebb, jobb és tisztább magyar élet gondolatának.” 1926-ban megszűnt, 1945-ben másfél évre újraindult.

Martinovics szabadkőműves páholy, olyan nyugatos írókkal együtt, mint Ady, Bíró Lajos, Nagy Endre, Csáth Géza, Lengyel Géza, Szini Gyula és mások. Az alapításkor 88 tagot számlált a páholy.) 1913-tól a *Huszdik Század*ban is hangsúlyos volt a jelenléte. Egyre kevésbé volt társtalan, egyre inkább talált kötelékeket a kortársi viszonyrendszerben. Az életmű egyre markánsabbá összeszövődő szálait csak említeni tudjuk, túlfeszítené a tanulmány kereteit ezek párhuzamos vizsgálata, s elvezetne a *Vasárnapi Ujság*-beli írások jelentőségétől is. Említeni azonban kell, mert kis írásaival párhuzamosan folyó munkássága egyre rangosabb helyre emelte az irodalom világában.

Az imént részletesebben említett, a kritikáról általában is szóló két esszével párhuzamosan, ugyancsak 1913-ban egy – nem is igazán eredeti s nem is igen reflektált – metaforával világította meg a korabeli irodalmat. „A magyar irodalom olyan liget, melyben nagyon sok az énekes madár, a primitív fütyülgető rigótól a fülemüléig mindenféle fajta, de vajmi kevesen vannak, akik hallgatják őket és énekükre nem jön sehonnan visszhang. Mintha egészen a maguk számára énekelnének, s nem volna hozzájuk senkinek semmi köze, még a bokor is alig rezdül szavukra” – írja nem sokkal korábban indított szépirodalmi szemléjében, a *Huszdik Század*ban.¹¹⁹ Nem az „énekes madarak”, azaz az írók közti különbségtételen van a hangsúly, hanem – mint a következő bekezdés kifejti – a visszhangtalanságon, azon, hogy „[a]z írók termelését nem figyeli, nem ellenőrzi, nem támogatja a kritikusok szervezett csapata, a legkitűnőbb írók munkáit sem tárgyalják meg nyilvánosan, pompás pályák érnek fordulóponthoz anélkül, hogy azt bárki konstatálná, belső átalakulások mennek végbe észrevétlenül, írók jönnek, eltűnnek, üdvözlő szó és búcsú nélkül. Amennyiben megszólal a sajtóban valami kritikaféle, az majdnem törvényszerűen, egy kezdő író első könyvéről szól: jóbarátok, kollégák és irigyek fogadják egy kis intim zajjal a belépőt, hogy aztán ők is elhallgassanak róla és átadják a tért a kommunikék frázisainak. Bevett és már fémjelzett íróról legritkább, ha érdemleges kritikát olvashatunk.”¹²⁰ A felsorolt kritikátlanságra három példát is ad: Adyét, Kaffka Margitét és Ambrus Zoltánét. Jelentkezésekor Ady körül „egész kritikai háború” fejlődött ki, de harmadik „adys” kötete után annak ellenére is kevesebb szó esett róla, hogy kelendőse „páratlan mértékéről

¹¹⁹ SCHÖPFLIN Aladár: Szépirodalmi szemle [sorozatcím]. *Huszdik Század*, 1913/7–8. 74–80. Az írás visszautal a *Huszdik Század* 1913. áprilisi számára, amelyben a szerkesztőség megokolta az új szemlerovat megindítását. Az olvasóközönség felől érkezett az igény, hogy szükséges volna, hogy a magyar szépirodalom újdonságait is szemlélje a folyóirat. „Szerkesztőségünk ezt a kívánságot a maga részéről is indokoltan találta, mert bár a mi szemlénknek nem lehet feladata a művészeti termelés részletes ismertetése és bírálata: az nem lehet kétséges, hogy a szociológiai szempont és a szociális életnézet az esztétikai élvezetnek sui generis jelleget ad, s hogy a mi olvasó-közönségünket a merőben esztétizáló kritika nem elégítheti ki, hanem elsősorban arra kíváncsi, hogy az újabb irodalmi produkcióból mi tekinthető az efemer szórakozási szemponton túlmenő kortörténeti és társadalomfejlődési dokumentumnak is. Schöpflin Aladár szemléje, melyet alkalmas időközökben folytatni fog, elsősorban ezt a célt szolgálja. A szerk.” *Huszdik Század*, 1913/4. 494.

¹²⁰ *Huszdik Század*, 1913/7–8. 74–75.

ítélve” továbbra is erősen foglalkoztatta a közönséget. (Utalunk az Ady-kötetek második, harmadik, sőt negyedik kiadásaira.) Kaffka *Színek és évek* című első regénye „még csak kapott valamiféle kritikát, ha nem is értékéhez és jelentőségéhez méltót”, de azt senki nem észlelte, hogy második regénye, a *Mária évei* „egészen más módszerű, stílusú, miliójú és pszichológiájú”, a kritika „teljes némasága közben forog a könyvpiacra”. A harmadik példa Ambrus Zoltán húszkötetes életműsorozatának visszhangtalansága, ami annál fájóbb volt számára, mert észrevétlen maradt a közönség előtt, hogy Jókai és Mikszáth után Ambrus új útra vezette a magyar prózát, a külső történet érdekessége és változatossága után a belső történetre, a lelki életre helyezte át a hangsúlyt. Eötvös József és Kemény Zsigmond regényeihez képest intellektuális színvonal tekintetében csökkent utánuk a magyar regény értéke, s Ambrus ebben a hullámvölgyben juttatta újra magasra. (Aláhúzzuk, a történeti megközelítés lényege, hogy megmutatja, az utókor kánonja, melyben az említettek magasán állnak, koránt sincs fedésben a kortársi érzékeléssel.)

Ki kell emelnünk a *hullám* metafora használatát Schöpflinnél. Az irodalmi kor(szak)váltások lényegi elemei az irodalomtörténeteknek. Ma már nem vesz fel az irodalomtörténet abszolút értéket jelentő, meg nem haladható magaslati pontot, természetesnek veszi az irodalom korszakról korszakra való átalakulását. A korábbiakban használtuk már mi is a hanyatlástörténet kifejezést. A kérdés ilyenkor mindig az, mi jön a hullámvölgy (a mélypont?), a (látszólag) megszakított fejlődés, az önismétlővé vált korszak után. Gyulai azt tartotta, Arany betetőzés, ami után újabb tetőpontra nem emelkedett az irodalom. Ezt a hanyatlástörténetet vette át a Gyulainál két nemzedékkal ifjabb Horváth János, a Gyulai *Budapesti Szemléjében* otthonra találó fiatal tanár. Csak jóval Horváth János halála után vált ismertté, hogy 1913-ban *Két korszak határán* címmel kötetet tervezett a *Nyugat* előzményeivel és indulásával foglalkozó írásaiból.¹²¹ Hasonló indíttatású, de jóval koncepciózusabb terv volt ez, mint Schöpflin pár évvel későbbi kötete, a régieket és újakat kissé szeszélyesen keverő *Magyar írók* (1917). Horváth János címadása – *Két korszak határán* – hangsúlyozza, hogy szerzője nagyon is tisztában volt a régi irodalmi eszmények mulandóságával, az idők változásával. Érzékelte a változást, csak hogy míg Schöpflin a változást természetesnek fogadta el, Horváth János összességében romlásnak látta az új jelenségeket, az egykori csúcsponthoz, Arany Jánoshoz mért visszalépésnek, dekadenciának. Horváth János átvette a fél évszázaddal idősebb Gyulai tételét, és egyetemi katedrájáról sokáig örökítette is.¹²²

Kemény Zsigmond népszerűtlensége kapcsán írja Schöpflin – az író centenáriuma alkalmából –, hogy most már a harmadik olvasónemzedék nőtt fel halála óta, s Kemény nincs megbecsülve. Ennek okát a kritika, a „kritikusok csapatának”

¹²¹ A kötettervet ld. *Két korszak határán*. Tanulmányok, bírálatok. *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 232–235.

¹²² A nyugatosokkal és a *Nyugaton* kívüli költéssel utóbb csak a *Rendszeres magyar verstan* (Budapest, Akadémiai, 1969) című kötetében foglalkozott, kizárólag verstani szempontból, a versek tartalmát nem érintve.

hiányában látja. Egy újabb verzióját rögzíti a magyar irodalmi intézményrendszer kiépületlenségének. „A francia irodalomnak egyik legnagyobb ereje, hogy a nagy írók mellett és után mindig ott dolgozik a kitűnő kritikusok csapata, akik feldolgozzák, a közönségnek megmutatják íróinak nagyságát, bevezetik őt szépségeikbe, elvégzik a megértő és lelkes közvetítés feladatát az irodalmi termelés és közönség közt, a váltakozó nemzedékeknek megmutatják, ami irodalmukban számukra aktuális, ami lelkükhöz szól – fenntartják az eleven kapcsolatot az irodalmi fejlődés két nagy tényezője, a *termelés* és a *fogyasztás* között. [Kiemelés – Sz. Á.] A nagy francia írók sohasem merülnek teljes feledésbe, a kritika mindig kiemeli, aktuálissá teszi őket, megtanítja a közönséget megértésükre. Ugyanígy van a többi nagy irodalmi kultúrájú nemzeteknél is. Nekünk ilyen, a tömegekre is ható irodalmi kritikánk nincs, régibb irodalmunk kincsei elpazarlódnak, a nemzet szellemére nézve értéküket veszítik, mert nincs, aki számon tartsa őket, nincs, aki figyelmeztessen rájuk, nincs, aki hozzájuk nevelje a közönséget.”¹²³

Az irodalom társadalmi és szociológiai szemlélete

A régi szerzőket faggatva és az egykorúan jelentkezőket rendszeresen olvasva talál rá Schöpflin arra a saját, azaz őt legjobban jellemző szempontra, amin át az irodalmat szemlélte: felfigyelt a *társadalomban* zajló, az irodalom *tematikájában* és *kifejezőmódjában* is megjelenő változásokra. Sőt magát az író is visszaágyazza a társadalomba. Az irodalmat egy időben művészi teljesítményként és társadalmi jelenségként szemlélte. Ahogy Ignotus állapítja meg az első Schöpflin-kötetről, a *Magyar írók – Irodalmi arcképek és tollrajzok* című munkáról, Schöpflin nem kizárólag az írói mesterség szempontjából ítél. „Dickens óta *ennyi együttérzéssel ennyifajta embert kevésszer hoztak össze egy papirosra, mint Schöpflin e tizenhat íven*. S Dickenset mondok, mert Schöpflin sem látomásos nem akar lenni, sem célzatos, mint az oroszok s a franciák. *Az ő embere nem szimbólum, hanem valóban és egyszerűen ember*.”¹²⁴ [Kiemelés – Sz. Á.] Ezt a megfigyelését alátámasztja a harcokban benne álló Ignotus a „megértő” kritikus attitűdjének visszaigazolásával: „Schöpflin nem polémikusa a kritikának.”¹²⁵ „...kritikája azt keresi, hogy milyen fajsúlyú s lelki berendezésű egyéniség keres a műben nyilvánulási formát s miképp találja meg. Van még egy szempontja – az, hogy az irodalom a nemzet életének olyan szerves életjelensége lévén, mint akár a politika vagy a gazdaság: meg kell, hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, s e gyökerek megkeresése is feladata a kritikának. Ezt a társadalmi gyökerkeresést Schöpflin első feladatnak teszi, s utána rendeli az írói egyéniség és műve közötti kapcsolat felkutatásának

¹²³ *Vasárnapi Ujság*, 1914/7. Ld. kötetünkben.

¹²⁴ IGNOTUS: Schöpflin. Magyar írók, irodalmi arcképek és tollrajzok. Kiadja a Nyugat folyóirat. *Nyugat*, 1917/10. 900–903.

¹²⁵ Uo.

feladatát. [...] Idegen e szempont eddig sem volt a kritikától – Taine is azt kutatta, hogy az egyénnek minő *faculté maîtresse*-e nyilvánult meg a költői műben, s mily társadalmi *milieu* válik elevenné az egyénben – s így írta meg, például az angol irodalom harsogó epopéáját. Schöpflin nem ily nagyhangú, nem markol ily sokat, s mindenekelett: nem ily feudális. Ha könyve nem volna irodalomtörténet, azt mondanám, hogy az első magyar polgári regény.¹²⁶ S valóban azt látjuk, hogy a *Magyar írók* oldalain cikkek álltak össze amolyan Jókai-féle regénnyé, a 19. század elejének íróit bemutató *Eppur si muove* „formátummá”, indulva 1825-nél, eljutva 1916-ig, szándékosan elegeesen keverve régi és modern szerzőket.

Az irodalom társadalmi szempontú megközelítése az egykorú kritikában Schöpflin védjegye. Takáts József azt a szellemes és igaz megjegyzést teszi, hogy Schöpflin irodalomtörténetében „meglepő módon sokkal nagyobb a társadalmi magyarázatok szerepe, mint a marxista Spenótnban”.¹²⁷ (De tegyük hozzá, hogy az a fajta szociológiai redukcionizmus, amelyet a marxista kánon előírt, természetlen, sőt félrevezető volt, mert társadalomfilozófiája és üdvtana alá rendelte az irodalmat.¹²⁸ S mint Lukácsnál említettük már, a tárgyválasztásra is kiterjesztette a minősítést.) Takáts az interpretáló kifejtés során nyilvánvalóvá teszi Schöpflin megközelítésének értékeit: Az irodalmi változások mögött okként mindig társadalmi változások állnak Schöpflinnél: „a kettő között közvetítő közeg pedig a társadalom vezető csoportjának, majd csoportjainak világnézete. Arany költészet például eszerint az 1867 előtti magyar vezető réteg élethelyzetének, s egyben világszemléletének kifejeződése: az irodalmi teljesítmény egy társadalmi csoport világnézetének folyománya, s egyben dokumentuma. A társadalmi determináns nemcsak a megvalósult, hanem a hiányzó teljesítményeket is magyarázza: Mikszáth azért nem emelkedhetett magasabbra, mert korából és társadalmi csoportjából hiányoztak ehhez a kellő feltételek”.¹²⁹

Schöpflin Taine nyomán haladt, az ő szempontjait oly mértékig általánosnak tekintvén, hogy már hivatkozni sem kellett rá.¹³⁰ 1909-ban, Taine La Fontaine-könyve megjelenésekor írta a *Vasárnapi Ujság*ban, hogy „az újabb kori kritika mesterei közül egy sincs, aki Taine-hez fogható volna a mi irodalmunkra tett hatás dolgában”.¹³¹ De nem egészen az egyfajta végletes determinizmusra építő Taine-t halljuk Schöpflin megszólalásaiban. A szociológiai pozitívizmusát kiindulópont-

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ TAKÁTS József: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006. 77. (Jyväskylä Studies in Humanities 65.)

¹²⁸ Elméleti alapjait történeti kontextusban ld. VERES András: *Lukács György irodalomszociológiája*. Budapest, Balassi, 2000.

¹²⁹ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, Nyugat-Grill-kiadás, 1937. 47.

¹³⁰ A korszellem áramlatainak lassú, de szakmán túli szétterjedő hatásáról ír Kosztolányi: „Herbert Spencer, Bergson közvetve, a levegőn át elérkezett a főpincerhez, a liftesfiúhoz is.” Kosztolányi Dezső: Párbeszéd magammal. *Nyugat*, 1924/23. 699–700.

¹³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1909/17. Ld. kötetünkben.

nak tekintve, Schöpfung ezzel egyenrangúnak tekintette a tehetség ettől független sokféle természetét és annak alakító hatását. S mindemellett megjelent intellektuális horizontján egy új tudomány, a szociológia. A *Huszdik Század* olvasója volt (és 1908-tól szabadkőműves), s amit Taine nyomán általánosan az egyes ember beágyazottságának megértésére vonatkoztattak, azt ő már egy új kategóriára, az osztályra terjeszti ki. Így lesz alapja működésének az irodalom vizsgálatának szociológiai módszere. (És akként is, hogy – Magyarországon elsőként – 1917-ben a Franklin adja ki Émile Durkheim *A szociológia módszere* című kötetét.¹³²)

És van egy még szűkebb, s nem irodalmi megkülönböztető szempont a Schöpfung-féle irodalomszemléletben, ez pedig a *városi életforma* megjelenésére és hatására irányuló kitüntetett figyelem. Ezt a gondolatot Schöpfung erősítette föl, de mint Ady-könyvében hivatkozik rá, magát a szempontot Ignotus vitte bele a századelő gondolkodásába.¹³³ 1892-ben Kozma Andorról szóló bírálatában *A Hétben* vetette fel Ignotus a városi irodalom létjogosultságát, korlátozva a népnemzeti irodalom korszerűségét.¹³⁴ Ugyanott, 1897-ben cikket írt *A falu s a város* címmel, amelyben Beöthy Zsoltnak egy fiatal költő kötetéhez írt előszavát bírálja. Beöthy ugyanis megdicsért egy valójában tehetségtelen költőt csak azért, mert fiatalos „*falusiasságot*” olvasott ki belőle.¹³⁵ Ignotus cikkében a város kulturális termékeinek esztétikumára hívja fel a figyelmet, meglehetősen szarkazmussal, gyilkos ironiájának hegye ugyanis épp egy olyan emberre, Beöthy Zsoltra irányul, aki maga is lelkes fogyasztója ezeknek a termékeknek (s fiában, a színigazgató Beöthy

¹³² A „Kultúra és tudomány” c. sorozatban. Fordította Balla Antal. * Kritikatörténeti munkájában Bodnár György (is) számba vette a századelőn ható nyugati áramlatokat. Többek között ezt írja: „még mindig nagy hatásúak, az előző korszak nagy filozófiai irányai és egyéniségei: Comte, Renan, Spencer és általában a pozitívizmus, valamint a természettudományos materializmus és kiváló képviselői: Darwin, Haeckel. [...] A polgári radikalizmus ideológiájának terjedése pedig azt jelezte, hogy a baloldali polgári szociológia – Henry George, Durkheim – is számottevő hatóerő.” BODNÁR György: *Törvénykeresők*. Budapest, Szépirodalmi, 1976. 18.

¹³³ SCHÖPFLIN Aladár: *Ady Endre*. Budapest, Nyugat, 1945². 107. * Ignotus kritikái munkásságának értelmezését ld. ANGYALOSI Gergely: *Ignotus-tanulmányok. Közelítések az impresszionista kritika problémájához*. Budapest, Universitas, 2007.

¹³⁴ IGNOTUS: Kozma Andor: Versek. Prózák. *A Hét*, 1892. december 4. 785–786.

¹³⁵ A Beöthy-jelenség mindmáig elégtelen elemzéséről Dávidházi Péter ír rendkívül megfontolandóan: „Beöthy életművének mellőzését elsősorban mégsem máig párbeszédre méltó találatainak elsikkadása miatt sajnálhatjuk, mert ezek nem számosak (ami semmit nem von le értékükből); károsabb, hogy teljesítménye lebecsülésével pályafutását mint *jelenséget* sem vizsgáljuk többé. Pedig könyveit újraolvasva a magyar irodalomtörténet-írás máskor észrevétlenül vonásai ötlenek szemünkbe; sokat gúnyolt, de alig elemzett millenniumi irodalomtörténete kis terjedelmében is fölnagyítva szemlélteti egy tudományág korabeli funkcionális sajátosságait és az irodalommal való foglalkozás hazai beszédmódjainak nagyrészt máig tisztázatlan belső ellentmondásait.” DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, Akadémiai–Universitas, 2004. 847. Ugyanott Dávidházi Péter idézi Gyulait is a szóban forgó *A falu s a város* című Beöthy írással kapcsolatban. Gyulai szerint Beöthynek „a szóban forgó versek esztétikai értékével kellett volna foglalkoznia, nem pedig az egész magyar költészet téves és elnagyolt osztályozásával”. I. m. 848.

Lászlóban az urbánus nemzedék egyik kifejelett kapitalista képviselőjét látjuk). Az Ignotus-írás emelkedetten zárul, a kultúrateremtő város képeinek felidézésével. Azt írja Ignotus, hogy a faluval szemben télen „a városban nem szunnyad az élet; az elektromos lámpa üldözött fényében, az aszfalt megátkozott talajából a hó alól, a jég alól egyszerre csak kisarjad a szentírás két magasztos fája: a tudásé s az örök életé”.¹³⁶ (Sőt Ignotus a Nyugat megindulásáig az igazi metropoliszok világába, Amerikába is eljutott, s élményeit ugyancsak Schöpflin vállalata, a Franklin adta ki.¹³⁷)

A város

Schöpflin Aladáról köztudott – vagy hogy az ő egyik kedves szavát használjam: jellemzetes rá –, hogy nem volt elméleti ember, elmélyült filozófiai műveltséggel nem rendelkezett. Mint kritikus sem állított fel soha olyasféle normát irodalmi művel szemben, mint az őt – és a nyugatosok egy részét – tanító Gyulai Pál. Mindig az elé kerülő műből indult ki, az immanens kritikát művelte, az írók álmát, mert a művet mindig a belőle kiolvasható törekvéshez mérte. Az immanens elemzés fogyatékosága az – mint erre a Schöpflint tisztelő Komlós Aladár is rávilágított, de nem Schöpflinre értve észrevételét –, hogy nem tud különbséget tenni, mert nem él az összehasonlítás lehetőségével és kötelezettségével. „A műkritika éppen az értékelés tényével különbözik minden más szellemi tevékenységtől, ez teszi kritikává. Míg a megértést nem koronáztuk meg az értékeléssel, csak fél-munkát végeztünk”.¹³⁸ Schöpflin munkásságából azonban nem hiányzik az összevetés, az összehasonlítás.

Schöpflin Aladár a századelőn arra lett figyelmes, hogy észrevehető, sőt szembeötlő mértékben jelentkeznek az írók olyan művekkel, amelyekben a változások és a városi lét szerkezete és lelki konfliktusai adják a legfőbb témát, vagy legalábbis a mű háttérét. A társadalom változásaira hangsúlyt fektető irodalomelemző módszer alkalmazva képes volt egyfajta irodalomtörténeti változásvonalat kirajzolni. Ennek a szemléletmódnak központi írása *A város* című esszé, mely ennek az életben és irodalmi olvasmányokból szerzett tapasztalatsornak egy olyan pontján született, amikor Schöpflin már kész volt az általánosításra. És szimbolikus a jelentősége a tekintetben is, hogy ezzel a szociológiai-társadalomtörténeti és lélektani szempontú esszével lépett színpadra a *Nyugat*-ban is.¹³⁹ Ugyanebben az évben jelent meg Porzó, azaz Ágai Adolf könyve a régi városról, felmérve a pillanatot, hogy valami éppen elvész, és helyette valami új minőség jön létre. „Kezdődik ez az én utazásom fakó szekéren – végződik piros bársony zsöllyékkal bútorozott

¹³⁶ IGNOTUS: A falu s a város. *A Hét*, 1897. június 20. 402–403.

¹³⁷ IGNOTUS: *Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések*. Budapest, Franklin Társulat, 1906. 263.

¹³⁸ KOMLÓS Aladár: A kritikus problémája: az immanens kritika. *Nyugat*, 1932/15–16. 160.

¹³⁹ SCHÖPFLIN Aladár: A város. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

gyorsvonati szakaszban” – indul Ágai könyve. Ez a könyv az *Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907* címet kapta, s a városhoz való familiaritás átalakulásáról, csökkenéséről szól.¹⁴⁰ (A várostörténeti szál többször felcsillan a *Vasárnapi Ujságban* idézett és ismertetett műveknél. Ilyen példa Tormay Cécile-től *A régi ház* ismertetése¹⁴¹ vagy Magyar Eleknek a *Pesti históriák* című, a „magyar és lokális Budapest”-et „melankolikus szeretettel” megörökítő könyve.¹⁴²)

Schöpflin egyetemi városa és életének mindvégig színtere, a Pozsonynál tízszer nagyobb Budapest maga is új volt. Elég, ha megnézünk néhány egykorú vagy alig korábbi képet (metszetet, térképet) a városról.¹⁴³ Határai a mainál jóval kisebb lakott területet rajzolnak ki. Az 1800-as évek elején Buda, Óbuda és Pest együtt 54 ezer főt számlált. A 19. század közepén készült metszetek még a Duna partján fürdőző, annak vizéből ivó állatokat mutatnak. Az 1873-as főváros-egyesítés után kezdték kikövezni a rakpartokat. 1890-ban 492 ezer lakója van már Budapestnek, azaz igencsak rövid idő alatt tízszeresére nőtt a város. Egy másik statisztika szerint 1900-ban Budapesten 733 ezren laktak, Budapest ezzel a 8. legnagyobb város Európában.¹⁴⁴ Nagyobb, mint az utóbb metropolisszá növvő Madrid, Hamburg, Nápoly, Brüsszel, Lisszabon és Amszterdam. A baj az volt és maradt is a magyar főváros méretével, hogy 6-7-szer volt nagyobb, mint a sorrendben akkor következő második legnagyobb magyar város, Szeged. Magyarország – mindmáig – vízfejű ország, szemben a fejedelemségekből, tartományokból összenőtt országokkal, amelyek arányos városhálózattal rendelkeznek. 1906-ban egy évben összesen 160 milliós példányszámban jelennek meg sajtótermékek Budapesten, a napilapok terjedelme meghaladta a napi kétszáz, a hétvégi négyszáz oldalt, azaz egy ember számára áttekinthetetlenül vált a teljesség. A lélekszámra és a sajtóra vonatkozó statisztikák bármennyire különböznek egymástól, a nagyságrendi, azaz legkevesebb tízszeres különbséget nem cáfolják.¹⁴⁵ Ekkoriban, az 1900-as évek elején tör új erővel elő a Fővárosi Múzeum létrehozásának gondolata. A *Vasárnapi Ujság* 52. évfolyama, az 1905-ös esztendő első száma a címlapon hozza – és éppen Schöpflintől – a beszámolót, hogyan fog tovább fejlődni a

¹⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1908/3. Ld. kötetünkben.

¹⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/24. Ld. kötetünkben.

¹⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1920/8. Ld. kötetünkben.

¹⁴³ A *Vasárnapi Ujság* is gyakran foglalkozott a városkép változásával, az illusztrációk forrása a Fővárosi Múzeum képanyaga volt. Ld. még MATTYASOVSKY Péter (összeáll.): *Pest-budai városképek 1800–1870*. Előszó Seenger Ervin. Budapest, Kiscelli Múzeum, 1987; *Régi térképek Pest-Budáról és környékéről*. Budapest, BTM Sokszorosító, 1981; L. Beschtein: *Die Donau-Reise und ihre schönsten Ansichten* (Hildburghausen 1841). Készítette: L. Rohbock. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Petrich András és Richter Antal után Artaria kiadása. Reprodukálva: PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 384; *Budapester Bilder. Strassen und Menschen 1700–1945*. Kiállítás a Wiener Belvederében. Budapest, 1976.

¹⁴⁴ John LUKACS: *Budapest, 1990. A város és kultúrája*. Budapest, Európa, 1991. 82–83

¹⁴⁵ BUZINKAY Géza: A budapesti sajtónegyed kialakulása. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 28. [Urbanizáció a dualizmus korában: konferencia Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a BTM-ben; 1999] 285–294.

Stefánia úton [a ma az Olof Palme sétányon még mindig álló, jelenleg újjáépítést elszenvedő] pavilon, amely 1885-ben a Múcsarnok nevet kapta, s amely az ezredévi kiállításon is szerepet kapott, s amely a fővárosra vonatkozó anyagok gyűjtőhelye volt. Az utolsó mondat nagyon jellemző Schöpflinre: „Hogy a mai nagyon különböző elemekből összekerült, különböző vidékekről származó fővárosi lakosság igazi fővárosi polgársággá fejlődjék, ebben a munkában meglesz a maga része a Fővárosi Múzeumnak is”. S idetartozik egy eddig ismeretlen adat is, az, hogy Schöpflin Aladár rövid ideig munkatársa volt az 1907-ben megnyitott Fővárosi Múzeumnak, a „múzeumcsinálásnak” a majdhogynem „tudomány-előtti” módján, a lokális és személyes kötődés alapján létrehozott intézménynek.¹⁴⁶

A város című Schöpflin-esszé néhány lényeges tételét – igen hevenyészve – foglalom most össze. Az első észrevétele, hogy a kultúrélet indító eleme az önmagában való meghasonlás, az ember egyszerre tudja szeretni és gyűlölni a helyet, ahol van, az életet, amit él. A város a fejlődés kérlelhetetlen rendje. „[M]ire elértük a XIX. század fordulóját, már a városok adták meg a Nyugat nagy nemzeteinek jellegét.” A város a nemzeti haladás, a nemzeti nagyság gyűjtőlencséje. „A magyaroknak nem volt városa,” az „egy Debrecenben alakult csak ki valamelyes városi élet”. Az idegen „test” igen hamar felszívódott a nemzettestben – utal Schöpflin arra, hogy a városban a német polgárság két nemzedéken belül magyar lett. (A zsidóság asszimilációja semmilyen formában nem említetik a szövegben.) Megállapítja Schöpflin, hogy a magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városba. „Az egykori falusi nemesnek a fia, akinek a gazdasága elpusztult, a városban él lateiner életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamos kocsit vezet, leveleket kézbesít. [...] Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jötteken.” Az átmenet egyben generációs ellentét is, a falusi étellel való közösséget kéri számon az apák fiaikon, s megállapítja Schöpflin, hogy minden nevelés alapján véve nem is más, mint az apák saját gondolkodásmódjának, ízlésének átplántálása az ifjakba. Idegen marad számára, ha „a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres”. Két eltérő elvárás mutatkozik a költőkkel szemben is, az, hogy a költő a falusi életről daloljon, és az, hogy saját, immár nagyvárosi élményét fejezze ki. De ha ez utóbbit teszi, úgy elfordul a nemzeti szellemtől. Ám a nemzeti jelleg változása olyan szubtilis jellegű, hogy hajszállhasogatás-számba megy beszélni róla, figyelmeztet Schöpflin. Ha mégis előjön a hasonlítgatás, az általában a városiak rovására történik. Megingathatatlan alaptézisében: a városban az ember egy más – éspedig magasabb – kultúrfokra kerül. Az, hogy ez egy bátor mondat volt, önmagában nem mutatkozik meg, mert nem mutatja meg, milyen

¹⁴⁶ Schöpflin Aladár Csengery Lórántnak [Budapest Székesfőváros Múzeumának levélpapírján], Budapest, 1908. XI/5. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 45. Schöpflin a levélben a Csengery Antal építtette Aréna úti villa dokumentumai iránt érdeklődik. Ezt követően jelent meg: Balla Mihály: Egy régi pesti ház. *Vasárnapi Ujság*, 1909. A múzeum létrejöttéről és történetéről ld. ROSTÁS Péter: A „szunnyadó” múzeum. Száz éve nyílt meg a Fővárosi Múzeum. *Holmi*, 2007/december, 1575–1582.

kinyilatkoztatásokkal állt szemben. Egy későbbi írásában, 1914-ben a *Nyugatban* ugyanezt a gondolatot forgatja meg, amikor úgy nyilatkozik: „az apákat és a fiúkat a világfelfogás széles és mély szakadéka választotta el egymástól. Talán még soha annyira el nem vált lelkileg két nemzedék Magyarországon, mint a mi napjainkban”.¹⁴⁷

A századelőt nap mint nap foglalkoztatta a „modern” városi élet. 1901-ben Tisza István fiatal reformátusok előtt mondott beszédet, s kiemelte, hogy „[a] régi szervezet szétbomlott... az életviszonyok szédítő gyorsasággal alakulnak át, többet dolgozunk, többet küzdünk, többet élvezünk és többet szenvedünk, mint apáink”.¹⁴⁸ (Nem volt véletlen, hogy 1911-ben az irodalmi modernség és Ady ellen fellépő Tisza a beszédes Rusticus álnevet választja magának.) Vagy idézhetünk két másik, egymásra reflektáló ellenfelet, a nagy hatású Bartha Miklóst és Réz Mihályt. „[E]z a Budapest [...] nem a magyar nemzet fővárosa, hanem egy nemzetközi Sodoma” – írta Bartha a *Magyarország* vezércikkében 1904-ben.¹⁴⁹ A nála kevésbé élesen fogalmazó Réz Mihály elhatárolódik Barthának a Pest bojkottjára vonatkozó felhívásától, de egyensúlytalannak látja a főváros ajnázozását, mert „e dicsőség még csak félszázados, a nemzet pedig ezeréves. [...] Nem akarom én a nemzetből kizárni fővárosunk idegen eredetű és vallású osztályait, csak konstata-lom, hogy ezek kultúrájukban máig idegenek”.¹⁵⁰ (Az antiszemita utalásra itt nem térünk ki, noha több szempontból is vezető szálnak nevezhetjük. Schöpflinnek az asszimilációról való nézeteinél tárgyaljuk, mert *A város* egyetlen mondatával sem utal erre a vonatkozásra.)

Amikor Schöpflin ezt a *Nyugatba* belépőt biztosító esszéjét írta, napi szinten találkozott a két szemlélet ütközésével a valóságos, topográfiai térben. A *Vasár-napi Ujság* egy patinás klasszicista belvárosi épületben készül, az Egyetem utcá-ban, ott van Schöpflin valódi munkatere, legendás hosszúkás szobája, átellenben pedig az irodalmi élet egyik központját jelentő nyüzsgő „gyűlde”, az újmódi, bár historizáló eklektikával ékített és berendezett kávéház, a Centrál. (Átmenetet képzett az enteriőr, a szobabelső, a munkahely és az utca között. De ennél több is volt az irodalmi-intellektuális gyülekezőhely. Georg Simmelt idézzük: „A nagyvárosban élő ember [...] védőszervet hoz létre az elgyökeretelenedés ellen, amely-lyel külső környezetének áramlatai és diszkrepanciái fenyegetik: ezekre a kedély helyett lényegében az értelemmel reagál, amely lélekben a tudat fokozása, s az ezt létrehozó okok következtében előjogokra tesz szert.”¹⁵¹) Két világfelfogás ütközés-pontja is a valóságban. A köztes pozíciót konzervativizmus és modernség között

¹⁴⁷ SCHÖPFLIN Aladár: Új nemzedék. [Felolvasás a Nyugat estélyén] *Nyugat*, 1914/6. 396.

¹⁴⁸ Idézi: VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris, 2001. 184. (Millenniumi magyar törté-nelem – életrajzok.)

¹⁴⁹ BARTHA Miklós: *Magyarország*, 1904. szeptember 11. 1.

¹⁵⁰ RÉZ Mihály: A bojkottált Pest. *A Hét*, 1904. 608. Az idézetek körül komolyabb polémia is zajlott, jelzésértékük miatt idéztük csupán.

¹⁵¹ Georg SIMMEL: A nagyváros és a szellemi élet. In uó: *Válogatott társadalomelméleti tanul-mányok*. Fordította Berényi Gábor. Összeállította Somlai Péter. Budapest, Gondolat, 1973. 545.

egy ekkori levele is jelzi, amit Juhász Gyulának írt. „A mi szegény lapunkat nagyon sokan félreismerik; igaz, hogy volt idő, amikor a kelleténél jobban belemerült a vaskalaposságba, de ma – meggyőződésem szerint – nagy és szép hivatása van: az átlagos magyar intelligenciát megnyerni a modern kulturális törekvéseknek.”¹⁵² S ugyanekkor, mindössze két hónap múltán írja meg Ady Endrének, milyen légtérben érzi magát két világ határán: „Nagy disputákat állottam, vén butákkal és ifjú irigyekkel, akik jöttek hozzám Ön mellett foglalt álláspontomon csodálkozásukat kifejezni, az Ön egyénisége és tehetsége által keltett nyugtalanságukat elárulni, Ön ellen áskálódni.”¹⁵³

A szót – meghasonlás – többször is használja Schöpflin, időben igen közel egymáshoz. Dutka Ákos beszédes című kötetéről – *A föld meg a város* – írva a nagyváradi költő kétlelkűségét emeli ki: „[é]rzi magában a kultúrába belecsöppent turáni fajta lelki kettősségét, amely ennek a fiatal lírának egyik sarkalatos jellemvonása: intellektualitása egész erejével vonzódik a Nyugat kultúrája felé, a soktornyú városokba, az emberi akarat és tudás nagy diadalainak színhelyeire, de a fantáziája, az érzése a föld, a hajdú televény, a Kőrös-parti füzesek felé vonja. Ebből a belső meghasonlásból már sok szép vers fakadt, [...] verseiben sajtáságosan keverednek a falu meg a város képei, s épp ebből fejlik ki aztán a hangulat. A város tornyai, palotái az emberi gondolat megdicsőülései a szemében, a táviró a pusztá csendjének, ősi nyugalmának megölője, a föld, melyet izmos, erős, jó pusztai karok törnek fel, a várost táplálja.”¹⁵⁴ Mindez a kettős érzés arról a Nagyváradról érkezett, amely méreteiben, kultúrájában, szellemi zizegésében a leginkább hasonlított ekkor a fővároshoz.¹⁵⁵

Schöpflin szépirodalmi munkáiban is megjelenik a kis- és a nagyváros közötti ellentét, s egyértelműen visszahúzó erőt lát például Pozsonyban, abban a városban, ahonnan jött, s amelyet megtett *A pirosrulás nő* helyszínének is. Pozsony és Budapest között tízszeres volt a méretkülönbség, annak minden konzekvenciájával együtt. (A zárt, fullasztó világ legszebb leírását, működését Kosztolányi adja majd meg, elsősorban is a *Pacsirta* félbemaradt egzisztenciáinak sorsában.)

Schöpflin a város, a nagyváros *mellett* tett hitet. És bármennyire szeretnének elkerülni a megkésettség bizonyos szempontból mindig leegyszerűsítő narratíváját, *tényszerűen* meg kell állapítanunk, hogy amikor Schöpflin a városiasság mellett tesz hitet, Georg Simmel már öt éve, 1903-ban megjelenteti *A nagyváros és a*

¹⁵² Schöpflin Aladár levele Juhász Gyulához, 1907. dec. 6. In: *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. S. a. r. Balogh Tamás. Pannónia könyvek. Pécs, 2004. 24.

¹⁵³ Schöpflin Aladár levele Ady Endréhez, Budapest, 1908. febr. 29. I. m. 25.

¹⁵⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1908/14. Ld. kötetünkben.

¹⁵⁵ FLEISZ János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad, Charta Könyvkiadó, é. n. [1997]. * 1880-ban a város lakosságának 26,1%-a volt zsidó, 1910-ben 23,6%-a. A hivatalos népszámlálási adatokat közli: KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*. Pozsony, Kalligram, 2012. 1124. * A város lakóinak 91,3%-a volt magyar anyanyelvű, ez is kiemelkedő adat volt, mert Bihar megyében csak 50%-nyi volt az arány. LENGYEL Géza: *Ady a műhelyben*. Budapest, Szépirodalmi, 1957. 17.

szellemi élet című tanulmányát. Ez a tereket ugyancsak absztraháló, elméleti írás viszont a *kritikai* attitűdre épít, s ahogyan egyik értelmezője jellemzi, „egy anti-pátia történeteként” írható le. „A modern élet legmélyebb problémái az egyénnek abból az igényéből fakadnak, hogy létezése önállóságát és egyediségét megővja a társadalommal, a történelmi örökséggel, az élet külsődleges kultúrájával és technikájával szemben” – írja Simmel.¹⁵⁶ A város védekezésre késztet, a létezést a pénz, a pontosság uralják (ez utóbbi a zsebórák általános elterjedésével jár), egy még külsődlegesebb szempont is megjelenik, a távolságok nagysága, és mindennek az idegi lecsapódása, a szenvtelenség, formális szempontból a tartózkodás. Nem vagyunk persze messze attól, amit Schöpflin mondott, hogy „a kultúrélet első alapeleme: az önmagában való meghasonlás”.

Ákár táblázatba is foglalhatók a Simmel által feltárt ellentétpárok, a billegő libikóka súlyait, amelyek egyszer az urbánus, másszor a tradicionális életformák felé billentik az egyensúlyt, s egyszer egyik életformának, másszor a másiknak juttatják az elismerést.¹⁵⁷ A végső mérleg egy újfajta társadalmi fejlődési fokozat, amelyet el kell fogadni, de ami ellen védekezni kell. A hagyományos életforma a kis érintkezési körök metaforájával, az urbánus életforma a hosszú láncok képével írható le. Az eredendő vidéki körülmények között erős a természettel vívott harc, a városi létet az emberrel vívott küzdelem jellemzi. A létrehozott produktumok a hagyományos közegben a használhatóság szerint méretnek meg, a városban az emberek termékekkel, sőt inkább ipari végtermékekkel kerülnek kapcsolatba. A vidéki létformát a kevés, de ismerős embertől való függés jellemzi gazdasági értelemben is, a nagyobb lakóközösségi életforma esetén az emberek sok ismeretlentől függenek, de a semleges viszony mégis kiszámítható, noha átfordulhat könnyörtelenségbe is, szemben a vidékiséggel pozitívumával, ami a kiszámítható játékeretet jelenti, igaz, akár önkénnyel társulva ott is. A falu vagy bármely annál nagyobb, de összességében kis közösség elvárja a csoportnormához való igazodást, szemben a várossal, ahol az alkalmazkodás a formális menetrendekhez igazodik, s elvárja például a pontosságot, felszabadítja viszont az alkalmazkodást a lényegibb kérdésekben. A vidékiséggel tartós és gyakori találkozásokat hoz létre a közösségben, amely ennek okán erős részvétet is ki tud fejezni. Ennek ellentéte a városi rövid és célorientált találkozás, a vele járó rezerváltság és magány kialakulásával. A szociális kontroll és az individuális szabadság ugyanilyen módon megfeleltethető a kétféle életformának. A nyugodtabb létezés jelzői a meghitt otthonosság, az egyenletesség és az állandóság, a városi zaklatottságnak része a sebesség, az iram, az állandó úton-lét. A két ellentétes életformában a stabil karakterek állnak

¹⁵⁶ Georg SIMMEL: A nagyváros és a szellemi élet, 543.

¹⁵⁷ Dietmar JAZBINSEK: *Die Großstädte und das Geistesleben von Georg Simmel. Zur Geschichte einer Anthipatie*. Schriftenreihe der Forschungsgruppe „Metropolenforschung” des Forschungsschwerpunkts Technik–Arbeit–Umwelt am Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. Berlin, o. Z. [kézirat, a szerző birtokában]

szemben a szerepjátékok rugalmas váltogatóival, a provincializmus, de legalábbis veszélye, a sokféle értelmezéssel körülírható kozmopolitizmussal.¹⁵⁸

Nem hisszük, hogy fölösleges volt ez a kitérő, mert megvilágítja, milyen mértékű volt egykoron a társadalmi változás, amelyet Schöpflin a szépirodalomban is keresett mint kritikus és mint regények írója is. Mivel az időrendben közreadott kritikák, ismertetések nagy tömegében csak figyelmes és mindenre kiterjedő olvasással jelölődne ki a város – városiasság – átmeneti és új életformák tematikus vonala, legalább megközelítő teljességgel jelezzük, Schöpflin számára mennyire meghatározó volt mindvégig ez az érdeklődés.

Két olyan író-talált Schöpflin, akiknek műveiben erőteljesek, esetenként kizárólagosan hangsúlyosak ennek a változásnak, a hatalmasra növő fővárosnak a nyoma: Kóbor Tamást és Molnár Ferencet. Kettejüket vizsgálat okán – tudomásunk szerint – még nem rendelte egymás mellé az irodalomtörténet. Kóbor – aki nem mellesleg újságíróként kereste kenyerét – hozta be az 1890-es évek magyar prózájába a „nagyvárosi realizmust”, vagy mint Krúdy emlékezik meg róla, amikor egyszerűen „Budapest regényírója”-nak nevezi.¹⁵⁹ Azt írja Schöpflin 1910-ben, Kóbor Tamás „legnagyobb arányú vállalkozása az a regény-ciklus, amelyet [...] még jóval ezelőtt kezdett, melyben a mai Budapest kialakulásának rajzát igyekszik megadni. Az első tagja a ciklusnak, mely a *Budapest* címet viselte [1901], a vidékről a fővárosba költöző szegény hivatalnok-családok züllését írja le komor, megrendítő képen. Most második tagja jelent meg a ciklusnak, a *Hamupipőke önagysága* című regény, amely városi életünknek egy másik, a felszín alatt küszködve, folyton az anyagi és erkölcsi züllés határait súrolva élő rétegét rajzolja meg: a Dob-utcai apró zsidóságot, a kisiparosokat, kereskedőket, ügynököket, akik bizonytalan sorsban, napról napra, folyton a nyomor rémétől üldözve élnek, folytonos erőfeszítésekkel hasztalanul keresik az utakat, melyek a gettó sötétségéből kivezethetnék őket a napfényre, a jólétbe, a nyugodt, biztosított életbe.”¹⁶⁰ *Budapestje*, ez a prostitúciót is megelevenítő, azonban összességében „a magyar főváros egyetememes biográfiájának” mondott regénye.¹⁶¹ Friss élménye lehetett Schöpflinnek Ady új kötetének, a *Vér és arany* képe is, az „ember-sűrűs gigászi vadon”.

A ciklus folytatását köszöntve a *Ki a gettóból* című kötet megjelenésekor – amely az asszimilációt egészen kis látószögéből, nemzedéki összeütközésként rajzolja meg – Zola erkölcsi keménységét fedezi fel benne Schöpflin. A zsidó-kisvilág elevenedik meg Kóbornál, s valahogyan mégsem a zsidóság a történet lényege, hanem a nagy társadalmi forgószél. „Kóbor Tamás nem tartozik a szeretetreméltó, vigasztaló írók közé, az életről s az emberekről való felfogásában van valami fanyar ridegség, amely fojtottá teszi a líráját is és nem engedi az íróknak meglátni a

¹⁵⁸ Táblázatszerű összefoglalását ld. Dietmar JAZBINSEK: Uo. 4.

¹⁵⁹ KRÚDY Gyula: Kóbor Tamás Budapest regényírója. *A Reggel*, 1930. december 22. 10. Kötetben: *Budapesti Negyed* 23. (1998/tavasz), 9–11.

¹⁶⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1910/52. Ld. kötetünkben.

¹⁶¹ S. Á. [Salgó Ernő]: *A Hét*, 1901. 61–62. * 1904-ben az Andrássy út és környékének átépülését is érintő regénye jelent meg Kóbor Tamásnak, a beszélő című *Aszfalt*.

dolgok enyhébb, napfényesebb oldalát” – teszi hozzá Schöpflin az írónak az anyagához való viszonya jellemzéséül.¹⁶²

A Kóbornál nemzedéknyivel fiatalabb Molnár Ferenc 1901-ben jelentette meg *Az éhes város* című regényét, melynek a pénzszerzés áll a középpontjában; a pénz a modernizációs terveknek éppúgy eszköze, mint a léhaság kiélésének. A látszólag kisebb igényű ifjúsági regényben, *A Pál utcai fiúkban* (1907) is észreveszi Schöpflin a társadalmi változást, jelezve, hogy a kritikus tudomással van a városi lét veszteségeivel is: „Fiatal íróink között a fővárosi életnek legalaposabb ismerője, Molnár Ferenc ifjúsági regényt írt a pesti diákról, vagyis jobban mondva a pesti fiúról. Mert a fővárosi gyerek nem él tulajdonképpeni diákéletet, az iskolával és tanuló társai egyetemével nem lép oly szoros, élete legfőbb vonatkozását szabályozó viszonyba, mint pl. a debreceni vagy pápai kollégiumi diák. [...] De még jobban megkülönbözteti a pesti diákot a vidékitől a szabad természethez való viszonya. A gyermek teste, lelke megkívánja a szabadban való játékot, erős mozgást; a falusi, kisvárosi gyerekeknek e célra rendelkezésére áll erdő, mező, a pesti gyerekeknek azonban nem marad egyéb, mint a gránit-kockás utca, a Múzeum-kert, legjobb esetben egy nagyobb üres telek: a grund. S akik a vidék szabad, erős levegőjében nőttünk fel, szinte fájó szívvel nézzük, mekkora kincs a pesti gyermeknek egy ilyen komor tűzfalak közé ékelt telek, ahol legalább labdázhatnak egyet. Egy ilyen telek körüli harc a Molnár regényének tárgya [...] Másik nagy érdekessége a miliő: a nagyvárosi élet, amelyben minden szabad mozgást korlátoznak a házak falai, az utca kövezete, a társadalom és állam berendezkedése, melyben minden darabka gyp mellett ott áll a mogorva őr, de a gyerek akárhogy is, mégis megtalálja a maga érvényesülését. Az az élet, amelyet él, szánalmas, minduntalan szögletekbe ütköző, csenevész élet a vidéki gyerekéhez képest, de mégiscsak élet. Körülötte minden arra törekszik, hogy elkülönözze a természettől, amely éltető eleme, ő pedig úgy segít magán, hogy végtelen rónává avatja az üres telket, bevehetetlen várrá a farakást, szabad természetté a városi utcát.”¹⁶³ Hosszan idéztünk a Molnár-kritikából, mert van még egy érdekessége. Schöpflin Aladár – leveleinek keltezése, a hagyatékban fennmaradt borítékok tanúsítják – ekkor a Rákos [ma Hőgyes Endre] utca 2. szám alatt élt. Nemecekék a regényben szemben, a Rákos u. 3. szám alatt „laktak”. A regény világa Schöpflin Aladár hétköznapijainak tere volt tehát. Ugyanekkor jelent meg – a regény is, az ismertetés is – a *Rabok* című Molnár-kötet. Összefoglalásul Schöpflin azt írja, „[m]ai fiatal íróink közül leginkább Molnár Ferenc től lehet várni, hogy meg tudja rajzolni a mai Budapest speciálisan jellemző társadalmát, ezt a mindenféle vidékről, mindenféle fajokból összeelegyedt zűrzavart, amelynek minden egyes eleme minduntalan egymásba botlik, de már kezd egymáshoz hasonlítani, amely forrva kavargó még, alaktalanul, de a kezdődő

¹⁶² *Vasárnapi Ujság*, 1911/5. Ld. kötetünkben.

¹⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/15. Ld. kötetünkben.

leszűrődés mind erősebb jeleivel.”¹⁶⁴ A számos észrevétel mind egy irányba tart: az urbánus világ kialakulásának véglegessége és megragadni tudása felé.

Tovább ment Molnár, nemcsak a cselekmény színterét adta számára a főváros. „A pesti köznapi társalgási nyelvet, melyen eddig csak gúnyolódni tudtak a könnyen megbotránkozó nyelvjavítók, nagyon jól tudja felhasználni a jellemzés eszközeül, s ezzel irodalmi jogosultságot ad neki. Általában áll róla az, hogy egész természete sajátlagosan pesti termék, a cinizmusa, gúnyja, keserősége, eszessége, érzésének színezete a magyar főváros életében teljesen benne élő, abból sarjadzott s abba visszatérő pesti fiatalember lelkéből való. Szándékosan mondunk fiatalembert; ez a típus jóformán csupa fiatalemberből áll, mert csak a legújabb időben alakult ki, a budapesti élet speciális jellegének kialakulásával együtt. Hogy ezt a típust meg tudta szólaltatni, ez a legnevezetesebb újság, melyet Molnár hozott az irodalomnak” – írja Schöpflin 1909-ben a *Ketten beszélgetnek* című krocki-kötetről.¹⁶⁵ A krocki néhány gyors jellemző vonallal ábrázolt pillanat. Eredetileg hangutánzó szó volt, a francia *croquer* ige jelentése csikorgat, ropogtat. Az előző századvég új sajtóműfaja, pályafutása alulról indul, s onnan emelkedik az irodalomba. Eddig más volt divatban, a szintén francia eredetű *genre*, a jellemző életkép a mindennapokból. A zsáner élete lényegesen hosszabb, a festészetben közel ötszáz éves, az irodalomban nálunk a 19. század első felében, az irodalmi népiességgel honosodik meg. Molnár kedves műfaja volt a krocki, modalitását tekintve az elrajzolt képekhez, a karikatúrákhoz közelített. Schöpflin írja a következő krocki-kötetről, a *Hétágú sípról*: „Molnár Ferencnek kedves műfaja a szatirikus krocki, amely erősen torzító formában a budapesti élet egy-egy furcsaságát veszi tollhegyre, s az olvasó multságára veséig ható vágásokat osztogat. Efféle írásainak nagy és hálás olvasóközönsége volt a lapokban, s bizonyára hasonló vagy még nagyobb sikere lesz annak a könyvnek is, melyben legújabb ilyen humoros torzképeit összegyűjtötte. A legélesebb vágásokat a budapesti társaság egy része kapja, amelyet a Lipótváros neve alatt szoktak összefoglalni, bár vannak telepítvényei más városrészekben is. Molnár ennek a társaságnak a sznobizmusát látja legelső-sorban, s ezt pécézi ki legélesebben. Ebből a körből való a kötet legterjedelmesebb darabja, a *Disznótör a Lipótvárosban*, amelyen bizonyára sokat fognak országszerete mulatni, mert a helyi színezeten kívül mint karikatúra is rendkívül ügyes.”¹⁶⁶ S végül még egy kifejezetten budapesti Molnár-regényt említ Schöpflin, az *Andort*. A városiasság egyik mellékhatását diagnosztizálja a regényben, lényege „az a neuraszténiás oblomovizmus, amely a regénynek az ágya, általános volt a budapesti jómódú polgári családok házában a háború előtt. Aradi Andor a budapesti közép-polgári Oblomov, egy különleges pszichológiai alakulat, amelyből száz meg száz sorsot lehet megmagyarázni.”¹⁶⁷ Társadalmi-lélektani típus rajzolódik meg

¹⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1907/9. Ld. kötetünkben.

¹⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1909/51. Ld. kötetünkben.

¹⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1911/6. Ld. kötetünkben.

¹⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/34. Ld. kötetünkben.

Molnárnál, hatszáz oldalon. Releváns a mi szempontunkból Herczeg Ferenc regénye, az *András és Andor* [1903], mely a nacionalista és antiszemita uszítást idézi fel; a két címszereplő, akiket keresztnevük sorol be, s rögtön jelzi származásukat, tehát a neve alapján is zsidósnak tekintett Andor ellenséggé válik, játékszerre, de a befejezésben mindkét alak tiszta marad, kilépnek a szított ellentétekből. A századvég tarka Budapestjének értékes és az antiszemita érvrendszeren felül emelkedő liberális szellemű, de mégiscsak *pamfletje* ez még, *A Héttől* ekkor még döntően nem különböző *Új Időkben* tette közzé Herczeg. „Mint korrajzregény [...] az Andor és András Herczeg Ferenc pályájának ritka pillanata. Húvössége itt nem az úri neofitizmus leleplezése, hanem szemléleti főlány: torz folyamatok átlátása és hamis kérdések elutasítása” – írja róla Bodnár György.¹⁶⁸ Az említett két Schöpflin-kritikában is közös, hogy egyiknek sem kifejezetten tárgya a zsidóság asszimilációs problémája. Ellenben arra kell még felhívni a figyelmet, hogy a városi tematika milyen erővel van jelen abban a két évtizedben, amelyet Schöpflin a *Vasárnapi Ujságnál* tölt, annak megszűntéig. 1917-ben ismét Molnár kapcsán áll a városiasság pártjára. „Mint igazi fia Budapestnek, nyomatékkal és szeretettel küzd szülővárosa mellett a rosszindulat, közöny, a szeretetlenség és értetlenség ellen, amik miatt fővárosunk fejlődése annyira hátramaradást szenved, amit helyesen vezet vissza arra az alap-okra, hogy nálunk a nagyvárosi élet még teljesen új, nyers és tradícióatlan. [...] Molnár világosan látja és energikusan bírálja fővárosi életünk hibáit, de ragaszkodóan szereti magát a várost, amelynek hű és megértő fia.”¹⁶⁹ Egyfelől a kritikus megszólalói-értelmezői pozíciója magyarázza, hogy Molnár alanyairól, a helyüket nem találó emberekről, harmadik személyekről beszél. És még egy: saját pozíciójának értelmezése: Schöpflin soha nem sorolta magát, még vallomásaiban sem, ezek közé. A kicsiny Manigárol indult, Pozsonyban nevelkedett urbánus volt, s ez Budapestre érkezése után számára végérvényes tény volt, elfogadta és megértette a meghasonlás tényét – mint a kultúra alapját. De a zsidó tematika halvány színekkel mégis előkerül.

Biró Lajos regénye, *A szentlélek lovagja* érinti a városi keveredés legújabb példáit. A regény erényei között hozza szóba Schöpflin az alapos társadalmi átrétegződést és azok következményeit összegzi: „A regény egy darabot mutat abból a társadalmi kavargásból, amely a mai Budapest egyik legfeltűnőbb jellemvonását adja, s amelyben sok érték nyer új értékelést, sok új érték keletkezik és sok szép, de a mai étellel megférfni nem tudó erő elpusztul.”¹⁷⁰

A város mint jelenség, az életforma-változás, a társadalmi rétegzettség, az irodalmi művek helyszíne valóban erős nézőpontot, optikát hozott létre Schöpflin gondolkodásában, amit számtalan kritikájában tesz meg társadalomtörténeti értelemben központi témájává. Egész regiszterét állíthatjuk össze korabeli mű-

¹⁶⁸ BODNÁR György: *Urak, polgárok, balekok*. Herczeg Ferenc: *Andor és András*. In: *Párbeszéd az idővel*. Budapest, Argumentum, 2009. 550–553.

¹⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1917/31. Ld. kötetünkben.

¹⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1914/17. Ld. kötetünkben.

veknek, melyek a helyszíneire is hangsúllyal reflektálva születtek. A falu–város relációját eleveníti meg Gárdonyi Géza Schöpflin nézőpontjából feltétlenül példázatos regénye, *Az öreg tekintetes*. A címszereplő „egy falusi öregúr, aki eladva kis ősi birtokát, Pestre jön lakni orvos vejéhez. Nehezen tud beleszokni a fővárosi életbe, sehogy se bírja levetkezni falusi szokásait, s ezzel sok bosszúságot okoz környezetének. A becsületes, naiv öregnek fővárosi kalandjai, a számára új és idegen környezetbe való kelletlen beilleszkedése jóízű humorral és csendes szatírával van megírva, s egyúttal exponálja a körüle levő alakokat s jellemüket. [...] A típus, amelyet legújabb regényében tollára vett, annyi sok példányban fordul elő a mai magyar életben, a miliő, melybe főalakját belehelyezi, oly közvetlen, egyszerű valóságossággal van megrajzolva, s az egészen annyira nem érzik meg a csináltság, az író homlokának verejtékezése, – hogy a regény képei a valóság erejével rögzítődnek bele az olvasó lelkébe.”¹⁷¹ A magyar *kisváros* a témája Herczeg Ferenc *A fehér páva* című regényének. Schöpflin összegzésében ezt a jellemzést kapta: „Középen a falu és a nagyváros között, szenvedve mind a kettőnek bajaiban; mind a kettőnek előnyei nélkül. Közel áll a faluhoz, de ebből a közelségből nem élvez semmit, a falu nem neki szánta termése javát sem emberanyagban, sem gazdasági javakban. A modern közlekedés közel hozta a nagyvároshoz, de ezzel csak csatorna nyílt meg, melyen minden ereje, vére lefolyik a nagyvárosba, s a nagyváros szemetje, romlottsága folyik vissza érte cserébe. Gazdasági tespedés, társadalmi züllés, kulturális elmaradottság köde nehezedik a még kátrány-szagú friss aszfalt és a pislogó villamos-lámpák fölé s ebben a ködben elcsenevészedik, el is pusztul vagy megszökik mindenki, aki finomabb lélekkel, jobbra hivatott képességekkel jön a világra.”¹⁷² Herczeg ennél kisebbre fogja látószögét, őt egy kis karriertörténet foglalkoztatja, „[a] történet abban a pillanatban van megragadva, mikor a kisvárosba bevezetik a Budapesttel közlekedő vasutat, és megindul az a folyamat, amelynek végén a főváros kiszívja a kisváros minden életerejét. Ebben az átalakulásban alakul át a [divatáru-üzlet tulajdonosa leányának] helyzete úgy, hogy kénytelen lesz menyasszonyává lenni egy antipatikus embernek, akit az értékek városukban végigmenő átértékelődése felszínre vetett. Az esküvő előestéjén aztán a vasútépítő báróval megszökik Budapestre, kompromittálja magát, fejére vonja a kisváros közmegvetését, de tisztességes marad, és a nőmozgalmak révén, elméssége, jó modora, meg a nagy vagyona segítségével még társadalmi pozíciót is teremt magának.”¹⁷³ Herczeg nem a züllésbe, nem a lecsúszásba vezeti alakját, a főváros nála a lehetőségek birodalma. Ahogyan Csathó Kálmán sem, aki a *Te csak pipálj, Ladányi! Egy úri penzió története* című regényében „[a] utolsó emberöltő magyar életének egyik legérdekesebb jelenségéből, a vidéki embereknek a fővárosba való özönléséből ragad ki egy epizódot: egy falusi földesúri család sorsát, amely a gyomor kultuszán, a folytonos vendégeskedésen, a régimódi, számítás

¹⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1905/45. Ld. kötetünkben.

¹⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1911/2. Ld. kötetünkben.

¹⁷³ Uo.

nélküli, nem-törődöm gazdaságon tönkremegy s a fővárosba kerül, ahol azzal alapít új egzisztenciát, amivel falun tönkrejutott: a háziasszony pompás főztével és vendéglátó ügyességével. A falusi magyar úriasszony penziót nyit Budapesten, és boldogul vele, sőt vagyonosodni is kezd – ugyanazt csinálja itt is, amit odahaza, csak éppen hogy pénzért teszi.¹⁷⁴ Mesteri értése és összefoglalása a mű tárgyának, szókimondó rövidegességgel. Török Gyula – ismét a tematikát leltározzuk, hogy kötetünk olvasója könnyebben találjon összefüggő szövegeket a hatalmas anyagban – nagyarányú, kétkötetes prózájában, *A porban* a fővárosi és a kisvárosi élet inkompatibilitásából indul ki: „A téma is, amelyet megragad, széles társadalmi és pszichológiai perspektívájú. [...] Egy vidéki magyar birtokos nemes család fián mutatja meg, akiben a Budapesten töltött ifjúság kifejleszti az apjától öröklött hajlamot a magasabb kulturális levegőjű életre, de egyúttal az akarattalan tépelődésre is, s ezzel a diszpozícióval, hozzá még egy félbemaradt szerelem sóvárgásával is, visszakerül kis vidéki szülővárosa parlagi poros levegőjébe, melytől elidegenedett, amellyel minduntalan ellenségesen ütközik össze, mert ő nem tudja, nem is akarja már megérteni, s őt sem tudják, nem is akarják megérteni, mert másféle, idegen, különködőnek és ellenségesnek tűnik fel. A végén el is pusztul [...] a környezetével folytatott harcban. A magyar oblomovizmus képe ez, azé az akaratbetegsége, amely a háború előtti magyar úri fiataltság egy részén erőt vett, s nem engedte sem azt, hogy a benne rejlő kultúrértékeket kifejlessze és hasznossá tegye, sem azt, hogy folytatni tudja ősei egyszerű, tradicionális életét.”¹⁷⁵ S bár nem elsősorban a városi tematika szálán, hanem az új nemzedék útkeresése okán, de itt említhetjük Benedek Marcell regényét, a korban egyívású, ám a radikalizmus felé tájékozódó fiatalság bemutatását, mely esztétikai értelemben nem kapott nagy elismerést, a perspektíva-hiányban és a jelenségek valódi súlyának mérés hibái miatt elmarasztaltatik Schöpflin részéről. A *Vulkán* főszereplője egy úri (értsd dzsentri) család fia, aki már pályaválasztásával is ellenszegül a dinasztikus szokásoknak, tanár lesz, s belekeveredik a századelő progresszív modern művészeti törekvéseinek kapcsolatrendszerébe, s egészen Párizsig menekül, s onnan jön vissza. „A motívumok és komplikációk, amelyek ebbe a keretbe bele vannak illesztve, mégis érdekesekek, sőt fontosak is, mert olyan kulturális, politikai és társadalmi kezdéseket mutatnak meg, amelyek a fiatal emberek egy számra nem nagy, s mindenfelől elszigetelt csoportjából indultak ugyan ki, de hatásuk a magyar szellemi életre máris erősen észrevehető, s ezen túl is egy sajtóságos, a speciális magyar viszonyokból fakadt vonását adják a legutolsó másfél évtizedi magyar közélet arculatának; hogy e mozgalmaknak milyen kihatása lesz a jövő alakulására, azt ma még alig lehet kiszámítani. Mint korunk lelkiállapotának egyik dokumentuma, Benedek regénye a maga memoár-szerű voltában bizonyára érdekes marad.”¹⁷⁶

Az a városi habitus, amit – idéztük – Dutka Ákos, Csathó Kálmán képvisel, de

¹⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1916/52. Ld. kötetünkben.

¹⁷⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/4. Ld. kötetünkben.

¹⁷⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1918/20. Ld. kötetünkben.

akár Török Gyula is, ellentéte akár a Walter Benjamin elemezte Baudelaire „kószálójának” (szívesebben mondanék nézgelődöt, járókelőt), az antihőssé előléptetett szereplőnek is, aki „a városi aszfalton botanikai gyűjtőútját róva” kankalin, százszorszép helyett „zománcozott cégtáblát” gyűjt.¹⁷⁷ Walter Benjaminsnak ez a tükre már a marxi elidegenedélméletet bíráló akcentusával közelít a párizsi tapasztalathoz és életérzéshez. Ez a kritikai nézőpont visszanyúl Simmelnek már idézett és ellentétpárba állított 1903-as különbségtételéhez, az ő nézeteit és Benjamin 1938-as, példákban gazdagabb esszéjét tulajdonképpen egymásra lehet csúsztatni. Ami utóbb tudatos, az itt, az ekkor keletkezett munkákban egyensúlyozó, hol ide, hol oda hajló elfogadása az iparosodás feltartóztatathatatlanságát, nálunk feltétlenül új(szerű) következményeinek. Abban „megegyezik a tudományos diskurzus, hogy a 'flânerie' / flâneur fogalma fejezi ki legtisztábban – a kifejezés metaforikussága ellenére is – a modern metropoliszban tárgyiasuló modernitás fogalmát”.¹⁷⁸ Mindez pedig beleágyazódik a szabadságelvű és individualizált modern társadalmi létfeltételekbe, amelynek első számú öntőformája a nagyváros.

A példákat sorolhatjuk tovább: Vargha Gyula, Schöpflin elődje a kritikus poszton, aki időközben a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal palotájában működött már,¹⁷⁹ az egyik karácsonyi melléklet számára küldte kötetben már megjelent versét újraközlésre. A *Terjedő város* című vers a tiszta és teljes ambivalencia kifejeződése: „A nagy palotáért, / Mely döllyfösen itt kél, nem adnám a fészket, / Hol lombfakadáskor / Vadrózsanyiláskor / Egy bohó szerelmes rigó füttyörészett”.¹⁸⁰ Vagy időben későbből: 1920-ban gróf Bethlen Margitnak jelenik meg két kisregénye. Egyiknek, *A városnak* „[m]agva egy falusi úriasszony tragédiája, aki makacsul ragaszkodik a falusi röghöz és sorba mind elragadja tőle mindazokat, akiket szeret, a gazdagabb, viharosabb és csillogóbb életet ígérgető város”. S mielőtt a következő, írói teljesítményben még csak egy lapon sem említhető példához érünk, meg kell jegyezni, hogy Schöpflin egyáltalán nincs tekintettel a rövidesen miniszterelnökké emelkedő férj, Bethlen István ekkori – a Bécsben működő Antibolsevista Comittée (ABC) egyik vezetője, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja alapítója – pozíciójára. A könyv érdekli. Azt írja, „a téma jól van megfogva, de kissé hézagosan, sőt homályosan megírva, az író formai készsége nem olyan biztos”.¹⁸¹

¹⁷⁷ Walter BENJAMIN: A második császárság Párizsa Baudelaire-nél [1938]. In uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek és bírálatok*. [A tanulmány fordítója Bence György.] Budapest, Magyar Helikon, 1980. 852.

¹⁷⁸ GYÁNI GÁBOR: Flânerie (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma. In uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram, 2018. 312.

¹⁷⁹ A hivatal ma is álló eklektikus épületét 1897-ben építették az ún. Klemm-féle téglavető telkének egy részét kisajátítva. A kész palotáról a hetilap is közölt fényképet, méghozzá a Margit körút felől nézve, ahol még végig földszintes házak álltak, s amely fölött, a mai Bimbó úton sem állt egyetlen épület sem. *Vasárnapi Ujság*, 1897/2. 24.

¹⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, karácsonyi melléklet, 1909.

¹⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1920/11. Ld. kötetünkben.

De tovább is mehetünk nemcsak időben, de a hetilapon túlra is az ambivalencia szálán: amikor Kosztolányinál az *Édes Annában* a gyilkosság után Annára törrik az ajtót, s ráordít a hivatalosság, hogy ezért föl fogják akasztani, a lány „szívét, mely megfagyott [...] mégis valami melegség járta át [...] hogy tegezték, hogy ez a paraszt rendőr, aki olyan volt mint a legények a falujában, tegezte őt, s nem is látta benne a hivatalos személyt [...] az ő vére, aki az ő atyjafia”.¹⁸² Az emlékezet erősebb a pillanatnyi valóságnál: az idegenben az emlékezet az ismerős meghittséget fedezi fel.

Nem szólunk részletesen a kisvárosi tematika legmélyebb és leginkább impresszionáló ábrázolásairól, Kaffka Margit prózájáról és Krúdy poétikus kisvárosi levegőjéről. Ahogyan arról sem, hogy a szegedi Juhász Gyula első kötetében ott az ambivalencia, ír „a magyar pusztáról, amelyhez apától öröklött vágya vonja vissza, de igazi, közvetlen közösségben már nem tud élni vele, mert nagyon is öntudatosan áll még szépségeivel szemben is, a nagyvárosról, Budapestről, amely fantasztikusan izgatja képzeletét”.¹⁸³

*

1917-ben – Schöpflin ekkor már kifejezetten elismert kritikus – „értékbecslésnek” nevezi a kritika szerepét egy alkalmi írásában.¹⁸⁴ A Gyulai képviselte polemikus bizonyosság, a magatartás, hogy a megbírált könyv csak ürügy volna a kritikusnak arra, hogy kifejtse nézetét a magyar irodalom valami fontos elvi kérdéséről, már nem lehetséges, mert könnyen válhat a megértés akadályává.

Első könyvének, a cím szerint már említett *Magyar írók* című tanulmánygyűjteménynek a bevezetőjében nagyobb ambíciójáról is vall Schöpflin. Fiatal kora óta tervezett egy könyvet, amelyben „összefoglalóan fogja tárgyalni a magyar irodalom újabb és legújabb jelenségeit, azoknak a múlttal való kapcsolatát, s a magyar élet újabb fejleményeihez való viszonyát. [...] Az irodalom organikus valami, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika vagy a gazdaság, s ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak, meg kell hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megjelenési formája. Ezeknek a gyökereknek a megkeresése nézetem szerint előbbre való és fontosabb feladata a kritikának, mint a hibák és erények pontos és terméketlen mérckélése. Azt hiszem, jobban meg tudom állapítani valamely író vagy irodalmi mű jelentőségét, ha kitapintom azokat a szálakat, amelyek a társadalmi étellel s a társadalom mindenkor lelki állapotával összefűzik, mintha mégoly éles elméjűen boncolgatom is jó és rossz tulajdonságait. [...] Végeredményben mégis az adja meg valamely irodalmi jelenség értékét, hogy mennyi benne az élettartalom. [...] Másik irányadó szempontom az írói egyéniség és műve közötti kapcsolat felkuta-

¹⁸² KOSZTOLÁNYI Dezső: *Édes Anna* [1926]. Kosztolányi Dezső összes művei [kritikai kiadás]. A kötetet szerkesztette és a jegyzeteket készítette Veres András. Pozsony, Kalligram, 2010. 501.

¹⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/41. Ld. kötetünkben.

¹⁸⁴ Ambrus Zoltán a Nemzeti Színház új igazgatója. *Vasárnapi Ujság*, 1917/11. Ld. kötetünkben.

tására való törekvés. [...] Az irodalom pszichológiai gyökerű valami, és pszichológiai introspekció útján érhető meg – ezt nálunk erősen hangsúlyozni kell azokkal a bizonyos körökben még mindig uralkodó tendenciákkal szemben, amelyek az irodalmat logikai kategóriákkal, nem az irodalomnak magából [a] természetéből, hanem esztétikai dogmákból, morális vagy politikai vagy másféle előítéletekből, sokszor egyszerűen egyéni önkényből eredő mértékekkel akarják mérni.”

Mindehhez egy harmadik, „inkább publicisztikai” szempontját is megemlíti. „Irodalmunk az utolsó évtizedben sajátos harc színhelye volt. Egy új irodalmi irány, vagy jobban mondva a fiatal írók egy csoportja nyomult be az irodalmi életbe, amely nagy részben új mondanivalókat igyekezett közölni új formákban [...] Soha nem bírtam osztozni abban az aggodalomban, hogy bármi újság lerombolhat a meglévőből bármit, ami értékes, mert az energia megmaradása nemcsak a természetnek törvénye, hanem a szellemi értéknek is. [...] Ebben az értelemben nem képzelhető el a hagyománnyal való szakítás sem, csak néha mélyebben rejlik, s nehezebben felfejthető a hagyományossal való kapcsolat, néha már felületes szemléletre is szembetűnik.”¹⁸⁵ Mindez már történeti perspektívát sejtet, sőt saját perspektívát, az adatok önálló összefüggésrendszerbe állítását.

Napisajtó és irodalomtudomány

Schöpflin felléptekor az irodalomtudomány és kritika elkülönbözése a maitól lényegesen eltérő fokozatban tartott, a kettő között úgyszólván nem volt kapcsolat. (Az irodalomtudomány sem érhető a mai fogalmi differenciáltsággal. De az irodalomról való gondolkodás útjai szétfeszíti kereteinket.) A századvég előtti évtizedekben jelenik meg a nagyszámú *napisajtó*, a magyar írók legnagyobb eltartója. Megváltozott, tömegében gyarapodott a közönség, amelynek az irodalom „dolgozott”. Már nem csupán a falusi nemesekből és kisvárosi lateinerekből állott a magyar olvasótábor, mindinkább a nagyvárosi polgárság, hivatalnokok, tanárok, jogászok, kereskedők, technikusok, orvosok, iparosok igényeit és életformáit tartotta szem előtt az író. 1872-ben Toldy István író, újságíró – Toldy Ferenc fia – megjelenteti *Anatole* című regényét, mely újságíró hősét szigorú erkölcsű republikánus elveinek és a modern társadalom erkölcsének összeütközési pontján ábrázolja. Anatole, a magasztos eszméiben hívó újságíró alulmarad ebben a harcban, áldozata lesz ellenzéki eszméinek és hajthatatlanságának: „nem adom el a tollamat” – írja halála előtt.

Éppen tíz évre rá, 1882-ben írja Mikszáth a *Pesti Hírlapban* az újságíró hivatásáról és az újságíró szerepének módosulásáról: „Mikor ezt az országot másodszor kellett meghódítani, megalkotni a legközelebbi emberöltőben, ebben a munkában az újságíróké a főérdem. [...] A sajtó kilépett lassanként abból a méltóságos ál-

¹⁸⁵ SCHÖPFLIN Aladár: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Budapest, A Nyugat folyóirat kiadása, 1919², 4–6.

láspontról, melyben vezetője volt a publikumnak. Többé-kevésbé üzlet a mai lap már, s nem kulturális faktor.”¹⁸⁶ A millennium évében a Budapesten megjelenő sajtó összterjedelme ekkor hétköznaponként 350-400 oldal volt, vasárnaponként kb. 1000 újságoldal került az olvasók elé. Ennek az adatnak jelentése, hogy már a szakma sem tudott naponta végigolvasni mindent, a közönség is differenciálódott, s ez önmagában, és különösen hozzáadva a jeles számú vidéki lapot, lehetőséget adott az íróknak a novellák közvetlen újraközlésére vagy szövegváltozatok bevétel vezette közreadására.¹⁸⁷

A 19. és a 20. század fordulóján megerősödő vagy születő napilapok „főképp az irodalmi kritikát, mint kifestőanyagként tartott műfajt, többnyire hiányos műveltségű és lelkiismeretű törtetőkre bízzák, akiknek a kritikai rovat csak személyes kapcsolataik kiépítésére, befolyásuk megnövelésére szolgál, s ezért a legtöbb esetben tévesen jellemeznek, hamisan dicsérnek és gonoszul gáncsolnak” – írta Komlós Aladár.¹⁸⁸ Ennek az időnek újabb jellemzője, hogy a kritikák szerzői egyre inkább az írók lesznek. A pályakezdő Kosztolányi például a *Bácskai Hírlap* igen jó szemű kritikusa 1906-ban, a *Nyugat* előtt.¹⁸⁹ Komlós Aladár szavaival: „... amint a kritika átmegy az írók kezébe, egyre nagyobb szerepet kap benne az ízlés és a szubjektivitás.[...] előbb a kritikus – az öröknek vélt szabályok szellemében – mint mondtuk, tanárként állt a költővel szemben, most, tudva, hogy a remekmű nem szabályok segítségével, hanem az alkotó ösztön eredményeként jön létre, a kritikus igyekszik tanulni a remekműből”.¹⁹⁰ Korszakváltás ez, noha volt már rá példa a 19. században is, de bizonyos mennyiségi mutatók most szembeszökőek. (A gondolat feltehetően nem sajátja Komlós Aladárnak sem: Oscar Wilde 1891-es párbeszédese művészetelméleti fejtegetései – az író heveny kultusza és kritikus fogadtatása okán¹⁹¹ – közismertek lehettek már a századelőn, minden bizonnyal Schöpflin is olvasta, noha *A kritikus mint művész* magyarul csak 1925-ben jelent meg először Benedek Marcell fordításában.)

¹⁸⁶ MIKSZÁTH Kálmán: A Bánffy falai. *Pesti Hírlap*, 1882. április 2. Ld. Mikszáth cikkek és karcolatok. III. MEK mek.oszk.hu/00900/00902/html/26.htm

¹⁸⁷ WIRÁGH András: Szövegek szoros rokonságban: Cholnoky László publikálási praxisa 3.: Epeira diadema, Hősök, A múmia. *Alföld*, 2017/12. 50–60. Uő: Tárcanovellák és elosztóhálózatok a századfordulón: Cholnoky László publikálási praxisa 4. *Híd*, 2017/6. 38–45. Uő: *Cholnoky Viktor, a szépírő: Írásgyakorlatok – publikálási stratégia – korai recepció*. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2017. (Tempevölgy könyvek, 24.); BEZECZKY Gábor: Az időszaki sajtótermékek számának alakulása a 19. századi Magyarországon In: Császtvay Tünde, Nyerges Judit (szerk.): *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek: Humanizmus és gratuláció*. Budapest, Balassi-MTA Irodalomtudományi Intézete, 2009. 63–69.

¹⁸⁸ KOMLÓS Aladár: *Kritika és kritikusok*. Budapest, Nap Kiadó, 2004. 5–6.

¹⁸⁹ Kosztolányi – talán egyik első recenziója munkásságának – Biró Lajosról a *Bácskai Hírlap*-ban 1906. június 3-án. <http://kosztolanyioldal.hu/forrasjegyzek-2-bacsikai-sajto-anyaga>. (Letöltve: 2018. 03. 15.)

¹⁹⁰ KOMLÓS Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*, 7.

¹⁹¹ „Wilde Oszkár most ugyancsak divatban van nálunk is” – írta Schöpflin a *Vasárnapi Újság* 1907/42. számában. Ld. kötetünkben.

Schöpflin nagyon sokszor érzékeli még a régi szabályok ihlette, vezérelte írói témaválasztást, alkotásmódot, de ezt sosem szólja meg. Példás megértéseire, megértési törekvésére hozunk néhány példát, hangját is jellemzendő. Elsőként egy olyat, amelyben a dilettantizmust is felemlíti. Rudnai Győző munkái kapcsán írja: „verseskönyvére el kell mondani, hogy tetszetős, gondos, becsületes ambícióval írt versek vannak benne, a szerző megtett minden tőle telhetőt, hogy szép munkát adjon, s jelentékeny rutint is szerzett [...] amit elér, azt műgonddal, tanulmánnyal, ambícióval elérheti minden művelt és intelligens ember, s elnyerheti vele a kevésbé kényes olvasók tetszését. Aki azonban igazi művészetet keres, azt nem elégíti ki ez a dilettantizmus, az sokkal többre fogja becsülni a fanyarabb ízű s kevésbé jól fésült verseket, ha a költészet lényegéből is talál bennük valamit”.¹⁹² Türelmes hang, az ambíció felismerése, de egyértelmű ítélet, dilettantizmus. Kupcsay Felicián neve új volt 1906-ban, s hiába jósolt neki írói életpályát Schöpflin, ezt nem futotta be. A budai pusztuló rác polgárcsaládokról írt regénnyel debütált. Erről írja Schöpflin: „[k]evés komoly számba menő irodalmi munkát ismerünk, amely oly siralmas stílusban volna írva, mint ez a *Zarathustra múmiája*, de keveset olyat is, melyben oly erősen érvényesülne a saját, egyéni világfelfogásra való törekvés. [...] Kupcsay Felicián könyvének sok igen jelentékeny hiánya van, a laikus olvasó sokszor bizonyára azt se tudja, hányadán van vele – íróembernek azonban nagyon érdekes látványossággal szolgál. Olyan ritka manapság az a könyv, melynek szülőanyja nem csupán az írói mesterség, a rutin, amelynek gyökerei igazán belenyúlnek az író lelkébe, s amelynek megírása valóságos lelki élmény az íróra nézve!”¹⁹³ Egy „elrontott” kísérletre is tud igent mondani, világos az a pszichológiai kíváncsiság, ami a gyenge teljesítményben is keresi az író mozgatórugóját.

Egy újabb példa a kritikus hangjára, stílusára figyelve: Gyökössy Endre költészetének megítélése. „Gyökössy Endre poétai kísérleteit talán senki sem figyelte olyan jóakaró szemmel, olyan rokonszenvre hangolt érzéssel, mint annak idején mi. Biztatott a közvetlensége, a frissessége, nyelvének magyar ritmusa. Csírákat láttunk benne, amelyek fejlődést s talán virágzást is ígértek. [...] Kissé elkedvetlenít, hogy annyi idő alatt, amíg mások, korban és törekvésben társai, nagy fejlődés útját tették meg, ki egyenes vonalban, ki bukdácsolva, de mégis mindig előrejutva – ő megmaradt azon a ponton, ahol egykor megállott. [...] Gyökössy ma is az a diák, aki az Alföldről jött, a magyar nóta és Petőfi dalainak csengésével ajkán, döbönt és csodálkozó kíváncsisággal nézte a nagyváros zűrzavaros életét, elszédült a kitágult perspektíváktól. Csakhogy ez az érzése egykor korából, helyzetéből fakadt, ma olyan mint a nyolcéves csecsemő; vénnek és túl gyermekesnek látszik egyszerre”.¹⁹⁴ S végül még egy ítélet, amely bármilyen kedvezőtlen is, a szerző munkáját komolyan véve, elemzés nyomán született. Harsányi Kálmánnak „[v]an annyi kultúrája, mint kevés más írónak, egyéniségében van bizonyos pátosz,

¹⁹² *Vasárnapi Ujság*, 1910/9. Ld. kötetünkben.

¹⁹³ *Vasárnapi Ujság*, 1906/30. Ld. kötetünkben.

¹⁹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/38. Ld. kötetünkben.

van benne törekvés az irodalom magasabb rendű értékei s választékos gondosság a forma külsőségei iránt. Mégis hiányzanak belőle éppen azok a dolgok, amelyek egyedüli ismertető jelei a nagyra hivatottságnak: nincs benne akkora lendület, amely igazolná nagy gesztusait, fantáziájának nincs elevensége, mondanivalói nem önkéntelenül, a földből kibuggyanó forrásvíz magától értetődésével törnek ki belőle, megérzik rajtuk az erőlködés fáradtsága, s a valóság képei halványan, igazi meleg vér nélkül rögződnek meg lelkében s mire írásba formálódnak, olyan élettelenül hatnak, mint a márványnak látszani akaró pléh-szobrok.¹⁹⁵

A *Vasárnapi Ujság* – előzményei és korábbi feladata szerint is – sokat foglalkozott a múlttal, a Gyulai értelmében vett irodalmi magaslatokkal és epigonokkal is bőven – a bibliográfia is mutatja a Szabolcska-kritikák számát, ahogyan az évfolyamok tartalomjegyzékei még bővebben a közölt verseinek mennyiségét. Komlós Aladár szerint „az irodalmi helyzet határozza meg, hogy mit támogat és mit támad a kritika, az irodalomtudomány írja elő, hogy hogyan teszi ezt”.¹⁹⁶ Hogyan jelentkezett a korabeli irodalomtudomány a *Vasárnapi Ujságban*? Miként követte figyelemmel Schöpflin a megjelenő irodalomtudományi munkákat, hogyan szemlélte ezeket? Milyen módszertani eszményt rajzolnak ki Schöpflinnek e tárgyban megjelent írásai?

1913-ban két munka is megjelent a korabeli tudományosságtól. Pintér Jenő újabb kétkötetes irodalomtörténete, mely a Bessenyei és Kazinczy közötti időszakot tárgyalta, és Ferenczi Zoltán szerkesztésében *A magyar irodalom története 1900-ig* című, közel 700 oldalas szintézis. Egyik sem került el Schöpflin figyelmét. „Amit az irodalomtörténeti kutatások eddigelé felhoztak – írja Schöpflin –, azt Pintér Jenő mind ismeri és amennyiben érdemes, fel is használja, lelkiismeretes gondossággal és józan kritikával. Kortörténeti kapcsolatok, életrajzi adatok, filológiai összehasonlítások és elemzések mind fontosságukhoz mért feldolgozásra találnak, s e munkából látjuk, hogy az utóbbi évtizedekben végzett részlet-kutatások mennyi kisebb-nagyobb problémáját világították meg irodalmunk történetének, mennyire más képe van az egésznek és az egyes részeknek, mint azelőtt volt, mikor még csak a körvonalak voltak meg, de hiányzott a pontos részletrajz, mely a körvonalakat betöltse. [...] Nagyon kedvező hatást tesz az írónak szerénysége, amellyel elvonul az anyag mögé, azt beszélteti önmaga háttérbe szorításával, azt mondhatnók, egy realista író inpersonalitásával. Rendkívül hasznos szolgálatot tesz módszerének egy másik oldala is: az irodalmi anyagnak mondhatni teljes feldolgozása, melyet bő és gondos jegyzeteiben találunk, amely nemcsak bibliografikus repertóriumát adja az egyes kérdéseknek, irodalomtörténeti és filológiai problémáknak, hanem a problémák fejlődését is megvilágítja a megoldásra való egyes kísérletektől kezdve a kérdések mai állapotáig.”¹⁹⁷ A kritikus kritikája az „esztétikai elemzés” és a „lélektani magyarázat” dolgában tartja gyengének a mun-

¹⁹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1914/16. Ld. kötetünkben.

¹⁹⁶ KOMLÓS Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig*, 9.

¹⁹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1913/15. Ld. kötetünkben.

kát. (Ugyanekkor Kuncz Aladár a *Nyugat*ban azon kevesek közé emeli Pintért, akik „érdemleges irodalomtörténetírói munkát” végeznek, s üdvözli a kötetet. Jelzi, hogy a közeg, melyben Pintér Jenő működik, tele van „sok fontoskodó, hűhózó s a valódi filológiai és irodalomtörténeti munkát annyira kompromittáló tudóssal”.¹⁹⁸ Mindezt azért emeltük ki, mert Pintér utóbb kizárólag a „tény- és adattisztező pozitivizmus” megbélyegző jelzőket viselte, s életében már súlyos bírálatokat kapott.) A Ferenczi szerkesztette kötet érdemi számbavétele előtt Schöpflin a magyar irodalomtörténet-írás általános állapotát érinti, mint aki „a kelleténél jobban [ismeri] ennek a sokat művelt és nemzeti fontosságú tudományágnak mai színvonalát, amely bizony nem egy nagy hézagot mutathat fel”. Ferenczi nevéhez kötődik a talán legizgalmasabb téma, a kiegyezéstől a századfordulóig terjedő közelmúlt irodalmának értelmezése. Ez az az időszak, amelyet közel kortársként Schöpflin is közvetlenül, ha nem tapasztalta is meg, de legalábbis át tudta tekinteni, ismerve nemcsak a műveket és több szereplőt is, de a legkevesebb áttétellel értesülve a személyi relációkról is. Lesújtó véleménnyel volt: „Úgy ahogy van, nem ad még csak megközelítőleg sem képet irodalmunk újkorának mozgalmairól, törekvéseiről és értékeiről. [...] Azt hisszük, az ilyen, tudományos tárgyalásra még nem egészen érett, részben a jelenhez tartozó korok irodalmának tárgyalására csak egy célra vezető mód van: a néhány magasabb szempontból való esszé-szerű összefoglalás, nem annyira az egyes írók tárgyalása, mint inkább az irodalmi törekvéseké és eredményeké, kapcsolatban az illető kor egész szellemi és társadalmi életével. Ez persze nem könnyű feladat, de ez az egyedüli eredményes megoldás, különösen olyan munkában, mint ez a könyv, így ahogy a munka tárgyalja a mai és tegnapi irodalmat, természeténél fogva kihívja az ellenmondást, elkerülhetetlen aránytalanságaival, az ítéletek mögött szükséges perspektíva hiányával, lexikon-szerű felsorolásával. Roppant nagy szükségünk volna a kiegyezés utáni magyar irodalom színvonalon álló összefoglalására, de ez a könyv éppen azt nem adja, amire szükségünk volna.”¹⁹⁹ A kihívás, amelynek Ferenczi nem tudott eleget tenni, felvillanyozta viszont a recenzenst. Ez az a korszak, az átmenet, a modernség úttörésének korszaka, amely Schöpflin húsz-egynéhány év múltán készülő irodalomtörténetének – *A magyar irodalom története a XX. században* – legalaposabban és legnagyobb beleérzéssel, szenvedélyes személyes tapasztalati alapozással megírt fejezete lett.

Egy-egy korábbi szerzőről szóló monográfiák is születtek a *Vasárnapi Ujság* Schöpflin követte éveiben. Irodalomtörténet-írásunkban ez az első sűrűsödési korszak a felvilágosodás és a reformkor eredményeinek számbavételére. Az itt szóba jövő szerzőkről szóló kritikákból kirajzolódik az az irodalomtörténeti értekező hang-eszmény, amelyet Schöpflin ideálisnak tartott. Váczy János Kazinczy-monográfiáját ismertetve kiemeli az előkészületek jelentékeny munkáját, Kazin-

¹⁹⁸ KUNCZ Aladár: Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei fellépésétől Kazinczy haláláig 1772–1831. *Nyugat*, 1913/13. 50–52.

¹⁹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1913/16. Ld. kötetünkben.

czy levelezésének sajtó alá rendezését. Bárkivel, jelen esetben a Kazinczyval való foglalkozás közeli kapcsolatot hoz, amelyre ráépül „Kazinczy sokszerűen összetett, éles ellenmondásokat magában egyesítő jelleme, amelyet egyáltalán nem értettek, sokszorosan félreértettek kortársak és utókor egyaránt. Váczy János anélkül, hogy lélektani hipotézisekbe merülne, a tények közlésével nagyon jól rávilágít erre az érdekes jellemképre. Kazinczy munkájának irodalomtörténeti jelentőségét, eredményeit, életének sokféle viszontagságait, a börtönben töltött keserves éveit, későbbi anyagi bajait, családi perpatvarait, irodalmi izgatásait és vitáit nagyon reális felfogású képben foglalja össze.”²⁰⁰ Nem idegen tehát Schöpflintől sem a referenciális vonatkozás, ennek az irodalmi értékelésbe való belekalkulálását az előfeltételei között tartja számon. Váczy Tompa-monográfiájánál értékeli a szerző buzgó szeretetét tárgya iránt, aprólékos, lelkiismeretes gondosságát az adatok dorgában és józan mértéktartást az ítéletekben, a becsületes pozitív tudást. De hiányolja az előadás egyéni zamatát, zavarja, hogy frazeológiája a konvencionális kellékekből táplálkozik.²⁰¹ (Váczy nevét, ha egyáltalán, ma már csak a 22 kötetes Kazinczy-levelezés szövegkiadása tartja életben.²⁰²)

Schöpflin portré- vagy monográfia-eszménye Alszeghy Zsolt – más szempontból már hivatkozott – *Magyar lírikusok* című kötetéről írt kritikai észvevételeiből is kibontható. „Sok megjegyzése és megállapítása megállja a helyét, mikor kevésbé jelentékeny dolgokról van szó, de az arckép-kompozícióban nincs elég fejlett érzéke a lényeges és jellemző vonások iránt, ezért képeiből nem alakul ki kontúr, amely a sok részletet összefogná, és reliefjük sincs, amely rajzának megadná a dimenziók szemléletességét” – írja Schöpflin, markáns határoló vonalakat és a „térdimenziók”, a kiterjedés realitását számon kérve.²⁰³

A másoktól is ellesett, de biztos kézzel sajátjává alakított *portré* – mint a monográfia előképe –, Schöpflin műfaji védjegye. Amit az imént referencialitásként neveztem meg, átfogalmazható antropológiai aspektussá is. Az élet és az irodalom összefüggéseinek relevanciájává. De itt is meg kell jegyezni, hogy mind Ady-, mind pedig Mikszáth-monográfiáját – a kor szokásai szerint – esszéként írja meg, jegyzetekkel nem okadatul, portréi a saját olvasmányélményeiből táplálkoznak.²⁰⁴ (Mindez természetesen egy a 19. és 20. század fordulóján létrejövő módszertant, tudásanyagot rögzít. Az irodalomtörténet azóta bizonyos szempontból túlhalad ezen az állapoton. Nem követhetjük ezt a folyamatot, bár egy-egy szál kiemelése és a kanonizáció végigvezetése, afféle lineáris irodalmi historiográfiai elemzés is

²⁰⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/25. Ld. kötetünkben.

²⁰¹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/4. Ld. kötetünkben.

²⁰² A bővebb Kazinczy-levelezés adattárát ld. CZIFRA Mariann: *Kazinczy Ferenc levelezése a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában: katalógus*. Budapest, Argumentum–MTA KIKK, 2014. A korszerű szövegkiadások tekintetében utalok a Borbély Szilárd és Debreczeni Attila szerkesztette kritikai kiadásra, Szilágyi Márton és mások munkáira.

²⁰³ *Vasárnapi Ujság*, 1921/18. Ld. kötetünkben.

²⁰⁴ RÓZSAFALVI Zsuzsanna egész monográfiát szentel Schöpflin portréírói művészetének. Ld. *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*. Budapest, Ráció, 2013.

messze vezetne, s a felvilágosodástól és a reformkortól eltelt időt, a kétszáz évet éppen felezi Schöpflinék munkássága. Ma például napirenden van a százötven éves Kazinczy-kánon újraírása, rögzült vélemények újragondolása, a nézőpontok radikális változása. Hogy csak Kazinczynál maradjunk, Csetri Lajos (1990), Bíró Ferenc (2010), Czifra Mariann (2013), Szilágyi Márton (2017) és mások kötetei a távlat révén már rá-rákérdeznek arra a sokáig kétségbevonhatatlannak hitt tételmondatra is, hogy „nyelv- és irodalomtudományunk másfél évszázados konszenzusa alapján nemzeti köztudatunk Kazinczy Ferencet a magyar irodalmi nyelvújítás diadalmas mozgalmának vezéréként tartja számon.”²⁰⁵)

Kitekintés a világirodalomra

A modernség 20. század eleji magyar programjában kiemelkedően jelentőssé kezd válni a kulturális fordítás szerepe. Nem kizárólag a francia, orosz, angol, német és más idegen nyelvű irodalmi művek fordításaira gondolunk, hanem tággabban, ezek révén a kulturális receptivitás szerepére. Úgy is értelmezhetjük a recepciót, hogy a magyarországi irodalmi modernitás jelentős részben *kulturális fordítás*, idegen forrásokból átemelt diszkurzív formációk és sorozatok adaptációja, amelyek „saját fejlesztésű” kulturális mintázatokkal vegyülve és interferálva alakították ki az általunk ismert és leírni kívánt sajátos konstellációkat.²⁰⁶ A fordítások nagyon gyakran nem az eredeti nyelvből készültek, hozták magukkal az első idegen nyelvre való átültetés félrefordításait vagy adott esetben akár kihagyásait is. S ha mégis az eredeti nyelvből készültek, akkor is van rá példánk, hogy egy-egy más ország „sikerlistája” befolyásolta a magyar recepciót. Példa rá Oscar Wilde itthoni megismerésének és megismertetésének dinamikája. Róla írja Schöpflin, hogy „[m]ióta azonban – természetesen halála [1900] után – újra fölfedezték a franciák meg a németek, azóta nálunk is olvassák, lelkesednek érte, izgulnak sajtószertű, méreggel és ragyogással tele szellemétől. Éppolyan divat ez, mint annyi más, pedig a csodálatos szellemű angol író többet is érdemelne, mint hogy divatba jöjjön: megérdemelné, hogy komolyan, behatóan, kritikával foglalkozzanak vele, szóval igyekezzenek megérteni.”²⁰⁷

Schöpflin maga is fordítóként²⁰⁸ jutott először a nyilvánossághoz a hetilapnál

²⁰⁵ CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomelmélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest, Akadémiai, 1990.

²⁰⁶ KAPPANYOS András: *A magyar irodalmi modernség története – koncepciótanulmány*. [Kézirat, 2018]

²⁰⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1907/42. Ld. kötetünkben.

²⁰⁸ Figyelmeztetni kell Szegedy-Maszák Mihály lényegi megjegyzésére, mely szerint „[a]hogy a sajtó-, úgy fordítástörténet sem áll a huszadik századdal foglalkozó irodalmár rendelkezésére, ezert tétova jelzésekre vagyok kárhóztatva.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 479. * Megjegyezzük, hogy Schöpflin Aladár hatalmas mennyiségű fordítói életművet hagyott hátra, aminek elemzése túlmutat jelen kötetünkön.

töltött első éveiben. Odakerülése előtt egy tót néprománcot adott közre szabad fordításban. Második anyanyelvéről az elsőre ültette át. Ezután Mark Twain fordítása jelent meg. A tartalommutató szerint angolból fordította Schöpflin Aladár. (A fordító fiai – Schöpflin Gyula és Schöpflin Endre – soha nem tudták meg, apjuk mikor és hogyan tanult meg angolul. Meglehet ekkor még franciából vagy németből fordított Schöpflin, úgy, ahogy ekkor az oroszokat is fordították.²⁰⁹) Egy sereg angol nyelven író amerikai és angol szerző következett, Mark Twain több ízben, Bret Harte, F. W. Wharton, Frank Stockton, Julien Gordon, Hjalmar Hjorth Boyesen (norvég-amerikai szerző), H. G. Wells, Thomas Hardy és Conan Doyle. Fordítóként is saját erejéből tanulta meg a mesterséget. Annak ellenére, hogy másodikként az ő fordításában jelent meg magyarul kora egyik kultuszregénye, a *Dorian Gray arcképe*.²¹⁰ Különös, ám indokolható módon maga ismerteti a könyvet, amikor fordításában az magyarul is megjelenik, harmadik személyben szólva magáról, pusztán megemlítve, hogy „[a] fordítás munkáját Schöpflin Aladár végezte”. A lényeges a *Dorian Gray modernségének* kiemelése (még mindig a társtalanság, ellenszélben való működés időszakában vagyunk): „Ez a regény a modern ember lelkéhez ad kulcsokat [...] Dorian Gray [...] tragikum az, hogy át merte írni a valóság nyelvére azt, ami másokban csak mint tudatos vagy öntudatlan vágy él. A regény egyike a legizgatóbb olvasmányoknak, melyeket a modern irodalom nyújtani tud, világszerte rengeteg mennyisége az embereknek olvassa, hatása irodalomra és egyes emberekre napról-napra erősebb.”²¹¹ (A Radó Antal fordításában megjelent *A readingi fegyház balladája* kapcsán ismét az eredeti szerző ellentmondásos recepciója kerül középpontba Schöpflinnél: „a sajtószertű lelki életű, egyszere vonzó és eltaszító szellemű költő.”²¹²)

Nyugatos mércével mérve Schöpflin nem lett jelentős fordító, úgyszólván egyetlen munkája van, Sinclair Lewis *Fő utca* című regénye, amelyet újra és újra

²⁰⁹ A 19. századi orosz irodalom fordítására és recepciójára ld. SZÉCHENYI Ágnes: Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon 1825–1945 című tanulmányát, mely több példával kitér a közvetítő nyelvek használatára. In: FRANK Tibor (szerk.): *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Budapest, Gondolat, 2016. 345–370.

²¹⁰ Az első fordító Konkoly Tivadar volt, munkája 1904-ben jelent meg az Országos Irodalmi R. t. kiadásában, Schöpfliné 1907-ben a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) gondozásában. Schöpflin fordítását még azután is kiadták újra, egészen 1938-ig, hogy Kosztolányi Dezső – lényegesen értékesebb – 1922-es átültetése (Genius kiadása) megjelent. Ez nyilvánvalóan a kiadók versengése révén alakult így. Schöpflin szégyellte ezt a munkáját: „Minden munkám közül – pedig majd mindet szégyellem – ezt szégyellem legjobban. Egy hónap alatt kellett lefordítanom, olyankor, amikor mind a két kezem tele volt munkával; alig van benne egy lap, amelyet ne éjjel fordítottam volna – nem merem saját munkámat olvasgatni, mert attól félek, elsüllyedek szégyenletben, annyira rossz.” Schöpflin Aladár levele Oláh Gábornak, Budapest, 1907. aug. 26. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 21.

²¹¹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. Ld. kötetünkben.

²¹² *Vasárnapi Ujság*, 1908/9. Ld. kötetünkben.

az ő fordításában jelentetnek meg a kiadók.²¹³ Több szempontból jeleztük már, milyen egyedül állt tágabban vett nemzedékében. Egy évtizeddel idősebb Babitsnál és Kosztolányinál, nem lehetett része annak a Négyesy felügyelte szemináriumnak, amelyen Babits, Kosztolányi és Juhász Gyula elsőként olvasták föl – igaz, vers-, és nem próza- – fordításaikat.

Van egy igen érdekes megjegyzése 1908-ból Schöpflinnek, ekkor jelent meg Goethe *Faustja* Palágyi Lajos fordításában. Egyebek mellett egy kis fordítástörténeti áttekintést is ad Schöpflin. De ami igazán lényeges, az a fordítások részleges temporalitásának észlelése. „Olyan nagy dolgot, mint egy véglegesnek tekinthető magyar Faust-fordítás, csak nemzedékek egymásba kapcsolódó munkája valósíthat meg. A lehetőségig tökéletes fordítás csak akkor jöhet létre, ha a félsikerű fordításoknak sorozata előzte meg.”²¹⁴ A fordításban is egy idősebb nemzedék jár Schöpflinék előtt, egy olyan nemzedék, amely a klasszikusokat fordítja vagy fordítja újra. Annak képviselője még Palágyi, akivel kapcsolatban felveti, hogy a goethei magaslatok elérését nem tartja egyénileg megoldhatónak. A következő év Vértesy Jenő Homérosz-fordítását hozza elé. Elvi kérdéssel találkozik szembe, s ennek révén az olvasó is. Meg kell-e tartani a hexameteres formát, vagy szabad-e más verstani mintát választani hozzá? „Vértesy Jenő a maga új fordításában új formát próbál: a rímtelen magyar tizenkettős sort. Próbálkozását előszavában azzal okolja meg, hogy a hexameter, mely a görögben eredeti, népies mérték, tehát hozzáillik a homéroszi eposzok naiv hangjához, nálunk nem az, hanem iskolai tanultság eredménye, s fülünk túlságosan pattogónak érzi, másrészt pedig nagyon is méltóságosan hömpölygőnek [...] Hogy most már csakugyan a Vértesy Jenő rímtelen magyar formája a legalkalmasabb-e, vagy inkább válasszuk a Baksay Iliász-fordításának párrímes formáját, arról most alig érnénk rá vitatkozni. Hamarjában csak azt állapíthatjuk meg, hogy Vértesy fordítása nagyon derék munka, tiszteletreméltó becsvágy, szorgalmas készültség és költői hivatottság terméke. A homéroszi egyszerű, gyermetegségével megragadó hangot legtöbb helyütt nagyon jól eltalálja, nem kelti sehol – ami nagy veszedelem – a naivitás helyett a naivoskodás színét, sokszor ráismerünk a magyar sorokban az öreg Homérosz hangjára. Bizonyára sokan vannak, akik szívesen olvasgatnák az Odüsszeiát, ha nem kellene a formai nehézségek fáradtságával küszködniök, ezeknek nagyon alkalomszerűen jön Vértesy Jenő fordítása.”²¹⁵

Dantét a nyugatos nemzedékből Babits Mihály fordítja újra. Schöpflin nem tud olaszul, talán azt is mondhatnánk, hogy illetéktelen a fordítás minősítésében. Ugyanazt az elvet követi ítéletében, mint az imént idézett Vértesy-fordítás megítélésénél. Dante hangját véli kihallani a fordításból. „Dante fordításához teljes technikai készség és nyelvbéli művészet kell, amely gyönyörűséggel tudja legyőzni

²¹³ A regény első magyar megjelenése 1930, 1958-tól a kiadást úgy szerepeltetik, hogy „a fordítást átnézte és J. Cape London 1924. évi kiadása szerint kiegészítette Szobotka Tibor”.

²¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1908/49. Ld. kötetünkben.

²¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1909/16. Ld. kötetünkben.

azokat a nehézségeket, melyeket az eredeti szöveg nyújt, s zenével tudja visszaadni zenei szépségeit, gondolatainak, képeinek ritmikus, titokzatos, belső törvények szerinti sorakozását. Babitsnak ez, ha művét egészében nézzük, teljes mértékben sikerült: az ő Dantéját úgy olvashatjuk, hogy benne cseng minden, ami Dante versében lényeges, megérezzük benne az eredetinek lelkét, stílusát, kísérhetjük hangjának modulációját s alig találjuk benne a formai nehézségekkel való küszködés nyomait.”²¹⁶ Érezhető a Schöpflin-írason, hogy Babits személyében, irodalomfelfogásában közel áll hozzá.

Érzékeli és érzékelteti Kosztolányi fordítói remekléseit is Schöpflin, amikor megjelenik a *Modern költők*: „Harmincíves könyv, csupa műfordítás és csupa líra: a tizenkilencedik századnak s a mai napnak úgyszólván minden olyan lírikusa helyet kap benne, akire rá lehet mondani a modern jelzőt. Mintegy átnézetét akarja adni az új lírának, amely mindenütt a világ a XIX. századdal beköszöntött új életnek s az ebből sarjadzott új embernek a lelkét tükrözi.” Kosztolányi s vele együtt az új fordítói nemzedék is megborzolja a prózafordító nézeteit. Szembesül Kosztolányi fordítói eszményeivel, s ez problémát is jelent számára: „»Ideálom – úgymond – a teljes formai és tartalmi hűség és a teljes szépség, de ha – művészi célokért – meg kellett alkudnom, akkor nem a szépséget ejtettem el. Olyan költőkkel állottam szemben, akik alkotásuk közben az intuíciót jobban tisztelték a szótárnál. Méltó hogy az, aki megszólaltatja őket, hasonlóan gondolkozzék. Alkotásnak látom a műfordítást, nem reprodukálásnak.« Nem egy esetben megközelíti a kitűzött ideált, egy sereget fordításai közül összehasonlítottunk az eredetiekkel s meglepő hűséget tapasztaltunk nem egyben. Máskor önkényesebben, sőt néha egészen önkényesen dolgozik, valósággal újraalkot, s munkája inkább újraköltés, mint fordítás. Akármennyire eltávolodik is néha az eredeti szavaitól, az eredetinek hangját és hangulatát majd mindig eltalálja, és amit ad, majd mindig szép vers. Technikai készsége, mely eredeti verseinek is egyik feltűnő tulajdonsága, nem hagyja cserben a fordításban sem. Önkényességeivel nem szállunk vitába; ehhez bele kellene vonni a műfordítás összes problémáit, amelyek még távolról sincsenek tisztázva s amelyek alighanem tisztázhatatlanok is, nem dönthetők el általánosságban, hanem csak esetről-esetre.”²¹⁷ Semlegesen távol tartja magát az állásfoglalástól, igaz, költőket nem is fordított, de megérintette a fordításban rejlő elméleti probléma.

Schöpflinnek a világirodalom irányába való nyitottsága, akár fordításokról, akár értelmezésről van szó, a *Vasárnapi Ujság* fennállása alatt végig megmarad. Benedek Marcell, akihez szoros szabadkőműves kapcsolat is fűzte, aki 1919-ben a budapesti tudományegyetemen francia irodalmat tanított, s aki aktívan részt vett az Országos Tanáregylet és az 1918-ban létrehozott, húszezer tagot számláló Nevelőmunkások Országos Szövetsége munkájában, s mindezért együttesen 1920-

²¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1913/4. Ld. kötetünkben.

²¹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1914/3. Ld. kötetünkben.

ban megfosztották a tanári működés lehetőségétől,²¹⁸ a fehérterror kezdőévében jelentette meg *A modern világirodalom – 1800–1920* című kötetét. Történetesen éppen a Franklin Társulat Kultúra és Tudomány sorozatában.²¹⁹ Az ismertetést vélhetnénk egyszerű reklámfogásnak is, de nem az. Tény, hogy az írás feltűnően rövid, 2900 karakter, s hogy saját kiadványukat reklámozza. De egy eljárás alatt álló szerzőt adott ki a társulat, egy eljárás alatt álló szerző mellett állt ki a hetilap. Schöpflin kurta írása rövid összefoglalásainak egyik remeke. Minden mondata egy-egy tétel, amelyek a kritika szempontjait is jelzik: a munka biztosan eligazít a rengetegben; életet ad az anyagnak, nem listát közöl; erős a különbségtevő képessége; Taine eredményeit felhasználja, de mégsem az ő alapján nyúl az anyaghoz; a formai törekvések sikere felől értékel; kitekint a magyar anyagra is, de világirodalmi keretben.

*

Értékítéleteire és hangjára nézve azonban befejezésül idézzünk néhány kemény szókimondó megállapítást is, hogy érezzük, az írói szándékok megértésen túl volt egy határ, ahol nem állta meg, hogy erősebb érték kifejezést alkalmazzon, esetenként súlyos szavakat is kimondjon. Faragó János Heine-fordításai ismertetésekor kimondta, hogy aki a versekhez nyúlt, dilettáns.²²⁰ Kisbán [Bánffy] Miklós *A haldokló oroszlán* című novelláskötetéről szólva láttatta, hogy „nem hivatásszerű” szerző munkáját olvassa, akinek „erősen egyéni mondanivalói” vannak, ám „sokszor beilleszkedik már megcsinált, kész formákba”, s az olvasóknak „más írók jutnak eszébe”, hogy „néha szereti a könnyebb végén megfogni a dolgokat”.²²¹ (S maga a kritika tartalmazza a tényt, hogy egy nagyságról mond véleményt, „az állami színházak kormánybiztosáról”.) Vagy van példa arra, mennyire érzékeli, ha a szerző elszigetelt helyzetben van, s ez gátolja a műnek megfelelő valóságos kritikai attitűd kialakulását. Vagyis az ítélet iránya itt kettős: a kritikai mezőre éppúgy vonatkozik, mint a szerzőre. Mariay Ödönről van ez esetben szó: „Nincs még végleg megállapodott irodalmi pozíciója, nem újságíró és nem is színházi ember, s így nem védi sem a presztízs, sem a mindenféle befolyás és összeköttetés, amely a sajtókritikát befolyásolni szokta, s így rajta kitombolhatja magát a kíméletlenségig a kritikusi igazságszeretet. S nem tagadjuk, a *Rákóczi harangját* nagyon is lehet kifogásolni. Írója elég félszegen mozog a színpadon, sok hiányzik belőle a drámaíró megtanulható kvalitásaiból, nem különben azokból is, amelyek vele születnek

²¹⁸ Benedek Marcell saját ekkori működéséről ld. uő: *Naplómat olvasom*. Budapest, Szépirodalmi, 1965. 286–333.

²¹⁹ „A »keresztény« kurzus émelyítő hónapjai – ami az én sorsomat illeti – tündérmeséhez hasonlítanak” – írja Benedek Marcell. Miután megkapja az állásvesztésről szóló végzést, rengeteg segítséget kap. Ezek sorába tartozik, hogy felkeresi Weinberg Gyula, a Franklin aligazgatója, s kéri, hogy az 1918-as forradalom alatt a tanárképzőben tartott előadásait írja meg a Kultúra és Tudomány sorozat számára. *Naplómat olvasom*, 328.

²²⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1904/12. Ld. kötetünkben.

²²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/23. Ld. kötetünkben.

az emberrel; azokból az ügyességekből pedig, amelyek akárhány mai drámaíró sikereinek egyedüli eszközei, nincs benne semmi. De bennünk éppen az ügyes-
ségeknek ez a hiánya, az ügyeskedéstől való teljes mentesség kelt iránta bizalmat.
Ez az író nem élelmes, de teljesen becsületes, nem akar és nyilván nem is tudna
mással hatni, mint írói eszközökkel” – írta róla Schöpflin.²²²

Schöpflin és saját irónemzedéke

A kritikus számára a legnagyobb kihívás mindig saját nemzedéke tehetségeinek megtalálása, az új értékek felfedezése. Schöpflin beérkezett „saját” felfedezettjeinek azokat nevezzük, akiket még nemzedéki, illetve nyugatos kanonizációjuk előtt egyedül fedezett fel „magának”, s akikről nyilatkozott is. Így tehát a kötetünkben közölt Schöpflin-bibliográfiának az 1908-as évig terjedő néhány éve külön is érdemes az olvasó figyelmére. Ady megértéséért való küzdelmét csak említjük, minden Ady-kötetről írt, s Ady kiemelt búcsúztatása is hozzá kötődik a hetilapban – s minden gondolatát belecsatornázta az Ady-monográfiájába.

Természetesen az is igaz, hogy a szerzőt, akire Schöpflin felfigyelt, más is észrevette, bátorította, útját egyengethette, mint ez például Kaffka Margit esetében történt. Itt döntően csak lineárisan haladunk végig Schöpflin kritikáin, de jelezve az itt kiemelten érintett szerzők közti észleleti eltéréseket, műnemi és műfaji különbségeket, az írók irodalmi és társadalmi pozíciója közti különbségeket. S akikről külön nem szólnunk, ugyanolyan érdekesek egy másfajta, hasonlóan érde-
mi szempontból: a korabeli irodalom egyfajta szélesre terített panorámáját adják.

Schöpflin 1906-ban írt először Kaffkáról. Kaffka – levelei tanúsága szerint – ekkor már mint szerkesztővel kapcsolatban van Osváttal, Schöpflin és Osvát viszont – s ez a fontos – nem ismerik egymást.²²³ *A gondolkodók* című novelláskötetéről írt először Schöpflin, majd sorra *minden* Kaffka-munkáról, lett légyen az próza- vagy verseskötet. 1906-ban (*A gondolkodók*) és 1907-ben (*Versek*) is írt róla, s élete végén is büszke volt, hogy Kaffka Margitot, s vele az irodalomban megjelenő valódi női szemléletet olyan korán meglátta.²²⁴ Kaffka prózájával és azon belül is fő műveivel valóban kiemelkedik a nőírók közül, és azon kevesek tagja a századelőn, akiket az utókor nem illetett felejtéssel, s talán az egyetlen, akinek rangja egy pillanatra sem ingott meg.²²⁵ Farkas Zoltán szerint nem volt könnyű

²²² *Vasárnapi Ujság*, 1918/40. Ld. kötetünkben.

²²³ 1901-ben jelent meg Kaffka első verse a *Magyar Génius* 20. számában. * Kaffka Margit levelei a *Magyar Génius* szerkesztőségébe, Osvát Ernőnek, 1902-ből. In: *A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése*. Sajtó alá rendezte Simon Zsuzsa. Budapest, Nap Kiadó, 2010. 90.

²²⁴ VÁMOS Magda: Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, 1942. október 6. 9.

²²⁵ Elbizonytalanító Féja Géza levele ebből a szempontból. Kaffka Margitról „alig tud valamit a mai olvasó”, írja Hatvany Lajosnak 1953-ban, biztatva, hogy írja meg emlékeit. Bár sejthetjük, hogy a népi írók (és ideértjük ez esetben Németh Lászlót is) hagyományos család- és társadalomfelfogása

Kafka elfogadtatása, és még 1911-ben (!) is nagy küzdelmet kellett folytatni a *Színek és évek* folytatásos közléséért Hoitsy Pállal.²²⁶ De mint Kaffkáról szólva említi Schöpflin, a *Vasárnapi Ujság*ban Kafka megtalálta a „széles rezonáló felületet”, a hetilap irodalmi középszerre szoktatott közönsége is ráhangolódott a „bátor” regényre. (Igaz, Schöpflin feldicséri a lap olvasóit, „művelt olvasók tömegének” nevezve őket, de ez meglátásunk szerint a kegyes hazugságok közé tartozik, s kétségtelenül az egyik legnagyobb példányszámú lap volt, a *Nyugat*nál lényegesen szélesebb körhöz ért el.²²⁷) Schöpflin éles szeme meglátta a tehetséget, de Kafka első verseskötete megjelenésekor még óvatosan fogalmazott, jelezve, az irodalmi babérokra vágyó nők is egyre többen vannak, s férfiakról is „fölös számúakat is ösztönöz első verseskönyvük kinyomtatására” a közlési vágy. Ezt Schöpflin igazán tudta, mert nemcsak a java természéssel találkozott, hanem a könyvükkel személyesen jelentkező dilettánsokat is bőven olvasta. Az átfűtött elismerés mellett olykor zavarosnak mondja Kafka verseiben a kifejezést, a szerkezetet gyakran szétfolyónak, a technikát meglehetősen pongyolának.²²⁸ Ám ezeknek az észrevételeknek ellenére is nagybetűs Írónak tartja, és mint irodalomtörténetében írja: „Körülbelül Kafka Margit a magyar irodalomban az első asszony, akiben az író minden asszonyi kézimunka-dilettantizmustól megtisztulva, igaz művészi mivoltában nyilatkozik meg, de asszonyságának teljes megőrzésével [...] Nincs ilyen asszonyias író több, talán az egész világon.”²²⁹ Schöpflin számára reveláló erejű a nő és a férfi kapcsolatának természete a nő oldaláról nézve, a látásmód közötti különbségek felismerése. Közismert a Dénes Zsófia leírta anekdota, amely szerint a „kis zöldkorcsmákban, budai vendéglőkben” rendezett Nyugat-vacsorákon Kafka Margit helye nem az írók között volt, hanem a feleségek asztalánál.²³⁰ A kirekesztő, lenéző gesztus Kaffkának fáj, a férfiak talán észre sem vették. Ezért volna szükséges itt ismertetnünk Schöpflin rendkívül megbecsülő Kaffka-képét. Mégsem tesszük, mert Schöpflin szeme elé bőven kerültek írónők, s olykor kedvtelve, olykor bosszankodva minősítette munkáikat, tevékenységüket. De kétségtelenül határozott a felismerése, hogy a magyar irodalomban egyre több nő jelentkezik, s ezt mint különös jelenséget szemmel követte. Ezért Kaffkát, akihez fogható valóban nem volt korában itthon, mégis inkább a női érzékenységet, írásmódot tárgyaló „Író-nők” című fejezetben követjük nyomon.

A „harmadik”, akit magának, egyedül, ugyancsak a kánon kialakulása, a nyugatosokkal való személyes megismerkedés előtt megtalált, *Babits Mihály* volt. Ez azonban nem volt olyan villámszerű ütés és felismerés, mint az Adyé. Annál

szerint a nőknek döntően nem adatott alkotó szerep. Radnóti Miklós disszertációja (Schöpflin ehhez való adalékai) viszont a folyamatos jelenlétet erősítették, bár az csak az íróársadalmon belüli megbecsülést jelentett.

²²⁶ FARKAS Gyula: Emlékeimből – I. *Új Forrás*, 2008/3. 96–97.

²²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1912/12.

²²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1904/5. Ld. kötetünkben.

²²⁹ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 183–184.

²³⁰ DÉNES Zsófia: *Úgy, ahogy volt és...* Budapest, Gondolat, 1984.

rokonszenvesebb a története, s végül nemcsak barátság, de irodalmi rangosztó barátság is született belőle. Egyrészt mert saját szemléletének kiküzdését mutatja, s azt mutatja, egy vers nem költészet, megértően elutasító volt, ám kész volt véleményének revideálására is. Itt felfedező erejével és gesztusával Schöpflin némiképp csatlakozik Osvát és Ignotus mellé. Kövessük a nyomozó alaposágával néhány hónap történéseit. 1908 márciusának elején még szerkesztői üzenetben utasította el Schöpflin Aladár Babitsnak ismeretlenül, egyébként Kosztolányi javaslatára beküldött versét, a *Turáni indulót*. Azt írta a szerkesztői levelében ismeretlenül Babitsnak Schöpflin, hogy a versben „érdekes kvalitások vannak [...] szeretnék azonban Öntől egyebet is látni, bizonyosan vannak *egészebb* dolgai is”.²³¹ Egy hét múlva újból küld verseket Babits, s akkor egyet közöl Schöpflin a hetilapban, a többit zsebre teszi és elviszi a nyugatos szerkesztők kávéházi találkozójára. Ignotus is, Osvát is finoman fanyalog, utóbbi minden különösebb szó nélkül magával viszi a verseket. 1908. szeptember 1-jén jön ki a nyomdából *Holnap*-antológia első kötete, erről is ír Schöpflin hetilapjában. Fél évvel azután, hogy Babits versét visszautasította, viszont már azt írja Schöpflin, hogy Babitsban „nem mindennapi tudást és intelligenciát ismertünk meg szeszélyes, bogaras, különcödő, de művészi hajlamú természettel”.²³² November 16-án debütál Babits a *Nyugatban*, három nappal később írja Osvát híres levelét, amelyben azt kéri a fogarasi tanártól, küldje el neki „összes műveit”. Az antológia szereplői közül Juhász Gyulára és Dutka Ákosra is (*A föld meg a város*) az együttes kötet megjelenése előtt felfigyelt Schöpflin. Juhász Gyulát „jóformán első föllépése óta” kísérte. 1907-ben, első kötete megjelenésekor pontosan érzekelte köztes helyzetét: „Egy értékes, nagyon finom, szubtilis lelket tár fel, és egy diszkrét, csiszolt, előkelő intelligenciát. Álmodozó, de csöppet sem lány melódiák a gyönyörű életről, melyet végigélvezni vágyik a költő, de nem tud megbirkózni vele, az özvegy édesanyjáról, akinek el nem sírt könyűit dalba sírja, el nem mondott bánatát leírja, nagy szellemeiről az emberi kultúrának, akiknek lényegét megközelíteni igyekszik, a magyar pusztáról, amelyhez apáitól öröklött vágya vonja vissza, de igazi, közvetlen közösségben már nem tud élni vele, mert nagyon is öntudatosan áll még szépségeivel szemben is, a nagyvárosról, Budapestről, amely fantasztikusan izgatja képzeletét, a görög derűről, arról a lelki harmóniáról, mely néha megvillan szkepszissel fertőzött modern lelkében, de csak mint vágy s nem mint valóság”.²³³ S írása lezárásában újból aláhúzza az irodalomban tapasztalható váltást: „abból a legfiatalabb nemzedékből való, amely ma még keresi az érvényesülés útját, a hivatalos irodalom ellenszenve és az olvasóközönség zavarodott meghökkenése közben, de ha úgy halad, ahogy megindult, alighanem meg fogja határozni a legközelebbi jövő magyar lírájának jellemét”.²³⁴ Az idő múlásával tárgyilagosan állapítja meg, hogy Juhász költészete

²³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1908. március 8. 10.

²³² *Vasárnapi Ujság*, 1908/39. Ld. kötetünkben.

²³³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/41. Ld. kötetünkben.

²³⁴ Uo.

lényegében változatlan: „lírája nem mutat ugyan a régebbihez képest bővülést, súlyban, kiterjedésben gazdagodást, de régi színvonalán megmaradt, és hangjának bús csengése a régi tiszta még [...] Az érzékeny, passzív lélek súrlódása a világgal s az ebből fakadó fájdalmas lelki diszpozíció Juhász Gyula verseinek tulajdonképpeni tárgya. Nem tud az étellel megbékélni, sem legyőzni nem tudja, sem megalkudni nem bír vele, elvonul előle a maga belső életébe, de egészen elszakadni nem tud tőle: magánya csendjébe minduntalan behallatszik a lármája, felzaklatja húrjait és táplálja benne a kielégítetlenség érzését, a természetes vágyat az élet után. Az ember elvonulhat az élettől, de ez az elvonulás mindig fáj, mert önmaga egy részének feláldozásával egyértelmű.”²³⁵ S ezt az 1921-es *Nefelejcs* című kötet is igazolja, amelyben Juhász „nem szerez meglepetéseket”,²³⁶ költészete „a kifejezés különösségével vagy keresettségével sohasem takarja el mondanivalóját. Nagyon igazmondó költő, sem a tartalomban, sem a kifejezésben nem szépíti magát, nem affektál, és egy árnyalattal sem akar többet mondani, mint amennyi a mondanivalója.”²³⁷ Az a különösen szép és lényegi ebben a tárgyszerű írásban, hogy Schöpflin jelzi, nem, vagy nem csak a fejlődés egy költői teljesítmény mércéje. (A dyt is védte, amikor a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetét stagnálásnak tekintették: „A fejlődést persze nem lehet állandóan a végletekig fokozni; az új könyv talán nem jut magasabbra, mint a régiek, de alájuk sem bukik.”²³⁸ Juhász Gyula relatíve szűk, de intenzív költészete sem bukott alább.)

Külön fejezetet rajzol ki Oláh Gáborral való kapcsolata. Barátság volt ez egy időben, amit Schöpflin oldaláról egy tehetség iránti bizalom magyarázott, és ketjük részben hasonló pozíciója, az, hogy mindketten a bizonytalan beérkezés előtt voltak. Schöpflin, noha állásban volt, nem is akármilyenben, csak egy névtelen kritikus volt. De szíves, kitárulkozó és értő leveleivel tűnik fel előtte.²³⁹ Invitálja is Oláh Gábort az Ambrus Zoltán elnökségével létrejövő Magyar Írók Társaságába. Oláh Gábort ugyanekkor a „Holnap”-osok nevében – az ímént említett, ekkor még szervező erejét mutató – Juhász Gyula is hívja maguk közé, amit viszont Oláh utasít el.²⁴⁰ Az első ismert levél (1907) többet mond Schöpflin nézeteiről, mint Oláhról. Nem a kritikus, hanem a szerkesztő szólal meg, amikor azt mondja: „[k]icsit nehéz modern irodalmat csinálni nálunk, ahol minduntalan százötvenféle mellékszempont és skrupulus merül fel.”²⁴¹ S ekkor könnyen félreértelmezhető fordulat következik Schöpflintől, közlései, nyilatkozatai összességében is ritka „manifesztum”. Ezt írja a debreceni Oláh Gábornak: „Ebben a pillanatban engem semmi sem érdekel annyira, mint az alföldi magyar ifjak friss, fiatalos,

²³⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/38. Ld. kötetünkben.

²³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1921/4. Ld. kötetünkben.

²³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/38. Ld. kötetünkben.

²³⁸ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1911. III/1. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 98.

²³⁹ Az első ismert Oláh Gáborhoz írt Schöpflin levél dátuma 1907. augusztus 26. I. m. 20.

²⁴⁰ OLÁH Gábor: *Naplók*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum és DE Kossuth Egyetemi Kiadója. 2002. 121.

²⁴¹ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 21.

szilaj betörése az irodalomba. Ettől a csapattól várom, hogy agyon fogja verni azt a New York-kávéházbeli irodalmat, amely a mi ifjúságunk levegőjét olyan rossz szagúvá tette. Maguk legalább magyarok, a magyar nyelvkészletük nem szorítkozik arra [a] 600-700 szóra, amellyel manapság még verset is merészelnek írni, érzik rajtuk egy a kultúrába frissen belepottyant faj forrongó vívódása, s ha nyers és fanyar is az ízük – a szilvalé édesebb, de a fenének való.” (Az értelmezést a mindössze tizenhárom éve működő és hagyományosan a modern irodalom gyülekezőhelyének tartott New York kávéház furcsa kontextusa okozza.) S egy következő, de az idézettel összefüggésben álló bekezdésben ezt írja: „[a] gondolkozó fő és bátor szó ma a legnagyobb bűn, s a reakcionárius korlátoltság beleeszi magát még a legkálvinistább koponyákba is. Nem jó dolog ma független észjárású embernek Magyarországon élni.”²⁴² Már él a *Nyugat*, és Schöpflin is dolgozik bele, amikor még mindig tisztázatlannak érzi a helyét: „Ebben a fene nagy kavarodásban, amelyben itt élek, néha szellemileg olyan árvának érzem magamat, akár a Heine pálmája.”²⁴³ A *Nyugat* emberei, hiszen jó törekvésű, a dolgok lényegéről az enyémmel rokon gondolkodású emberek, de szokások, természet, temperamentum, faj dolgában annyi köztünk az apró eltérés, hogy legfeljebb unokatestvéreket láthatok bennük, pedig testvérré volna szükségem.”²⁴⁴ Saját helyzetének felmérése, felpanaszolása után figyelmezteti Oláhot, hogy „óvakodjék Ady Endrétől”, aki „pár év alatt iskolát csinált a lírában, olyan iskolát, amelynek irodalomtörténeti fontosságáról” meg van győződve.²⁴⁵ A következő verset azért köszöni meg, mert „szép, jó, s nem is annyira Ady-s”. A karácsonyi különszám egyik szerkesztőjeként panaszkodik, hogy „az albumban csupa megdöbbenően rossz versek lesznek”.²⁴⁶ Mindez többek között azért, mert Hoitsy Pál ízlésébe nem fér bele az egyik versben szereplő „kerítő” szó. Irodalompolitikai küzdelmet is említ a levélben, Rákosi Jenő ideológiai beleavatkozását a nemzedék belviszonyaiba.

Oláh Gábornak ekkor jelent meg új „füzete”, a *Keletiek nyugaton*. Schöpflin írt is az utazási élményből született kötetéről: „Erős forrásban levő, örökké kereső lélek s megvan az a nálunk nem túlságosan gyakori bátorsága, hogy úgy meri adni magát, amilyen. Új munkája tulajdonképp egy vakációi párisi utazásról való beszámolás volna, de ez csak ürügy az írónak arra, hogy könnyítsen a maga lírai feszültségén. Elmond mindent, az ízlés szabta tartózkodás határain túl is, ami útja közben érdekelte, ami eszébe jutott, amit érzett. Érdekes dolog: tájképek alig érdeklik ezt a faluról jött embert, csak a városok számára van szeme, a kultúrát keresi mindenütt. Útjára is a kultúra után való heves vágy vitte, amely ma soha nem látott erővel feszíti a tehetséges fiatal emberek idegeit. Őt is megillette a kicsiségnek az a fájdalmasan nyomasztó érzése, amelyet érzékenységünk szerinti

²⁴² Uo.

²⁴³ Utalás H. Heine *Ein Fichtenbaum steht einsam* kezdetű versére.

²⁴⁴ Schöpflin Aladár *összegyűjtött levelei*, 38.

²⁴⁵ Uo. 39.

²⁴⁶ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1908. XII. Uo. 52.

mértékben, többé-kevésbé mindnyájan érzünk a Nyugat nagy kultúrszínhelyein s ebből a könyvben komor, dacos mondatok lettek.”²⁴⁷ A *Nyugat* „fajmagyarnak” nevezte Oláhot, s konstata, „a konok magyar talpalatkint veszi el a lába alól Magyarországot, és levelenkint semmisül meg hite, bizodalma és reménysége te-rebélyes fája. Minden nap, minden pillanat közelebb viszi a tudáshoz, a látáshoz, és Nyugaton csüggve minduntalan a szemébe tűnik a piszkos Kelet, az átkozott és isteni faj: hazája és népe. De még akkor sem hisz, még akkor is tagadni próbál, amikor a lelke már meg van győzve: és elmegy Nyugatra bizonyosságért. És Nyu-gaton belesüppedt lelkébe a végzetes bizonyosság, és Nyugat kincsei előtt sír és fogait csikorgatja a szomorú barbár.”²⁴⁸ (Az élmény részese volt Bodor Aladár is, aki ugyanezzel a címmel írt könyvet az utazásról.²⁴⁹) Ez itt Ady Párizs-élményé-nek egy variánsa, de Rákosi Jenőnek jól jött, hogy Ady ellenében kijátssza Oláh Gábor szövegeit.²⁵⁰ Egy megosztó hasítás a magyarság mibenlétét illetően, ami-re Schöpflin is regál: „Rákosi fikikából emelte magát Ady fölé, hogy ezzel annál erősebbet üthessen rajta és rajtuk. Maga pedig – szerintük – beugrott a szirén-hangnak, s ők, úgy látszik, úgy fogják föl a dolgot, hogy vagy a *B. H.*-hoz tartozik valaki, vagy hozzájuk. Vagy – mint én – sehova sem.”²⁵¹ (Schöpflin nem biztos, hogy tudott róla, 1907-ben öelötte Rákosi „fedezte fel” Oláh Gábort, sőt ő java-solta, hogy rá hivatkozva írjon Kőnig Gyulának, aki a Franklin Társulat „feje és mindenhatója”²⁵² Ha eddig nem figyelt fel rá, a kedvére való feladatot közvetítve kapta.) Adyt Schöpflin semmiért nem adta, Oláhnak is többször írt róla, hogy ragaszkodik hozzá és harcol érte. De közvetlen és segítő marad a viszonya Oláh-hoz is, 1912-ben Pestre „hívja”, mert Oláh rosszul érzi magát Debrecenben. (Oláh Pesten végezte az egyetemet, ismerte a várost, tanulmányait befejezván elmene-kült onnan.) 1914-ben viszont kifejezetten csalódott kritikát ír *Szegény magyarok* című könyvéről. A regényt „mély elkedvetlenedéssel” tette le. „Az író a saját élete történetét írja le benne, ifjúkori küszködéseit, lelki válságait, harcát a körülöt-te folyó élettel, kiábrándulásait, vereségét, menekülését Budapestről a debreceni környezetbe, itteni bajait, végleges bukását, szóval önéletrajzot ad regény színe alatt, mégpedig nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy nyíltan, tartózkodás nél-kül mond el mindent, ami vele történt és amit élete útja közben elképzelt. A baj azonban az, hogy mindezt a lelki szeméremnek megdöbentő hiányával mondja el, nyoma nélkül annak a gyöngédségnek, amely igazi írónál mindig megvan leg-alább a maga élményei, életének válságai és titkai iránt. Ezért a regényben éppen az az alak válik legellenszenvesebbé, amelyben önmagát rajzolja: egy nagyzó, folyton deklamáló ifjút látunk, aki állandóan zseniális pózokban áll, de a hozzájuk

²⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1908/46. Ld. kötetünkben.

²⁴⁸ HEGEDŰS Gyula: Keletiek Nyugaton. *Nyugat*, 1908/23. 444–445.

²⁴⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1909/13. Ld. kötetünkben.

²⁵⁰ Az Ady–Oláh, illetve a Rákosi Jenő–Oláh viszonyra és ennek sajtóbeli megnyilvánulásaira vonatkozóan ld. OLÁH Gábor: *Naplók*, jegyzetanyag, 98–100, 120, 122, 127–139, 183.

²⁵¹ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1909. I. 13. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 55.

²⁵² OLÁH Gábor: *Naplók*, 59.

illő zsenialitás nélkül, akit mindenben féktelen hiúság és becsvágy vezet...”²⁵³ Ez az egyenes kritika nem könnyen íródott meg, a barátság érzése vissza akarta tartani, de jellemző Schöpflin kritikusi tevékenységére, hogy nem mismásol soha. „...a munka maga nem tűrte, hogy ímmel-ámmal, baráti módon, vállveregetve, nagy jóindulatú elnézéssel intézzük el, ahogy az ember sokszor humanitásból, sokszor merő kényelemből elintézi egy-egy jelentékeny ember dolgát [...] a kritikusnak eleve le kell azzal számolni [sic!], hogy olyanoknak is fájdalomt kell szereznie, akiket szeret”.²⁵⁴ Ezzel a *Vasárnapi Ujságnál* véget ért kettejük kapcsolata. Oláh Gábor a hetilappal párhuzamosan ritka szerzője a *Nyugat*nak, majd a 30-as években – az új népiesség kibomlásával együtt – újból többször szerepelt ott.²⁵⁵ Kapcsolatukra vonatkozóan több dokumentum nem áll rendelkezésünkre, levelezésük a világháború alatt megszakad.²⁵⁶

A korai felismertek közé tartozott a Schöpflin számára mindig nagyon kedves Biró Lajos, akire azonban mindig finoman ráolvasta a hibáit is. Az ő műveit is folyamatosan olvasta, tíz alkalommal írt róla a *Vasárnapi Ujságban*. Biró esetében olyan íróval van dolgunk, aki hivatásos és becsvágyó politikai újságíró is, s akinek munkatempója, karakterlátása a sajtó felől is olvasható.

Biró jellegzetes műfaja a novella és a napilapban megjelenő *tárcanovella* volt, a korszak kedvelt műfaja. A tárcza felvirágzása külsőleg a sajtó mennyiségi mutatóival magyarázható. A tárcza az 1840-es évektől jelen volt a sajtóban, a közönség igényelte a nem politikai olvasnivalót is, így „a vonal alá” vegyesen kerül útleírás, esszé, rajz, humoreszk, anekdota, mese, novelette, beszély, kritika – fordulatos nevekkel illetik a rendszerint három oldalon áthúzódozó, rövid szépprózai munkát. Még verset is közöltek a tárcza helyén, Ady rendszeresen ezen a helyen kapott teret a *Budapesti Naplóban*. A tárcza a napi munka poétikus kiegészítője volt, az újságíró számára átlépés egy másik, vágyott világba, alkalom az íráskészség, a fantázia kiélésére, és nem utolsósorban kereseti forrás. Második kötete (1906) megjelenésekor Schöpflin Aladár rögtön észre is vette a novellák másságát: „Biró Lajos kötete jellemzője egész mai elbeszélő irodalmunknak, amely kénytelen-kelletlen a hírlap szükségletéhez és terjedelméhez igazodik” – írta az író a maga és a *Vasárnapi Ujság* olvasói számára felfedező recenziójában.²⁵⁷ (Schöpflin még párhuzamosan olvasta a napi sajtót és a kötetekbe került novellákat, novellafüzéreket. De sajtótörténeti búvárlásaink meghozzák a – véletlen – eredményt számunkra is: kiderül, hogy a *Kunszállási emberek* című Biró-kötet anyaga 1911-ben jelent meg *Az Ujságban*, a *Budapestiek* címet viselő könyv – ugyancsak novellaciklus –

²⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1914/15. Ld. kötetünkben.

²⁵⁴ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 147–148.

²⁵⁵ Oláh Gábor értékeléséhez ld. DÉRCZY Péter: Sors és mű. Oláh Gábor prózájához. *Alföld*, 2011/10. 77–80.

²⁵⁶ Oláh Gábor a továbbiakban Horváth Jánoshoz kerül közel, akivel Ady révén ismerkedett meg 1910-ben, a kapcsolatot a *Napkelet* ideje alatt is tartott. Ld. Tóth Endre: Horváth János levelei Oláh Gáborhoz. *Irodalomtörténet*, 1989/1. 105–111.

²⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1906/24. Ld. kötetünkben.

ugyanott, 1914-ben. A tárcarovat részeként jelentek meg, az első oldalon, hajtás alatt kezdődtek, és rendszerint a harmadik, nem ritkán a negyedik oldalig tartot-
tak.)

Milyenek voltak ezek a Biró-novellák?

A második kötetet így jellemzi Schöpflin: „Legtöbb novellájában egy-egy illúzió szétfoslását rajzolja, az ábrándokat, melyeket hirtelen visszasra fordít a való élet egy-egy hideg fénysugara. Az emberek egy ideállal szegényebben végzik történetüket e könyvben, mint ahogy kezdték, az író pedig ironikus mosollyal veszi ezt tudomásul.” Van azonban kritikája is, mégpedig fontos, s az utóbb az egész életműre rálátó olvasóként mondhatjuk, mindvégig érvényes. Schöpflin, a megvesztegethetetlen kritikus ezzel fejezi be mondanivalóját: „Sajnos azonban, legkevesebb művészi gondot a nyelvre fordít: stílusa alig emelkedik magasabbra a közönséges zsurnaliszta-stílus átlagánál, ami elég jó arra, hogy egy napihírt megírjunk, de művészi alkotásokra nem elég művészi. Bármily elismeréssel vagyunk máskülönben a szerző tehetsége iránt – ebben az egy tekintetben nem ismerhetünk kíméletet.”²⁵⁸ A hírlapírás szükséglete a túlzottan gyors munka, a nyelvi kifejezésre nem tekintő írásmód az értő szem számára tehát már a korai fázisban kitűnik.

Schöpflin Aladár, aki pályakövető kritikus volt, s annak, ki egyszer felkeltette érdeklődését, igyekezett minden munkáját észrevéttetni, így jellemzi a következő kötetet, az akkor már a *Nyugat*ban is megjelenő Biró Lajos munkáját: „Két nem mindennapi erénye van: az erős látás és a biztos komponálás. Nagy dolgokat össze tud foglalni kevés szóval; van például egy novellája, amely hazatérő aratók zendülését írja meg a budapesti pályaudvaron: formájára alig egyéb, mint hírlapi tudósítás, de élet van benne, nagy vonásokban összefogott igazság. Ezzel szemben olyan intimitások állanak néhány más novellában, amelyek meglátásához nagyon finoman különböztető szem kell. Ez a két ellentétes sarok adja meg Biró Lajos tehetségének nagy terjedelmét. Nem tartozik azok közé a fiatalok közé, akik szándékosan nem fejlesztik mondanivalójukat biztos körvonalú történetbe, hanem a kontúrok elmosódásában és összefolyásában keresik a hatás, a hangulatkeltés elemeit, s azt kívánják az olvasótól, hogy az olvasottakat, lelkében tovább rezegtetve, önmaga fejezze be a történetet. Ez is művészet, az igen finom lelkűek előtt talán ez az igazi, magasabb rendű művészet, de nincs-e igazuk azoknak, akik mint láthatólag Biró Lajos is, azt tartják, az olvasó fogékonyságát nem kell túlbecsülni, nem lehet azt kívánni minden olvasótól, hogy olvasás közben maga is íróvá, az írónak munkatársává emelkedjék. Akinek mondanivalója sokaknak szól, az arra törekszik, hogy sokak is hallják; nem rágja szájukba, de nem is leplezi el előlük szándékosan, világosan, tömör vonalakban igyekszik elébük rajzolni.”²⁵⁹

Van a többi közül kiváló, kivételes kötete Biró Lajosnak, az 1912-ben megjelent *Kunszállási emberek*. Ez a novellafüzér Biró hevesi gyerekkorának emlékeit

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1908/22. Ld. kötetünkben.

örzi. Falusi kötet, parasztok és kisegzisztenciák életét megörökítő novellák, tele érzékeny megfigyeléssel. Mindegyik történet kerek egész, azaz minden sorsot elvezet a halálig. Itt van a századforduló alföldi tájának minden csodabogara – majdhogynem Mikszáth szemével. De a kibomló kis tragédiák inkább Móriczhoz közelítik. A jellemrajz csak a kívülről látott fő vonásokat veszi számba. Olykor kifejezetten karikatúrákat rajzol Biró, az alakjai kontúros különcök. „Egyhangú és egyszínű a levegő, látszatra csupa egyformaság és mozdulatlanság, mégis különös alakok különös drámái játszódnak itt le, furcsa, mulatságos idillek, sötét és lidérces tragédiák, groteszk bohózatok” – véli a könyvről Schöpflin.²⁶⁰ Meglepő és furcsa, hogy a *Nyugat* elment e mellett az alighanem legjobb Biró Lajos prózakötet mellett, hiszen nem írt róla egyetlen sort sem. Ahogyan más lap sem! A kötetről – érthetetlen módon – *mindössze* ez az egyetlen (!) *Vasárnapi Ujság*-beli kritika jelent meg, legalábbis a *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* vonatkozó kötete szerint. (Biró a Heves megyei Heves szülötte, s máig nem elég közismert, hogy itt született még a jóval idősebb és Bécsben karriert csináló Hevesi Lajos, Lengyel Géza, de itt töltötte gyerekkorát Bródy Sándor és itt született felesége, Rosenfeld Bella, alias Fehér Judit írónő is – akit Schöpflin is felfedezett magának.) Biró itt-honi írói karrierjének emigrációja vetett véget. S még egy fontos szál is elszakadt 1919-ben, Ady halálával, egy baráti, majdnem rokonias szál.

Sok követési pontot látunk az egyértelműen nyugatosnak mondható, bár az első nemzedék tagjaként ritkán felemlgetett Szini Gyuláról szóló írások összeolvasásánál is. Szinire is annak első elbeszéléskötete megjelenésekor talál rá, még 1907-ben. De a *mindössze* hat kis elbeszélést tartalmazó *Trilibi* előtt is ismert volt Szini neve mint kritikusé és újságíróé, s mint a *Nyugat* elődlapjainak együttműködője. Ahogy Birót, úgy őt is foglalkoztatta az újságírás kérdése, hogyan hat a sajtóból való élés, az újságíró életforma a személyiségre és végső soron az írói látásmódra és alkotástechnikára. 1905-ben a *Figyelő* című, akkor induló havi szemlében az élen, azaz nyitó tanulmányként az *irodalom és újságírás* kapcsolatáról írt – az akkor éppen a *Pesti Napló* kötelékében dolgozó – Szini Gyula. Nem kevesebbet állít, mint hogy „a sajtó fejlődése erre az országra legalább olyan jelentőségű volt, mint amilyenek a történetírók István királynak a nyugati keresztény műveltséghez való csatlakozását tekintik. A vasút, a távíró és a telefon valósággal beidegezte ezt az országot, hogy az európai kultúrával együtt lüktessen és érezzen. Ezen a beidegzésen Európa minden országa átment. A speciális nálunk az, hogy a sajtó lett ennek az idegrendszernek gócpontja. Nyelvünk egyik európai kultúrához sem fűz bennünket, kereskedelmünk jórészt csak a szomszédos Ausztriával van sűrűbb relációban, ilyen körülmények közt tehát az újság valóságos szervvé lett, amellyel az általános emberi haladással minden nap, tehát a leghatalmasabban vagyunk összefűzve. Ez nem az újságírás dicsérete, hanem a tények konstatálása.”²⁶¹ Szinitől, Birótól is merített Schöpflin, amikor irodalomtörténetében a modernség

²⁶⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1912/25. Ld. kötetünkben.

²⁶¹ SZINI Gyula: *Irodalom és újságírás. Figyelő*, 1905. 3–6.

felé való átmenetet olyan pontosan láttelezte, egyik középpontnak éppen az újságírás szerepének megnövekedését tekintve. Beletartozik ebbe a „kis témák és kis formák, a kellemes stílus” eluralkodása.²⁶² Ami különleges Szini, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula, Kosztolányi, részben Biró és mások esetében, hogy írói énjét ki tudta vonni az újságírásnak az elszürkítő, lélekölő, korrumpáló hatása alól. Ők voltak, akik – Schöpflin szavával – nem alkottak tömegcikket a tömegesedő sajtóban sem. Ez elsősorban tehetség kérdése volt, s részben az erkölcsé is.

Első köteténél óvatos Schöpflin, de keresi, mi ad egyéni ízt Szininek: „[v]alami sajtáságos romantika jellemzi gondolkodását és még inkább érzését. Ez viszi a különös, bizarr alakok keresésére, amilyen Trilibi, a furcsaságból és elvetemedettségből összevegyített táncmester, s ezért állíttatja egymással szembe a lehető legtávolabb eső alakokat, mint pl. a vasúti baktert a primadonnával. Olykor az ilyenekben a mi érzésünk némi keresettséget talál, de kétségtelen, hogy az így előálló helyzetek nagyon jó alkalmat adnak az írónak a differenciált lelki hullámművészetek festésére. Az író vonalakban és színben egyaránt stilizáltan dolgozik, ahogy a modern illusztráló művészek szoktak, fantáziáját féken tartja, annyira, hogy gyakran azon kapjuk rajta, hogy inkább az irodalmilag csiszolt ízlésű amatőr tollával dolgozik s nem az intuitív erejű művészével.”²⁶³ Ráérez Schöpflin Szini különleges fantáziájára, de a kritika többi részében él benne egy kis gyanakvás az újságírás felől érkező író iránt. A későbbi írásokban ez oldódik, sőt irányzatba is sorozza Szinit, mégpedig olyanba, amelyet mi is a modernség egyik arcaént nevezünk meg: „leginkább kifejezett példánya köztünk annak a típusnak, amelyet az esztéta szóval szoktunk jelölni. Fogékonyság minden iránt, amiben kultúra és szépség van, gyöngéd érzékenység, amelynek húrjai minden fuvallatra megrezdülnek, a tudás nagy anyagának felhalmozása a lélekben, de úgy, hogy minden a benne levő esztétikummal, a formáiban érezhető szépséggel hasson, a szemléleti dolgok átfinomítása az érzésen – ezek a legfőbb jellemvonások, melyek az esztéta-lelkeket rokonszenvenné, a mai kultúrélet kertjének vonzó virágjaivá teszik. Alkotásaiban az ilyen természet rendszerint idegenkedik a nagyvonalú koncepcióktól, inkább a finomságokat keresi, mint a nyers, természetes realitásokat, s nagyobb művekben is, regényben, drámában az intim bensőség, a differenciált lélekrajz felé hajlik, mint a drámai mozgalmasság s a határozott vonalú karakterrajz felé.” De látja Schöpflin a közelítés korlátait is, a tömör apró finomság ellenére a konfliktust „a véletlen képében maga az író” oldja meg, s nem az alakok belső energiája.²⁶⁴ Fél évtized múltán az első kötet kapcsán említett „bizarr alak” szerkezetet felcseréli a „ritkasággyűjtő” jelzőre, s egyértelműen elismeri, hogy ezek a „ritkaságkeresésből való csecsebecsék”, „filigrán munkájú mesék”, „excentrikus kitalálások”²⁶⁵ Szini írói arcélének meghatározó tematikai vonásai, amelyekhez többnyire szen-

²⁶² SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 76–77.

²⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1907/23. Ld. kötetünkben.

²⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/11. Ld. kötetünkben.

²⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. Ld. kötetünkben.

vedés és tragikum társul.²⁶⁶ Utóbb, irodalomtörténetében Schöpflin *A rózsaszínű hó* című kötetéről azt írja a rendkívül termékeny íróról – akinek ekkor még nem volt válogatott kötete –, hogy „legjobban talán [ebből a könyvből] lehet megismerni”.²⁶⁷ Szini finom rezdülésű, aprólékos prózája a *Vasárnapi Ujság*ot is megtudta hódítani, *Porcelánmuzsika* című regényét a hetilap közölte folytatásokban a világháború előtt. Szini művészete egyre inkább elmélyül, egyre kidolgozottabbá válik, és Schöpflin nagy elismeréssel adózik neki: „az ilyen munka az irodalmi kultúra nagy fejlettségét tételezi fel az íróban, nem azét a kultúráét, amelyet tanulással, könyvek olvasásával bárki megszerezhet, hanem amelynek lényege az idegrendszer eredendő szubtilitásában, az észjárás gyors és erőteljes reagáló képességében van, s amely vele születik az emberrel.”²⁶⁸ Szini Gyula korának elismert írója volt, de engedményeket kellett tennie, többször is „lesüllyednie” a cselekményes, könnyebben fogyasztható irodalmi termelés szintjére, mert a forradalmak alatti tevékenysége miatt utóbb nem dolgozhatott a sajtóban.

Világirodalmi tájékozottság szempontjából Kosztolányi Dezső vetekedett Szini igen tágas szemhatárával, műveltségével, melyekről esszéi tanúskodnak. (Ír is Schöpflin a *Modern költők* fordításköteteiről 1914-ben, melyet már megelőztek Kosztolányi Henry Bernstein-, Oscar Wilde-, Molière-, Calderon- és Guy de Maupassant-fordításai.) Tehetségben meg is előzte Kosztolányi Szinit. Schöpflin is észrevette első, a *Négy fal között* című kötetét, és felhívta rá a hetilap olvasóinak figyelmét is. Sőt ennél többet is tesz, revelációt sugalmaz a közönségnek. Kosztolányi az újat hozó „csapat” legfiatalabb tagja, s meglepi Schöpflint „szerzőjüknek nem közönséges irodalmi műveltsége” éppúgy, mint az, hogy „semmitmondó verse alig van”.²⁶⁹ Sorolja a „csapat” hibáit, de ragyogó pályát jósol a legifjabbnak. A következő ismertetett kötet a novelláskötet, a *Boszorkányos esték*. Kétségtelen elismerésébe távolságtartás is vegyül, óvatos figyelmeztetés: „Kosztolányi szereti a rejtelmes hangulatokat, a természet, az élettelen tárgyak megelevenítését; van benne valami ideges érzékenység, amelyet átvisz nemcsak alakjaira, hanem a körülöttük levő tárgyakra is. Sajátságos látásmódja bizarrság színében tűnik fel, pedig természete szerint nem bizarr, csak annyira egyéni igyekszik lenni, hogy nem mindenki tud azonnal hozzáalkalmazkodni. Novellái közt különböző értékűek vannak, néhányon nem egészen kellemes szándékosságot érzünk, néha nem bírunk sem témájával, sem témájának kezelése módjával megbékülni s néha technikai fogyatkozások rontják a hatást. Azért mindig író marad, csiszolt, intelligens, élesen látó és irodalmi hatásokat kereső.”²⁷⁰ A következő év hozza meg a szerény kivitelű, ám mégis rögtön utánnomást kívánó verseskötetet, *A szegény kisgyermek panaszait*. Az elismerés kétely és kritika nélküli: „az emlékbeli és intellektuá-

²⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1912/42. Ld. kötetünkben.

²⁶⁷ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*, 205.

²⁶⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. Ld. kötetünkben.

²⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1907/25. Ld. kötetünkben.

²⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/26. Ld. kötetünkben.

lis elem egy erős, mély hangulatban van összefogva, egy tiszta lírai érzésben, úgy, hogy szinte látjuk folyton a költő befelé forduló, elborult szemét, amint mélyen megindulva visszanez az önmaga kezdeteibe. Hogy ezt a hangulatot leginkább a szimbolikus tárgyalási móddal viszi át ránk, az a tárgy természetéből folyik, aminthogy – s ez manapság ritka művészi erény – Kosztolányi mindig ura marad magának, nem merül el sem hangulatában, sem tárgyában, s ezért mindig biztosan tudja felhasználni költői művészete minden eszközét.”²⁷¹ (Schöpflin irodalomszociológiai, kiadástörténeti figyelme kiterjed arra is, hogy 1914-ben a kötetet újra kiadja a Tevan Kiadó, „tartalmához illő finom díszű kiállításban”, s azért is örömet fejezi ki, hogy egy verseskönyv ekkora ritka sikert ér el.²⁷²) A kritikus figyelme folyamatos, elragadtatottan üdvözli és kolportálja a *Mágia* című verseskötetet. „Onnan jön, ahol a lélek gyökerei vannak: a halál bélyegével világra jött, a szenvedés szükségszerűségének alávetett s sorsának tudatával élő ember bánata ez. Messze, homályba vesző perspektívákat nyit meg, nem is lehet csak félig kimondott szavakkal, árnyszerű, inkább sejtelmeket, mint képzeteket keltő vonalakkal, az árnyalatok, a tónusok nyelvén kifejezni: megéreztetni lehet, nem szemmel láttatni, nem a tudat világossága, hanem a szuggesztív misztikus megérezése útján lehet hozzáférni. Kosztolányi biztos kezű művésze ennek a lelkiállapotnak; aki erre rá van hangolva, azt ellenállhatatlanul ragadják magukkal versei. Új könyve minden eddiginél teljesebben és kifejtettebben tárja fel szellemét; a legjelentékenyebb verseskönyvek egyike, melyeket a mai lírikus fiatalságtól kaptunk.”²⁷³ S olyat figyel meg, olyanra érez rá, ami később lesz világos az életmű egészében, a halál állandó közelségének félelmére. A *Mák* verseiben is csupa jót talál, és rövid, szó szerint „egyflekes” írásában a lényegre tapint, s még külön figyelmet is irányít két versre: „[a] kis könyv Kosztolányi tehetségének teljességéből való; nagyon szép hangjai zengenek benne a költő belső hullámozásának, mély érzelmi perspektívák nyílnak meg sokszor csak egy szavára, rímére, fordulatára is, izgató, heves diszharmóniák egyenlítődnék ki a vers-forma művészi foglalatában. Kosztolányi formaművésze ezekben a versekben már teljesen érett, magától értetődő, a mondanivalóból magából sarjadzott, a mesterségnek minden nyoma nélküli. Kiemelünk a könyvből két verset: a beteg feleségéhez írt ódát és a katona-öccsének írt szép verset. Az utóbbi a csekély számú legszebb magyar háborús versek egyike, az egyetlen háborús vers a kötetben.”²⁷⁴ (Hozzá kell ehhez tenni, hogy Schöpflin a nagyszámú háborús versek elenyésző kisebbségét fogadta el jó versnek, a legtöbbször úgy érezte, a lapok kegyeletből és kötelezően elvárt erkölcsi kötelezettségből közlik azokat, s ugyanígy járnak el a kiadók is.) Utolsó Kosztolányi-írásában, amely a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent, a *Káin* 17 novelláját értékeli. Még mindig nincs meggyőzve, hogy Kosztolányi, a prózaíró egyenrangú a költővel: „valami hidegen

²⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1910/30. Ld. kötetünkben.

²⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1914/4.

²⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1912/50. Ld. kötetünkben.

²⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1917/6. Ld. kötetünkben.

objektív benyomás, amit a novellák általában tesznek, arra figyelmeztet, hogy az író nem egész lényével van benne mondanivalójában, inkább csak ötletességével, paradox hajlandóságával, önmagát és a világot egyformán vizsgáló kíváncsiságával. Komponálásmódja is inkább logikai, számítás és okoskodás dolga inkább, mint az organikus belső látásé. Néha emiatt úgy hatnak a novellák, mint a matematikai tételek bizonyításai vagy egy konkrét esetre való alkalmazásai. Kosztolányinak mindenestre a vers az igazi, legteljesebb megnyilatkozási formája, de novellái érdekesen egészítik ki a képet, melyet verseiből kapunk róla.²⁷⁵ A „nagyregények” előtt vagyunk még, amelyek már majd a *Vasárnapi Ujság* megszűnése után a *Nyugat*-ban kapnak kritikákat, egy esetben a színpadi változatot is érintve. Bár mennyiségre nem Kosztolányi kapja a legtöbb recenziót, ismertetést, értékét tekintve Schöpflinnél is a korszak legnagyobbjainak egyike.

Krúdy is – akit nem szokás egyetlen laphoz sem besorolni, mert oly sok helyen (és oly sok változatban is) közölte írásait²⁷⁶ – nemzedéktársa Schöpflinnek. A század első éveitől jelennek meg kötetei, a legtermékenyebb írók közül való. Az első Schöpflin-írás a *Pajkos Gaálék* és a *A szakállszárítón* című elbeszéléskötetéről összevontan beszél. Megállapításai informatívak és érdekesek. Egyrészt tudatosítja olvasóiban a regionalitást, hogy Krúdy „kisajátította” magának a Nyírséget, „a maga erősen individuális tájképeivel és furcsa, fél lábbal a múltban, fél lábbal az ábrándok világában élő embereivel”. Emberei a „pusztulásra ítélt faj” tagjai, „a régi lélek előregedve, csenevészén hörög bennük, az új számára pedig nem bírnak megnyílni. Anyagilag máris többé-kevésbé elpusztultak s az ő életükkel nyoma vész fajtájuknak is. Van valami melankolikus humor bennük, s ez adja meg Krúdy novelláinak az alaphangulatát: olyanok, mint az őszi táj, van bennük csillogás, még virág is nyílik mezeiken, de minden a haldoklásra figyelmeztet. Természetesen az ilyen életben nem sok a változatosság, s hogy mégis, egyfolytában olvasva Krúdy két könyvét, alig érzünk egyhangúságot – éppen ez bizonyítja legjobban Krúdy leleményének frissességét.” Felismerni véli ugyanakkor „stíljében a modorosság” veszedelmét.²⁷⁷ A következő olvasott kötetéről (*A bűvös erszény*) írva saját meglátásként azt teszi hozzá a Krúdy-képhez, hogy Krúdyt Mikszáth-tanítványnak tekinti. Ez a kis írás kifejezett átmenet a recenzió és a reklám között. A regény ugyanis a *Vasárnapi Ujság*-ban jelent meg, s a kötetet is a Franklin Társulat adta ki. Krúdy közvetlen, friss, enyhén ideologikus tematikáját is felvillantja, egyik novellájában „egy új földesurat ír le, aki külföldön telezította magát szocialista eszmékkal, s otthon feleségül kér egy parasztleányt, de ez a kérést csúfságnak veszi

²⁷⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1918/6. Ld. kötetünkben.

²⁷⁶ A Kozocsa Sándor- (1964), majd Gedényi Mihály-féle (1978) Krúdy-bibliográfiákat, illetve a Barta András nevéhez köthető szövegkiadásokat bőven túlhaladják Bezeckzy Gábor újabb kutatásai. Barta a *Szindbád* (1911) előtti szövegeket a „zsurnalisztika őrlőmalmában deformált műveknek” nevezte, s nem figyelt rá kellőképpen. A Kalligram kiadásában (Bezeckzy Gábor és Kelecsényi László szerkesztésében) indult, máig nem befejezett, 50 kötetesnek ígért Krúdy-kiadás első kötetének fűlészövege közel 3000 (!) új Krúdy-szöveget (szövegvariánst) jelez.

²⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1907/14. Ld. kötetünkben.

és elbujdosik. Ebben – ami Krúdynál ritka – humorának szatirikus íze is van.”²⁷⁸ A részben reklámcélú írás jelentőségét emeli, hogy *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* vonatkozó kötete szerint más visszhangja nem volt ennek a Krúdy-kötetnek. A *podolini takácsné* kritikájában úgy utal a novellák „befejezetlenségére” vagy „krúdys” lezárására, hogy még azzal is kedvet csinál az olvasásra: „[s]ajnos, ez az író sokszor hamarabb elunja a mesemondást, mint az olvasója a figyelmet. Még a jobbik eset, ha egy erős, szép jelenet közepébe kíséri, és egy megkapó képkompozíció hatásában búcsúztatja el tőlünk a hősét. De megesik az is, hogy egyszerűen visszadobja a homályba, ahonnan kiemelte, és ahonnan érdemes volt kiemelnie, mert amit megmutat belőle, azon egy eredeti és értékes művészet fénye ragyog.”²⁷⁹ Az 1911-es és az 1912-es év, a két Szindbád-kötet²⁸⁰ hozza meg Krúdy széles körű sikerét. Az első kötetet, a *Szindbád ifjúságát* a *Nyugat* adta ki, a *Szindbád utazásait* a Singer és Wolfner. Schöpflin elragadtatott mindkét kötettől. „Az utóbbi években megszoktuk ezt a termékeny író-t úgy tekinteni, mint aki a fejlődés bizonyos pontján megállott, és innen nem tud tovább jutni: mindig egy színvonalon álló, lassankint fáradtagnak tűnő novellák jöttek, erősen érezhető Mikszáth-hatás alatt, mintha az író folytonosan egy nótát pengetne és mindjobban elfáradó hangon. Most aztán egyszerre, váratlanul, mintha valami új megtermékenyülés érte volna, kivirágzott, olyan erőteljes, teli színekkel, olyan friss illattal, mint még soha. A *Szindbád utazásai* valóságos reveláció azokra, akik eddig is hittek Krúdy nem mindennapi tehetségében, és sajnálattal nézték a túl bő termékenységben való ellanyhulását” – írja Schöpflin. S így folytatja: „[m]ai irodalmunkban több szép hangját hallottuk a fiatalokra való visszaemlékezés, az ifjúság újraélése hangulatának – szebbet, nemesebbet, melegebbet, mint a Szindbádé, egyet sem”. A modorosságaiban Turgenyev hangját véli kihallani a kritikus, de a lényeg mégsem ez, hanem az, hogy „régii jó tulajdonságai megerősödve, megtisztulva jelennek meg benne, hiányosságai letompulnak – most végre egészen művész tudott lenni és művészi egészet adott.”²⁸¹ A második kötet kapcsán akár a „város-fejezetben” is idézhettük volna Schöpflint Krúdyról, mert ezt írja: „a magyar kisváros levegőjét senki se tudja ma olyan biztos művészettel megjeleníteni, mint ő, csakhogy nála a kisvárosi milliónek is megvan a maga egészen különös színe: az író inkább az érzésével látja, mint a szemével, teleönti az ifjúságot visszasíró melankóliával, a visszaemlékezés lágy romantikájával.”²⁸²

A Szindbád-könyvekhez képest is nagyobb elismerés fogadta országosan is *A vörös postakocsit*. Sokan várták Krúdytól – többek között Ady is – Budapest város nagyregényét. Láttuk, a főváros nem volt olyan megíratlan, mint gondolták, s talán eleve tévedés is egyetlen művet várni a kaleidoszkóp szerűen sokféle Bu-

²⁷⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1909/45. Ld. kötetünkben.

²⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1911/29. Ld. kötetünkben.

²⁸⁰ A Szindbád-kötetek utóbbi metamorfózisairól ld. BEZECZKY Gábor: Mit nevezünk *Szindbádnak*? In uő: *Krúdy Gyula: Szindbád*. Budapest, Akkord, 2003. 15–17.

²⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/9. Ld. kötetünkben.

²⁸² *Vasárnapi Ujság*, 1912/26. Ld. kötetünkben.

dapestről. (Például Kóbor Tamás *Hamupipőke őnagysága* című regénye kapcsán, a budapesti regényciklus építkezését látva megállapítja, hogy „[é]rtéke [...] annál nagyobb, mennél ritkább irodalmunkban a nagyobb koncepciókra való koncentráció.”²⁸³ De nem állítja, hogy „a” Budapest-regényt várja, csak a nagyobb összefüggéseket, az ábrázolt rész nagyobb átélésű, teljesebb kifejezését. Hasonló a Móriczról tett észrevétele is: „a *Sárarany*ban irodalmunknak érdekes fordulását véljük látni a nagyszabású társadalmi és emberábrázolás felé. Ez volna, ha beválik, a fiatalok heves és erőszakos irodalmi benyomulásának legfontosabb eredménye a prózai elbeszélés terén”. Itt is többes számot használ Schöpflin, fiataloktól, többektől várja a nagyszabású ábrázolást. Nincs egy megváltó mű, az irodalom sokféle szerző könyvének összessége, vagy ahogy *A város* című esszéjében írja, „a teljes zenekar”²⁸⁴

Schöpflin – bár nyolcszor él a felsőfok „leg”-jével *A vörös postakocsiról* írva (legfényesebb, legszélesebb, legjobban, legteljesebb, ez a fordulat háromszor is ismétlődik, legpontosabb, legközvetlenebbül) – elég nyomatékos kritikát is megfogalmaz Krúdyval szemben. Ekként: „Az elbeszélés folyamából mind erősebben és tisztábban hangzik fel egy bús, lágy, halkan csengő, a gordonkára emlékeztető baritonhang: az író hangja, a benyomás helyenkint egészen olyan, mintha élőszóval való elbeszélést hallanánk. A közvetlenség e benyomásának fölkeltéséhez Krúdy nagyon jól ért, sikerének ez a fő eszköze. Sok más eszköze is megvan erre, majdnem minden, ami arravaló, hogy igazán elsőrendű íróvá tegye, kivéve egyet; a koncentráció. Ennek hiánya teszi ezt a regényét is egyenetlenné, pompás és megragadó passzusok minduntalan lankadt és kelletlen részletekkel váltakoznak, aszerint, ahogy az író az erősebb vagy a halványabb hangulat óráiban írta. Ez vonatkozik a regény kompozíciójára is, amely a maga tervtelen közvetlenségével néha erősen támogatja az író mondanivalóját, néha azonban nagyon is meglazul és összezsugorodik.”²⁸⁵ Az irodalmi mű szerkezete fontos bírálati sarokkő, láttuk ezt Kóbor Tamásra és Móricz Zsigmondra tett utalásaiból is. Nincs ellenére a kicsi részlet jó megírása, a filigrán vagy bizarr finomságok ugyanolyan élvezettel töltik el, lásd Szini Gyula munkáinak iménti értékelése, de a szociologikus irodalomszemlélet nevében az is érdekli, hogy milyen társadalm szerkezet bontható ki az esztétikai minőségéből és szemléletből. Nehéz variálni a kritikai szókincset, ha egy író kiváj magának egy szemléletmódot, s annak variációival dolgozik. Ezért is szembeszökő, hogy 1919-ben, a *Pesti album* megjelenésekor milyen finoman tud fogalmazni: „Krúdy nem vesződik azzal, hogy szigorú, biztos és határozott körvonalakat adjon történeteinek és alakjainak, az életnek nem az anyaga, hanem a muzsikája hat rá, nem három dimenzióval dolgozik, hanem mint a spiritiszták a szellemeket, egy negyedik dimenzióba, a saját hangulatába helyezi el a világ ké-

²⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1910/52. Ld. kötetünkben.

²⁸⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1911/1. Ld. kötetünkben. * SCHÖPFLIN Aladár: *A város. Nyugat*, 1908/7. 353–361.

²⁸⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1913/33. Ld. kötetünkben.

peit, amint feltűnnek előtte.”²⁸⁶ Keres és talál is Schöpflin olyan nyelvi változatos-
ságot – noha gyakran él visszatérő fordulattal, vagy olykor klisével is –, ami méltó
a bírált mű szerzőjéhez.

Megint egészen más író Cholnoky Viktor, akinek első könyvéről, a *Tammúzról*
hetilapjában is és a *Nyugatban* is ír. Mindkét írást közöljük, összehasonlításké-
ppen, hogy az olvasó lássa, milyen Prokrasztész-ágyba kényszerítette Schöpflint a
a területi korlát a *Vasárnapi Ujságban*, s milyen fontosnak tartotta Schöpflin a
későn elismerésre jutott Cholnoky megfelelő szintű méltatását.

A halk szavúak közül Szép Ernő azért is kiemelendő, mert idővel feltűnnek az
„Irodalom és művészet” rovatban az (sz) jelű kritikák, amelyeket – mivel előtte
mindet Schöpflin írta – megkülönböztetnek a megszokott szemlélőtől. Írói egyé-
niség jelentkezik, a kritika személyes teljesítmény, Schöpflin Aladáré is, Szép Er-
nőé is. Szép Ernő rendszeresen jelentkezett a hetilap első felében is, s ezek az
írások is belekerültek az *Irka-firka* című kötetébe. Szép Ernő is újságíró, hogy
megéljen. De a tehetsége kiemeli a napi robotosok közül: „Szép Ernő kis cikkeit
lapunkból is ismeri a közönség. Egész új, egyéni fajtából valók, középen állanak a
napi érdekre dolgozó zszurnaliszta műfajok és a szoros értelemben vett irodalom
között. Amazokhoz tartoznak, mert mégiscsak az újság szükséglete szülte őket,
de fellendülnek emebbe egész valójuk irodalmi jellegével. Tulajdonképpen kis
hangulatképek, melyekben nem az a fontos, hogy miről van bennük szó, hanem
az író hangulata, amely előnti szemlélete képeit, élete apró eseményeit. Egy fővá-
rosi ember, aki a fővárosi emberek ezreinek életét éli, csak érzékenyebb lélekkel,
a benyomásokat erősebben visszaadó rezonanciával, s ezt a rezonanciát szavakba
kötvé tudja közölni az olvasóval.”²⁸⁷ Többfelé köthető tehát Szép Ernő munkássága
a Schöpflint foglalkoztató szempontok közül: az irodalom és újságírás kapcsolatá-
hoz, a fővárosisághoz egyaránt adalékkal szolgál. Költészetét hasonló szeretettel
fogadja Schöpflin, ám kevés alkalommal szól róla, az 1912-es *Énekeskönyv* és az
1917-es *Jázminok* illata kap önálló ismertetést a *Vasárnapi Ujságban*, amely pedig
a saját szerzőre általában kiemelten figyelt.

*

S megemlítünk még néhány érdekességet, ami a kritikák hosszú folyamából ki-
emelkedik. Konzervatívokat, akiket az utókor vagy nem becsül, vagy nem is ismer.
(Vagy ami ennél rosszabb, nem ismerve utasítja el.) Pekár Gyula a *Vasárnapi*
Ujság háziszzerzője volt, hosszú folyamában jöttek regényei, többrészes elbeszélései.
Mai olvasója nincs, csak közvetetten ismert, lejárt figuraként, például Illyés Gyula
memoárjából.²⁸⁸ Halálakor a *Nyugatban* Schöpflin a funerátora. Pekár helyének

²⁸⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1919/4. Ld. kötetünkben.

²⁸⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1913/2. Ld. kötetünkben.

²⁸⁸ Utalunk itt az olyan emlékekre, mint a *Hunok Párizsban* nyitójelenete, az 1923-as Petőfi-cen-
tenárium. Az ünnepséggel kapcsolatban az ott jelenlévő magyar vezérszónok, Pekár Gyula „négy-öt
kommunista siheder”, az ünnepséget megzavaró ágálásáról ír naplójában. Sas Ede (szerk.): *A Petőfi*
Társaság ötven esztendeje 1876–1926. Petőfi társaság, Budapest, 1926. 111.

megváltozását érzékelteti a felütésben is: „Csekély számú hívei annyira túlmagasztalták, nagyszámú ellenségei annyira lebecsmérelték, úgy érzem, rehabilitálom, ha megírom róla az igazat – illetőleg azt, amit igaznak gondolok.”²⁸⁹ Az időrend menetében nyilvánvalóak lesznek Pekár értékei, például Ambrus Zoltánéhoz volt hasonló franciás műveltsége, ám hamarost inkább Párizs-sznobot láttak benne, mert emberi tartása kevesebb volt. Azt is elmondja Schöpflin, hogy Herczeg Ferenc ellenében Bródy Sándor tette meg „nagy író”-nak, a *Magyar Hírlap*nak a *Budapesti Hírlap* ellen folytatott küzdelme játékszereként. „Elért mindent, ami külső díszít író elérhetett. Akadémikus lett, Kisfaludysta, Petőfi-társasági elnök, képviselő Tiszta István közvetlen környezetében, ellenforradalmi vezérember, államtitkár, miniszter, akadémiai pályadíjak nyertese. Többet világi becsvágy nem is tűzhetett maga elé. És mégis elégedetlen volt. Egyet nem tudott elérni, pedig azt akármelyik kopott, élhetetlen, koplaló költőcske feltűnése pillanatában eléri. Azt, hogy az írók ne előkelő vendégnek érezzék a maguk körében, hanem közülük válnak. Ebben az írók valahogy passzív módon könyörtelenek.”²⁹⁰ Jószemű sorsfejtő Schöpflin, anélkül, hogy bántana.

„Írónök hada”

Az írónok megjelenése a női individualitás kibontakoztatásának egyik igen látványos jele volt. Az írónoké – többes számban, különösen, amikor Schöpflin azt mondja rájuk, hogy „had”-ban jelentkeznek – még erősebb jeladás.²⁹¹ Az individualitáson belül nemzedékek, irányzatok válnak elkülöníthetővé. Az 1900-as évek első két évtizedében járunk, amikor a *Vasárnapi Ujság*ot vizsgáljuk. Az általunk készített Schöpflin-bibliográfiában közel száz nőírótól való munkára reflektál kritikuskunk. Keressük majd az egyéniségeket és a típusokat.

Rendelkezésünkre áll egy jó tájékozódást nyújtó szöveggyűjteményben található, kifejezetten a mi szempontunkból kézre álló bibliográfia a „Nőmozgalom, nőkérdés itthon és külföldön a Vasárnapi Ujságból 1866 és 1895 között” címmel.²⁹² Akik a kérdés előtörténetét is keresik, itt utánajárhatnak a hetilap álláspontjának. A forrásjegyzék utolsó híradása az első polgári házasságkötésről szóló beszámoló, amely olyan vonzó látványosság volt, hogy az érdekelt felek mellett képviselők,

²⁸⁹ Schöpflin Aladár: Pekár Gyula. *Nyugat*, 1937/9. 204–205.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ Schöpflin írja Tóth Wanda kapcsán: „... ő nem tárja ki egész meztelenre, tartózkodás és szemérmesség nélkül a női titkokat, mint ahogy újabban az *írónök hada* divatba hozta...” *Vasárnapi Ujság*, 1911/7. Ld. kötetünkben.

²⁹² In: FÁBRI Anna–BORBÍRÓ Fanni–SZARKA Eszter (szerk.): *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Budapest, Kortárs, 2006. 341–373. A fejezet DEDE Franciska gyűjtése.

városatyák, írók és újságírók körében ment végbe, de amely után a résztvevők rögtön az egyházi esküvőre siettek.²⁹³

Nem sokkal később egy évtizedekkel korábbi történetet is felelevenít a hetilap „A nőemancipáció az 1843-iki országgyűlésen” címmel.²⁹⁴ Az összefoglaló kijelenti, hogy „míg ma a nők egyenjogúsítása nagy részben a magasabb értelmi képzésükre szolgáló eszközöknek teljes mértékben való rendelkezésükre bocsátása körül forog, addig a negyvenes években a nőemancipáció programja inkább egy politikai gondolon, a nők választóképeségének megadásán épült. Természetes következése volt ez annak a rendszernek, mely nálunk, az 1848 előtti Magyarországon, a nők jogi állását oly magas színvonalon fejlesztette ki, hogy nemcsak a fiúsítást engedte meg, hanem az alkotmányos jogok némelyikét is megosztotta” a nemesi származású özvegyekkel. 1843-ban felmerült a polgárok özvegyeinek adandó hasonló jog – de el is bukott, mégpedig épp a progresszívnek tartott „ellenzék” támadása nyomán. Lassan haladtak nemcsak a jogi és politikai változások, hanem azoknak a demokratikus gondolkodás alapján való megértése és pártolása is. 1871-ben került a magyar országgyűlés elé az első, „több özvegy nő által aláírt kérvény”, melyben a nők választójogának megadásáért „esedeznek”. A *Képviselőházi Napló*ban zárójelben megemlíti: „(Derűltég)”²⁹⁵

Az emancipáció másik „ága” a hivatalvállalás engedélyezése, ami Magyarországon 1885-ben következett be, s a gyorsan szaporodó női alkalmazottak 1896-ban megalakították a Nőtisztviselők Országos Egyesületét.²⁹⁶ Egy újabb ág a nőnevelés, illetve a nők továbbtanulásának kérdése, ami sokáig szintén csak egy kiváltságos réteg számára volt lehetséges.²⁹⁷ Az egyetemi képzés koedukációja az Egyesült Államokból indult ki, az első európai egyetem, amely 1864-től mindkét nemből fogadott hallgatókat, a zürichi volt. A nők számára a felsőfokú képzést egy 1895-ös miniszteri leirat tette lehetővé.²⁹⁸ Az első magyar orvosnő, Hugonnai Vil-

²⁹³ *Vasárnapi Ujság*, 1895/40. 660.

²⁹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1895/50. 830.

²⁹⁵ 308. országos ülés, 1871. március 13. *Képviselőházi Napló*, 1869–1871. XV. k. 5. * A női választójog történetéről ld. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A női választójog külföldön és hazánkban*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001. * A kérdésről született tanulmányok nyomán felhívjuk a figyelmet, hogy a női választójog előfeltétele a férfiakénál magasabb életkori, illetve műveltségi cenzus volt, pusztán a jogmegadás dátuma (1919, 1922, ill. 1945) félrevezető. De az anakronizmus csapdáját is kerülni kell a számonkérésnél, a nők politikai jogaira vonatkozó nemzetközi egyezményt például csak 1953-ban fogadta el az ENSZ.

²⁹⁶ ANTONI Rita: A magyarországi feminista megmozdulások története. In: BOLEMANT Lilla (szerk.): *Nőképek kisebbségben: tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony, Phoenix PT, 2014. 18–29.

²⁹⁷ MÜLLER Ildikó: A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi helyzete, 1896–1914. *Korall*, 2001/3–4. 203–220.

²⁹⁸ 1895. évi 65.719. számú VKM leirat a kolozsvári és a budapesti egyetemekhez a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi pályákra való bekerüléséről. *Hivatalos Közlöny*, 1896/1. 1–3. * A diplomás pályák megnyílása a nők számára nem hozott egyenes vonalú fejlődést. Az oktatási színvonal alászállásával, a férőhelyek valóságos hiányával is indokolták, hogy korlátozni kell a felveendő nők számát. Az 1920. évi numerus clausus törvény több területen numerus nullust vezetett be a

ma még Svájcban szerezte diplomáját 1879-ben, de ennek nosztrifikációját Trefort Ágoston még elutasította, s csak tizenkilenc év múltán, 1897-ben avatták női orvosdoktorrá itthon.

Az emancipációs gondolat jogi érvényre juttatását nem kell követnünk, mert túlzvetet szorosan vett témánkon. Annál inkább meg kell említenünk Gyulai Pálnak a *Pesti Napló*ban 1858-ban megjelent, „Írónőink” című háromrészes cikksorozatát, mert „a magyar irodalomtörténeti hagyomány hatástörténetileg egyik legjelentősebb szövege”.²⁹⁹ A közelmúltban egész konferencia foglalkozott a polémia elemzésével.³⁰⁰ Amikor ezt a sokáig alapvetésnek számító szövegét Gyulai Pál megírta, még fiatal ember volt, még csak alapozta későbbi óriási tekintélyét, igaz, a szöveg keletkezése évében már beválasztották az akadémia tagjai közé.

Első mondata csak ténymegállapítás: [í]rónőink napról-napra szaporodnak”. Nem sokkal később kérdezve állítja Gyulai: „mert mi egyéb az írónőség, mint be nem vallott, eltakart, félbe szerbe alkalmazott nőemancipatio”, amit „bohó és bünnös tannak” mond. Majd elősorolja, mit gondol az írónőkről. Leereszkedve akarja egyszerre megtagadni a nőktől „az írónőség jogosultságát”, amit „bizonyos körre szorítva, s némi igazoló körülmények közt” hajlandó megengedni.³⁰¹ Állítja, hogy a nő „sem az államügyekben, sem a költészetben, sem a tudományban nem emelkedhetik egy rangra a hasonló tehetségű férfival”. Hasonló, a jövő időre vonatkozó kategorikus állításokkal tagadja meg a sikeres részvétel lehetőségét ezeken a területeken: „[n]ők még sohasem törtek új pályát sem irodalomban, sem művészetben, egyetlen nagy eszmével sem vitték előre a tudományt, s nem is fogják soha”. E területeken való sikertelenségük „elfojtott dühvel” tölti el őket, „bizarr eszmékre, túlságokra, hamis genialításra” ragadtatja őket. „Szegények”-ként beszél az írással kísérletezőkről, lesajnálja a női nemet, amennyiben elhagyja ősi hivatását, s figyelmeztet, ha „súlypontjuk” kívül esik a női és családi élet körén, az „egyensúly többé helyre nem állítható”. „Fény”, „varázs”, „boldogság” és „nyugalom” vész el, s „angyalból démon” lesz a nő, ha illetéktelen területre tér.³⁰² Nőt nem foglalkoztathat a kétely, nem szabad, hogy érzéseit reflexiókban olvassza föl, az ismeretek hiú hajhászásával szívét kiszárítja, és megbetegíti fantáziáját. „Boncolnia, kételkednie kell, hogy elvekre emelkedhessék, s csak kedélyét képes feldúlani.” Hosszan fejt ki mindezt Gyulai, minduntalan a nők védelmében írott figyelmeztetésnek mondva tételeit. S végül megállapítja, hol lát – enged? – teret az írónők számára: ez a

nők számára, nehogy „keresztény fiúk szoríttassanak ki”. N. SZEGVÁRI Katalin: *Numerus Clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1988. 105–113, 147–163.

²⁹⁹ A Gyulai-szövegről ld. FÁBRI Anna: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írónők története két századforduló között 1795–1905*. Budapest, Kortárs, 1996. 97–100.

³⁰⁰ TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*. Budapest, reciti, 2016. (Hagyományfrissítés 4.)

³⁰¹ GYULAI Pál: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Kiadja MTA, 1908. Új folyam LXXVI. k. 1908–1910 cyclus. 273.

³⁰² Uo. 280.

nevelő célzatú „mesék és beszélykék” köre.³⁰³ Nőellenes tirádáit újabb sértéssel fejeli meg, amikor azt írja „nálunk az írók nem olyan számosak, hogy komoly aggodalomra adhatnának okot, s nem oly téren mozognak, mely feljogosíthatná a kritikát ily hosszas és kemény philippikákra. Írónőink csak dilettánsok [...] s egész pályájuk sem komolyabb, sem veszélyesebb, mint egy kis zongorázás vagy rajzolósi kísérlet”.³⁰⁴

Még bőven Gyulai életében, 1890-ben jelent meg az a közel négyszáz oldalas, Harmath Lujza összeállította antológia – *Magyar írónők albumai* –, mely már fél-száz (!) írónőtől közöl munkát.³⁰⁵ Gyulai még szavazásra sem engedte a Kisfaludy Társaságban (1897), hogy esetlegesen író is tagja lehessen a szervezetnek.³⁰⁶ De példa egyre számosabb volt, kötetek sorai jelentek meg.

Tekintettel arra, hogy a nők íróként való emancipálása a 20. század első két évtizedében újabb fontos szakaszába érkezett, de ez az időszak még mindig tele volt a társadalom támasztotta akadállyal, a női oldalról pedig csupa kereséssel, indokolt egy nagy felsorolás, álljanak itt azok a nevek, akikről Schöpflin kritikáiban, ismertetéseiben megemlékezett. Időrendben adjuk a neveket, a sor mindjárt a legnagyobbal, Kaffka Margittal kezdődik. A továbbiak: Erdős Renée, Szikra (gróf Teleki Sándorné), Kiss Olga, Kordina Lilly, Keller Helén, Jörgné Draskóczy Ilma, Alba Nevis (Unger Ilona), B. Szász Piroska, Vécseyné Jankovich Lujza, Fehér Judit, Nil (Rozsnyay Kálmánné Dapsy Gizella), M. Hrabovszky Júlia, Eöttevényi Nagy Olivérné, Carmen Sylva (Erzsébet román királyné), Szabóné Nogáll Janka, H. Szederkényi Anikó (Szederkényi Annaként is), Lux Terka, Beniczky Bajza Lenke, Czóbel Minka, Mikola Lászlóné, Lengyel Laura, Tóth Jolán, Molnárné Radich Jolán, Király Gizy, „Valéria” (György Gáborné Czikle Valéria), Izsák Márta, Pap Mariska, Gróf Vay Sándor (Vay Sarolta), Ady Mariska, Vállaji Sipos Ida, Kovács Lydia, Miklós Jutka, Gy. Czikle Valéria, Benkéné Reinelt Mariska, Lesznai Anna, Sztáray Irma [grófnő], Konrádné Kelen Jolán, Neményi Erzsébet, Hollósné de Grobois Nandin, Tóth Wanda, Tormay Cécile, Lengyel Laura, Idus, Lányi Sarolta, Antal Gézané, Ács Klára, Grazia Deledda (olasz, Nobel-díjas 1926-ban), Szende-Dárday Olga, Asbóthné Ferenczi Sári, dr. Láng Istvánné Lehoczky Ida, Balásházy Péter (Evva Sári), Olga Wohlbüch, Kóbor Noémi, Gáspárné Dávid Margit, Várnai Zseni, Havas Alisz, Mária Zsuzsanna (Madarassy Beck Zsuzsanna), Kézdiszentléleki Jákó Margit, Mauks Kornélia, Gellért Mária, Szász Piroska, Vészi Margit, Ühritz Amadé grófné, báró Bánhidya Stefánia, Rényi Edit, F. Kernách Ilona, Kosáryné Réz

³⁰³ Uo. 286.

³⁰⁴ Uo. 289.

³⁰⁵ Budapest, Légrády Testvérek, 1890.

³⁰⁶ MARGÓCSY István: Nőiség, női szerepek és romantika. In: TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*. Budapest, reciti, 2016, 19–40. (Hagyományfrissítés 4.) A Petőfi Társaság már 1870-ban két női tagot is soraiban tudott. Margócsy István tanulmányában többek között remek példákat hoz rá, hogy Gyulai normatív eszméit hányan támogatták a kortársak közül, de hoz Gyulaival vitázó ellenpéldákat is.

Lola, gróf Bethlen Margit, Arató Erzs, Beczássy Judit, Szitáry Zelma, Dobosi-Pécsi Mária, Árvay Jolán.

Ha nem közelíti is meg az egykorú teljességet, ha nem is mind maradandó név, keresztmetszetében igen érdekes regiszter, hetvennégy író, s ha hozzávesszük, hogy többször is írt, a kritikák száma eléri a százat. Hogyan értékelte Schöpflin Aladár a nőírók jelentkezését? Mit gondolt nagyra becsült tanára, Gyulai Pál kritikai nézeteiről ebben a kérdésben, aki valamikor a *Vasárnapi Ujság* egyik legbuzgóbb szerzője volt, a *Budapesti Szemle* és számos Franklin-sorozat szerkesztője, s magának a Franklin Társulat igazgatóságának nemcsak tagja, de 1898-tól elnöke is. Ekként Schöpflin több áttételen keresztül ugyan, de függelmi viszonyban is volt vele. A Gyulai-tanítványnak, Schöpflinnek mesterétől megkülönböztető jegye a történetiség jegyében végbemenő változások megfigyelése és elfogadása, és ezzel a normativitás, az elvárás szinte teljes kiiktatása a kritikai szellem fenntartása mellett, és a modern kor lelki meghasonlásának megértése. Ez utóbbi az 1908-as híres esszéjének, *A városnak* egyik alap gondolata is.

Egy újságcikkben, a *Világ* hasábjain írt egy tárcát Schöpflin 1910-ben, Gyulaiéval megegyező címmel. Ebben a cikkben felfedezhetjük, a jellemző schöpflini gondolkodás- és írásmódot, azt, hogy nem szegül ellen közvetlenül az értelmezendő szövegnek, hanem finoman új állításokat fogalmaz meg, az általa elfogadott régebbi álláspont mellé.

A Schöpflin-féle „Írók” feleleveníti Gyulainak azt a gondolatát, hogy a nőt zavarttá teszi az írói lét „boldogtalan lesz, torz és tökéletlen az élete. [...] de vajon éppen csak a nőkre áll ez? Nem látunk-e hasonlót a férfi-íróknál is? Az irodalmak történetében nagyon kevés nagy nevet találunk, amely nyugodt, belső és külső zaklatottságtól ment életfolyamatot idéz emlékezetünkbe. Férfi-íróknak és íróknak egyaránt közös sorsa a zaklatottság.”³⁰⁷ Az írói lét velejárójának tartja Schöpflin azt is, hogy az alkotó „ösztonszerűleg kiközösíti magát a normális emberek társadalmából”, hiszen „munkája többnyire a normális társadalmak életének figyelése, ábrázolása, kritikája lévén, ehhez egyrészt az kell, hogy ezt kívülről, bizonyos távolságból szemlélhesse, másrészt meg az, hogy függetlenítse magát előítéleteitől, hagyományos nézeteitől.”³⁰⁸ Ha emiatt egy férfi kilép saját társadalmi köréből, melyben nevelkedett, egy kisebb, de abszolút számban elég népes „bohém-társadalom” fogadja be. Egy nő ebbe a pót-társaságba „nehezebben találja bele magát”, a férfiak „mégiscsak inkább a nőt látják benne, mint a kollégát, s ez-

³⁰⁷ Írók. Írta SCHÖPFLIN Aladár. *Világ*, 1910. 223. december 15. 1–2.

³⁰⁸ Írók, uo. * Nem tudunk nem gondolni Bródy Sándor és felesége, Fehér Judit író, kapcsolataira, s általában véve is a művészházasságokra. Ld. FEHÉR Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai*. S. a. r.: Kurta Zsuzsanna. Budapest, Ulpius-Ház, 2007; Harmos Ilona: *Írófeleségek*. In: FORGÁCS Zsuzsa Bruria–GORDON Agáta–BÓDIS Kriszta (szerk.): *Éjszakai állatkert. Antológia a női szexualitásról*. Budapest, Jonathan Miller Kiadó és az Artizánok közös kiadása, 2005. 510–527. * Tematikusan két művészember házasságáról szól Erdős Renée: *Az élet királynője* című „memoár-szerűen ható” regénye, melyről Schöpflin is írt. *Vasárnapi Ujság*, 1920/5. Ld. kötetünkben.

zel folytonos kényelmetlenséget okoznak neki, nő-voltának és szexusának folytonos védelmére kényszerítik”. A szexusnak ez a nyílt említése, az utalás az író nők „veszélyeztetettségére” jóval túllép Gyulai fogalmazásán. Felveti Schöpflin azt is, hogy a művész „olyan lény, ki bizonyos mértékig ki van lendülve a maga szexusából; ha férfi, akkor elhajlik a normális férfi-típustól a női típus felé, ha pedig nő, akkor fordítva. Nem bizonyos, nem ennek a kétfajta nemiségnek bizonyos keveredése adja-e meg az írói és általában a művészi tehetség lényegét.”³⁰⁹ Az író nő nem tud egy világnézeten, egy ízlésnél, egy iránynál megállapodni, nyugtalan természetéhez még külön nyugtalanító elemek is járulnak, mindig az „újabb hatások prédája lesz, folyton kilendül irányából, mint delejtű a mágnestől”. S a végén eljut Schöpflin Gyulai megállapításainak általa is tapasztalt részéhez: a „belső koncentrációra való képesség [...] az írónőkből csaknem teljesen hiányzik. Ezért az írónő munkájában mindig van valami dilettáns-szerűség, s ezért igaz, amit Gyulai mond, hogy igazi nagy alkotásra író nő nem képes. Még kevésbé képes igazi eredetiségre, vagyis új eszmék és új formák, új szellemi irányok kezdeményezésére. [...] Nyugtalanságánál fogva az író nő mindig kész új irányokhoz, új iskolákhoz csatlakozni, egyes részlet-dolgokban magamagából is tud hozzájuk adni valami újat – de inaugúrálni valami újat – erre eddig író nő még kísérletet sem tett.”³¹⁰ A Gyulaival való egyetértéstől elmozdulást sejtet az „eddig” időhatározó használata. A végérvényesnek szánt Gyulai-álláspontnál megengedőbb, a jövőnek nagyobb teret hagyó viszonyulás ez a változó világhoz, akkor is, ha mint látni fogjuk, nemegyszer ismétli Schöpflin a nőkhöz társuló „eleve nem lehetséges” fordulatokat.

De soroljuk tovább a kérdéseket: milyen nézőponttal lett gazdagabb, amit eddig az irodalomtól nem kapott meg? Tulajdonít-e közös, a női nemhez tartozó sajátosságokat az írónők munkáinak, s ha igen, milyeneket? Kik az értékrendjében legmagasabbra jutó írónők?

Az utóbbi kérdésre a legkönnyebb a felelet: Kaffka Margit messze kiemelkedik számára a nőírók közül. „Kaffka Margit magasan felette áll a többi írónőknek, akik vagy csak a tömegnek dolgoznak, vagy ha többre törekszenek, azon nyersen vetik elénk az anyagot, melyből erősebb kéz művészi alkotást tudna gyúrni” – írja Schöpflin a *Csendes válságok* című kötet kapcsán.³¹¹ A *Süppedő talajon* című novellagyűjteményben ezt az állítást fokozva ismétli meg: „[a]z irodalmi közvéleményben Kaffka Margit már régóta magában, versenytárs nélkül áll írónőink közt.”³¹² S egy újfajta elismeréssel is kiegészíti ezt, a *Színek és évek* közlésével – a

³⁰⁹ Író nők, uo. * Itt jegyezzük meg, hogy nem volt ritka a férfinév mögé rejtőzés, Beksics Gusztáv felesége Bogdanovich Györgyként vagy asszonyneve védelme alatt jelentkezett a 19. sz. végén. BALÁSHÁZY Péter *Forrongások* című kötetéről szólva Schöpflin leleplezi a szerzőt, azt írja: nőre vall „lány szentimentalizmusa, asszonyos naivsága, és bájos dilettantizmusa a koncepcióban.” Utóbb kiderült, a szerző valóban nő, Evva Sári. *Vasárnapi Ujság*, 1911/10. Ld. kötetünkben.

³¹⁰ Író nők, uo.

³¹¹ *Vasárnapi Ujság*, 1910/6. Ld. kötetünkben.

³¹² *Vasárnapi Ujság*, 1912/10. Ld. kötetünkben.

regény ugyanis a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg folytatásokban – a kis olvasottságú kötetek után a szélesebb olvasóközönség is megismerhette Kaffka Margitot.

Kaffka Margit és Schöpflin Aladár levelezése igen töredékes, eddigi tudomásunk szerint csak Kaffka levelei maradtak fenn, amiket a szerkesztőhöz, sőt inkább már a baráthoz küldött, de ezek alátámasztják kettejük szakmai bizalmi kapcsolatát.³¹³ Kaffka *Gondolkodók* című elbeszéléskötetéről írja Schöpflin, hogy azokról a nőkről szólnak a novellák, akik „kiemelkedtek már a régi asszony szűk, hagyományok által korlátozott értelmi köréből, akiknek agyveleje a tudományos munkában, a kenyérért folyó küzdelemben edződött, de a szívük még a régi asszony szíve, éppoly fogékony a szerelem lázas fellobbanásai, emésztő kínjai és titkos gyönyörei iránt, éppúgy szenved és vergődik, eped és ujjong, éppúgy hullámozik, mint a többi nőké szokott – mióta a világ.” Kaffkának „már van saját látása, a dolgokat mindinkább a maga szemével, a maguk teljes valóságában nézi és fogja meg, s van saját egyéni nyelve is. Pályájának lírai kezdetéből megőrzött annyit, hogy nőalakjaiba néha beleelegyít valamit önmagából: legalább egy-egy jelenete, egy-egy megjegyzése úgy hat, mint egy benső önéletrajzi adat, egyik elbeszélése (*Diadal*) pedig bevallottan memoár-részlet. Máskülönből mindig fölötte áll témáinak, s nem mindennapi biztonsággal uralkodik rajtuk.” (Látjuk Schöpflin önismétlő fordulatát.) Majd elejt egy általánosabb megjegyzést, ami az írónok számosságának és színvonalának aránytalanságára utal: „[a] közt a három-négy író közt, akik miatt megbocsátjuk azt a sok vétket, amit ugyancsak elszaporodott társnők az irodalom ellen elkövetnek, közte van minden bizonnyal Kaffka Margit is; színvonal dolgában pedig elbeszélései a mai irodalmi termelés legmagasabb rendjéből valók.”³¹⁴ A következő, meglepően szerény, mert cím nélküli Kaffka-kötetről is szól Schöpflin, elragadtatottan: „[v]ele társalkodva érzünk valamit abból, ami alighanem a legnagyobb gyönyör a világon, s amit csak a művész tud megadni: a saját képességeink fokozódását, fantáziánk frissülését, látásunk élesedését, érzésünk fölmelegedését. Mindez azért van, mert Kaffka Margitban a rendesnél sokkal erősebben fejlődött ki a művészi képesség három fő-eleme: a látás, a képzelet és a gondolat intenzitása.”³¹⁵ Ebben az idézetben a biológiai nemről nem esik szó, az író és olvasó felvillanyozó találkozását említi Schöpflin. Kaffka is érzi, hogy nehéz az írói előmenetele, kevés a visszajelzése, s hogy maga sem tud saját munkájáról szabatosan megnyilatkozni. Lukács György levelezéskötete közli Kaffka

³¹³ Közvetett adalék a kapcsolathoz Baloghy Mária (1895–1970 k.) feminista írótól, tanártól és lapszerkesztőtől: Bauer Hilda, Kaffka Margit sógornője Schöpflin Aladárnak – „mint az író leg-hívebb és legbizalmasabb barátjának, aki élete végéig egyedül őrködött az életmű fölött” – adta át az író naplójának egy részét. BORGOS Anna (szerk.): *A te színed előtt. Kaffka Margit szerelmei*. Budapest, Holnap, 2006. 208.

³¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1906/23. Ld. kötetünkben. * Arra vonatkozóan, hogy Schöpflin kikre gondolt Kaffka elhelyezésekor, ld. SZABÓNÉ NOGÁLL Janka: *Boldog emberek* című regényének kritikáját. *Vasárnapi Ujság*, 1906/25. Ld. kötetünkben. Ezt írja Schöpflin: „A kritika már régóta tartozik neki egy elismeréssel: hogy ő az első igazi irodalmi színvonalon álló íróink egyike.”

³¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1907/7. Ld. kötetünkben.

levelét, amiben megköszöni Lukácsnak, hogy írt a *Csendes válságokról*: „amúgy is nagyon tetszett nekem, mert szóvá tesz és világosan megértet egypár olyan gondolatot (asszonymunkáról, a formákról stb.), melyekről azt hittem, csak érezzük, de bajos volna kimagyarázni...”³¹⁶

De mindvégig használja Schöpflin a nemet jelző főnevet, s a szerzőről mint *írónőről* beszél. A kor szokása volt ez, a patriarchális kánonba belépő új szereplő a mainál talán indokoltabb megkülönböztetése, de amely azóta sem feltétlenül ment ki a gyakorlatból. Írónőről mint személyről beszélni nem inkorrekt, de vajon van-e megkülönböztethető, általánosítható női írásmód a kora legnagyobbjának tartott Kaffka Margit vagy mások esetében?³¹⁷ Vagy inkább melyek azok a jellemzők és azok a „tökéletlenségek”, amelyeket a nőiségből adódóaknak tekintenek a kritikusok, jelesül most épp Schöpflin?

1907-ben Czóbel Minka – „egyike a legjobbban hangzó női neveknek” – novelláskötetének ad nyilvánosságot Schöpflin. Czóbel sokkötetes szerző, de visszavonultan él, jelzője a bogaras vénlány, keveset tudnak róla az újak, és éppen annak az időnek határán állunk, amikortól fogva lassan elfelejtik. Schöpflin „a szerkezet egyenetlenségeiért s a feldolgozás lazaságaiért” marasztalja el, számos dicséret mellett.³¹⁸ Egy későbbi kötet kapcsán is tudatja Schöpflin az olvasóval, hogy „ő az első, aki a régebbi magyar írók gyermek dilettantizmusa után megszólaltatta irodalmunkban a női lírát, speciális asszonyi vonásaival, azokkal a visszhangokkal, melyeket az élet, a természet, a világ jelenségei az asszonyi lélekben keltenek. Asszonyi érzékenység, fokozott fogékonyság, minden dolognak vagy az érzésen, vagy az első pillanatnyi, képszerű benyomáson keresztül való szemlélete, megadó passzivitás, amely néha hevesen, túlradva sikolt fel az élet teljessége felé, legtöbbször azonban csak halk sóhajokban, fojtott panaszokban merül ki, a formák erős körvonalak nélküli lágysága, a mondanivaló lazán, puha kézzel való megfogása – ezek a jellemző tulajdonságai, amelyek élesen elválasztják mindenkitől, egyes egyéniségektől és irodalmi áramlatoktól.”³¹⁹ Kritikai észrevételt is tett Schöpflin, de fontosabb volt, hogy az olvasót bevezesse Czóbel Minka világába. De férfi írásával kapcsolatban nem írta volna le, hogy „... rendkívüli gyöngédség van a kifejezésében, s a szavai olyanok, mint a virágszirmok pergése”³²⁰

Visszanyúl Schöpflin a női íráshagyomány képviselőjének tekintett Beniczkyne Bajza Lenkéhez is, egy új könyvének megjelenése kapcsán. Népszerű, de már születésekor vérszegény romantika jellemezte, írta róla Szabóné Nogáll Janka új

³¹⁶ Lukács György: Kaffka Margitról. *Csendes válságok*. Kaffka Margit novellái. *Magyar Hírlap*, 1910. január 27. Ld. uő: *Ifjúkori művek*. Szerk.: Zsámboki Mária és Timár Árpád. Budapest, Magvető, 1977. 275–288; *Lukács György levelezése (1902–1917)*. Szerk.: Fekete Éva és Karádi Éva. Budapest, Magvető, 1981. 172.

³¹⁷ A terminológiai vitákhoz ld. Anna MITGUTSCH: Mi az, hogy „női irodalom”? *Magyar Lettre Internationale*, 1997/tavaszi, 24. sz.

³¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1907/6. Ld. kötetünkben.

³¹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1914/21. Ld. kötetünkben.

³²⁰ Uo.

irányt vevő regénye kapcsán.³²¹ S amikor megjelenik a jeles irodalmi felmenőkkel rendelkező író posztumusz regénye, a *Késő szerelem*, megértő kritikával búcsúztatja az írónőt és egy korábbi korszakot is. „Beniczkyné Bajza Lenke neve ma már fogalommá vált az irodalomban, mert nálunk jóformán ő képviseli egymaga a regénynek azt a fajtáját, amelyet a németek *gouvernant*-regénynek neveznek, s amelynek nincs egyéb célja, mint hogy az olvasót kellemes, változatos és rokonszenves mesével szórakoztassa. A kritikusok nagyon haragudnak az effajta munkákra. [...] A nagyközönség – nem a finom műértők csekély számú csoportja, hanem az irodalomban merő szórakozást kereső tömeg – homlokegyenest ellenkezőleg vélekedik. S mint minden ilyen vitában, igaz van mind a kettőnek – a maga szempontjából. Az ilyen regények az irodalomban nem hagynak nyomot, de egy értékük mégis van: épp azokkal kedveltetik meg a könyvet, az olvasást, akik nélkülük mindennemű szellemi táplálék nélkül maradnának, mert az igazi, magas színvonalú irodalom élvezetére nincs elegendő műveltségük és lelki elmélyedésük. Ők az a híd, amely összeköti a ponyvát az irodalommal, s ebben – akárki mit mond – van érték és fontosság, melyet csak a gőg és elfogultság nem lát be.”³²² Ez a mondat az irodalmat szociológiai szemmel néző kritikus észrevétele, és annak a felfogásnak egy változata, hogy a – mai szóval – populáris irodalom élvezete egy alsóbb lépcsőfok ugyan, de vezethet magasabbra.

Nem taksálja többre M. Hrabovszky Júlia nőknek szóló elbeszéléskötetét sem, mert nem talál benne izgalmat: „változatos, jól kikerekített mesék, rokonszenves alakok, egy kis romantika és érzelmesség, harmonikus, megnyugtató életfelfogás, tiszta légkör. Nem nyugtalanítanak ezek az elbeszélések a hagyományos életformák felforgatásával, semmi forradalmi elem nincs bennük, nem zavarják az olvasó lelki békéjét új erkölcsi problémák fölvetésével.”³²³ Az irodalmi megformálás mikéntjére itt is az „asszonyisan pongyola stílus” minősítő formáját használja Schöpflin. A szerző, Márai Sándor nagynénje, ekkor közel ötvenéves volt, a novellákban bemutatott élethelyzetek is a régebbi időkre vagy a megőrzendőnek tartott világra vonatkoztak, amely ellenállt az ambivalens érzésnek.

Alba Nevis – Unger Ilona – verseinek bírálata alkalmával ugyancsak átfogóbb észrevételekre vállalkozik Schöpflin Aladár. „Ma, amikor a nyolcvanas–kilencvenes évek realizmusának hatásaképp minden téren valamivel szabadabb hang jött divatba, s amikor az írónőnek is, ha tehetséges és népszerűsége tud jutni, nyitva áll az út, hogy függetlenül, mint az írói társadalom tagja, tehát a társadalmi formák feszességét magától elvetve dolgozzék, ezek a régi tekintetek nem kötik már annyira a tollforgató nőket. Élnek is szabadságukkal, az igazán kiválók az irodalom javára, a kevésbé kiválók nemegyszer a jó ízlés rovására. Sajátságos dolog, hogy a szellemi életbe benyomuló nők a társadalmi konvenciók bilincsei közül legelőször, és legsürgősebben a szerelmi bilincseket vetik le magukról, s a számukra meg-

³²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1906/25. Ld. kötetünkben.

³²² *Vasárnapi Ujság*, 1906/48. Ld. kötetünkben.

³²³ *Vasárnapi Ujság*, 1906/12. Ld. kötetünkben.

nyíló tudomány és művészet forrásaiból legjobban azt szeretik méregetni, ami a két nem egymáshoz való viszonyára vonatkozik. A feminizmus és egyéb modern nőmozgalom irodalma – mint ezt a nálunk egy-két év óta divatba jött felolvasásokból és előadásokból látjuk – nagyobb részében a nemi s az ezzel kapcsolatos problémákkal foglalkozik.³²⁴ Alba Nevis szerelmes verseinek irodalmi értékét nem tartja sokra, mert csak „modort” észlel, és nem igazi érzést, „ha meglátjuk, hogy a sok forró piros szín voltaképpen festék – akkor elmegy tőle a kedvünk.”³²⁵ Alba Nevis az egykorú közönség előtt igen népszerű volt, Schöpflin is több alkalommal írt róla, ám véleményébe mindig belevegyült valamiféle meggyőzetlenség.

Épp ellenkezőleg történt Lesznai Annával, akit a művészi megoldások terén bírál, de az összkép lenyűgözi a kritikust: „érdekes asszony és érdekes költő, akit élénk tár. Semmi sem idegen tőle, ami emberi, még kevésbé, ami asszonyi. Emberi dokumentumokul ezek a versek még érdekesebbek, mint művészi alkotásokul; halk, finom remegései egy nagyon érzékeny, nagyon fogékony asszonyi léleknek, önmaguktól előtörő vallomások, melyek a maguk közellenségével belevilágítanak ennek a léleknek legtitkosabb redőibe, s feltárják azokat a titkait, amelyek gondosan rejtve szoktak maradni idegenek kíváncsi szemei elől. Tisztán a művészet szempontjából nézve, néha kelletténél jobban zavar a dilettáns-íz, az a nemtörődés a tudatos művészet legfőbb jellemvonásával, amely a formát pontosan összekapcsolja a tartalommal, hogy a mondanivaló a számára lehető legmegfelelőbb formát öltse. [...] Ha azonban a könyvecskét a benne levő legjobb versek szerint nézzük (ilyen van benne vagy egy tucat), meg kell éreznünk, hogy költő, aki írta.”³²⁶ Ennél a kritikánál is meglepő, milyen mélyen beletalált Lesznai verseinek lényegébe, Lesznai asszonyi princípiumaiba.

Kafka Margit mellett a legtöbbet Erdős Renée-vel foglalkozott Schöpflin, öt kötetét is vizsgálta a nyilvánosság előtt kitarulkozó, fordulatokban bővelkedő életű írónőnek. Erdős Renée 1905-ben már *A Hét* által nyilvánosságot kapott, ötkötetes szerző, ezért, hogy Schöpflin is egy folyamatba kapcsolódik bele: „új könyve sajtószerű fejlődésben mutatja be a költőnőt. A szíve mintha megmélyült volna, a hangja mintha lágy szopránból sötétebb színezetű altba menne át, s szenvedélyességében mintha mind erősebbé válnék a fájdalmas vonás. Most is mondhatni kizárólag szerelmet énekel, de már nem csupán a vér forró hevületét, a képzelet epe-dő játékát, hanem misztikus tűzben égő, s néha szinte hisztériásan fel-felsikoltó szenvedélyeket. A vágy ma is a fő témája, az a vágy, amely befoglal mindent, testet, lelket, s amely nem mer vagy nem akar kielégülni, de lázasságában fantasztikus, keleti színgazdagságú képeket fest az olvasó képzelete elé.” S különösen értékes originalitása: „az ő dalaiban olyasvalami van, ami mostanában ritka madár: eredeti, bátor egyéniség, amely konvenciókkal, mások ítéletével nem törődve a maga

³²⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1910/10. Ld. kötetünkben.

³²⁵ Uo.

³²⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1909/39. Ld. kötetünkben.

útját keresi, s a maga lelki életét igyekszik élni” – írja Schöpflin.³²⁷ Ez az egyetlen, a rá jellemző eksztázist megragadó kötet, a többi, a korábbiakat Schöpflin nem értékelte még. A lemondás kötete következik, mely előkészíti katolizálásának nagy visszhangot kiváltó fordulatát. A *Jöttem hozzátok...* című kötetben „a legtöbb vers egy eltűnt szerelem visszasíró búcsúztatása; félhomályban, szomorú arccal, szinte közömbössé fojtott, de néha meg-megcsukló hangon mondott panaszok, amelyek éppen ezzel a lefokozott hangjokkal néha jobban meghatják az olvasót, mint a szenvedély szilaj, sikoltó kitörései.”³²⁸ 1910-ben, a következő évben megjelennek a költő „átalakulásának dokumentumai”, az *Aranyveder* című kötet. „Ezeket a dokumentumokat nem lehet disputálni, legfeljebb meg lehet őket gyanúsítani; csak a rosszindulat tagadhatja el, hogy a verseknek lélektani alapjuk van, valóban egy vergődő lélek szól belőlük, amely önmagában vívódik a múlt pogány, szerelmes, testies árnyaival, és térden csúszva, vezekelve, kiterjesztett karokkal eseng a szelíd, szerető Jézus felé. Nem irodalom az, ami a tartalmukat adja, lélek van bennük kitérve, eleven élet reszket bennük, amely sokszor át is tör a irodalmi korlátokat – írja Schöpflin, látható megértéssel és elfogadással.³²⁹ S hozzáfűzi, amit a női lélekről gondol, hogy a katolikus miszticizmus jobban megfogja a női lelket, mint a férfié. Hozzáteszi, hogy ez az Erdős Renée költőileg ugyanolyan erős, mint a régi: „az ember élete egységes, a múlt nem hal meg soha, ható eleme marad a jelennek és a jövőnek, föl-föléled, amikor nem is várjuk, meg-megzavarja a jelen pillanataiban való nyugodt elmerülést. Erdős Renée nem tud megszabadulni elmúlt életétől, de menekül előle erősen, elszántan, heves vággyal, mégis a megbánásban és irtózatban, mellyel felé fordul, mindig megmarad valami az átélt földi gyönyörök reszketéséből. Bármennyire idegen tőlünk az a misztikum, amely a költő lelkét elfoglalja, verseit élvezettel olvassuk, mert igazak, emberiek és a művészet lelke szól belőlük.”³³⁰ S azt, hogy a múlttól nem lehet megszabadulni, egy késői, távolibb visszapillantó részben önéletrajzi jellegű regény is megerősíti, *Az élet királynője*. A regényben felismerhető a Bródy–Erdős-szerelem, és „a tizenöt-húsz év előtti budapesti irodalmi viszonyok sok tekintetben memoár-szerűen ható jellemzése”, amely „egyoldalúan van ugyan nézve, s megvan benne az a hajlandóság, hogy egy bizonyos irodalmi csoportot azonosítson az egész irodalmi világgal, de tele van olyan vonásokkal, amelyekből nagyrészt rekonstruálni lehet ama kor irodalmi levegőjét, s amelyek magyarázatát adják, hogy miért volt a kilencvenes évek végének és a kilencszázas évek elejének sajtó körüli irodalma olyan sekélyes és koncentrálatlan.”³³¹ Okkal-móddal kulcsregényként is olvashatjuk tehát a regényt, egy szerelemmel való leszámolásnak, a férfi, ráadásul íróember nő-olvasatú bemutatásának.

³²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1905/51. Ld. kötetünkben.

³²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1909/6. Ld. kötetünkben.

³²⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1910/25. Ld. kötetünkben.

³³⁰ Uo.

³³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1920/5. Ld. kötetünkben.

Tragikus sorsa volt Fehér Juditnak, az egykötetes – Szinnyei József által számon sem tartott – írónőnek. Még nem volt húszéves, amikor írni kezdett, első novelláját mégis csak *A Hét* közölte 1900-ban, amikor 31 éves volt. Tüdőgyulladásban halt meg 1908-ban, életműve nincs, csak egy kötete és néhány, a kötetből kimaradt novellája. Márton László „írói elszántságnak” mondja azt a képességet, ami Fehér Juditból hiányzott.³³² Bródy Sándor felesége volt, kapcsolatuk válással végződött, a sebekről, amiket férjétől kapott, és amelyeket ő adott, az unoka, Alexander Bródy dokumentumokra épített értékelő kötete számol be.³³³ Schöpflin Aladár a férfiakban való csalódás mélységét emeli ki kritikájában: „Fehér Judit filozófiája a kiábrándultságé, amely szinte megrendítő a maga teljességében. Olyan tökéletes ez a kiábrándultság, hogy már lírája sincs ennek a szónak a szélesebb értelmében, mert ez a fölfogás a megnyilatkozásában azt se kíméli, aki vallja. Ez egyéniségnek a természetéből következik, hogy erősebb a megfigyelésben, mint a képzeletben, amelynek szárnyát köti, és repülésének határát szabja az írónak a maga elfogadott igazságához való erős ragaszkodása.”³³⁴ Írói erényei között első helyen említi Schöpflin a „megkonstruáló képességét” – láttuk, s még látni fogjuk, ritkának tartja ezt a fajta tehetséget nőknél –, és nyelvének erejét, színességét és jó magyarságát.

Messzire vezetne a kezdetben kizárólag női betegségnek tartott hisztéria kérdését tisztázni ennek a kötetnek keretei között.³³⁵ De a hisztérikus reagálás (nyugtalanság, egyensúlytalanság, indulat, érzelmi túlcsoportulás, tünet, betegség) felbukkan a Schöpflin által értelmezett művekben. Kafka *Mária évei* című regényéről szólva a kritikus kiemeli, hogy „[a] regény igen érdekes és éles pszichológiai belátással rajzolt képe azoknak a lelki válságoknak, melyekbe ma oly könnyen belejutnak a tanuló, intelligens nők, ha hajlandóságuk van a hisztériára, s ha nincs meg az a velük született egyensúly-érzékük, amelyre minden embernek szüksége van, hogy megtalálhassa a maga helyét a világban.”³³⁶ De a női hisztéria férfioldalról is észrevéteket és tárgyá válik. Móricz regényének, *Az Isten háta mögött*nek lényegét ebben a mondatban ragadja meg Schöpflin: „[a] regény központja egy asszony, egy egészen közönséges kisvárosi asszony, akit csak heves, de kielégülésre nem jutó érzékisége és egy jobb, gazdagabb élet után epekedő, öntudatlanná fojtott, hisztérikus vonaglásokká csökevényesedett vágya különböztet meg a többi

³³² Egyetlen szerzővel kapcsolatban említi ezt Márton László, de ha végigtekintünk a bibliográfián, látjuk, hogy nagyon sok az egykötetes szerző, akik gazdagítják az irodalom szövetét, de folyamatos munkásság híján a kánon részei soha nem lettek.

³³³ FEHÉR Judit: *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai*. S. A. r. Kurta Zsuzsa. Közread. Alexander Bródy. Szerk. Hovanyecz László. Budapest, Ulpius-ház, 2007.

³³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1906/9. Ld. kötetünkben.

³³⁵ Andrew SCULL: *A hisztéria felkavaró története*. Ford.: Pléh Csaba. Budapest, Holnap, 2013; SZENDI GÁBOR: A konverziós hisztéria fogalmának rövid története és neurobiológiai modellje. *Psychiatria Hungarica*, 2004/4. 19. évf. 276–309; VÁRI SÁNDOR: A női hisztéria Budapesten az 1880-as években. *Buksz*, 1999/2. 11. évf. 174–183.

³³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1913/21. Ld. kötetünkben.

száz meg ezer társnőjétől.”³³⁷ Mindkét esetben a hisztéria egyfajta jelzés, üzenet a világba, mögötte a társadalomban elfoglalt hely és annak megingása vagy éppen túlzott mozdíthatatlansága áll.

Az írók közül számottevő, mérhető létszámú csoportot rajzol ki ennek a problémakörnek jelentkezése. Milyen szűk vagy mennyire nyitott pálya- és hivatáslehetőség áll a nők előtt, amikor erre szükségletük támad, és amikor anyagi szükség is vezeti őket rá, hogy dolgozó emberként lépjenek a társadalomba. A női emancipációnak ezt a kérdését először egy férfi „regényes kép”-e pendíti meg a Schöpflin előtt fekvő könyvek közül. Beksics Gusztáv az író, aki időközben feleségével közösen akarta megírni ezt a regényt, a felhasznált jegyzeteket a feleség, Bogdanovich Krisztina készítette. A regény nézőpontja a reáliákkal számot vető óvatos nőé. (Említettük már egy lábjegyzetben, hogy Beksics felesége volt az, aki asszonynéven volt szerkesztő, és választott férfinév mögé rejtőzve írt szépirodalmat, és fordított. Ez is finom korjelzés a nyilvánosság előtti szereplés felemás vállalására.) A prózai munka: „egy nagy társadalmi probléma regényes modorban való kifejtése. Alaptétele az, hogy bár a modern élet szükségletei a létért való küzdelem harcterére viszik a nőt, s fölfegyverzik a tudomány eszközeivel: mégsem szabad elvesztenie lényé tulajdonképpeni lényegét, a nőiességet, s nem szabad teljesen kilépnie igazi köréből, a családi életből.” S végül azt állapítja meg Schöpflin, hogy a „mese csak arra való, hogy alkalmat adjon a társadalmi kérdés beható tárgyalására, de ezt aztán a szerző ritka elmeéllé és dialektikával s a modern filozófiai és szociológiai gondolkozás terén való alapos tájékozottsággal fejtegeti.”³³⁸ Beksics és felesége munkája még a problémaérzékelés keveseket érdeklő, a női szervezkedés korai szakaszában született „regény” volt, éppen 1904-ben alakult meg – a Nőtisztviselők Országos Egyesületéből kiválva – a Feministák Egyesülete. Különöségét a tervezett szerzőpárosi közös munka is aláhúzza.

A nőknek tudományos pályán való érvényesülése is kirajzol egy közös csoportot. Nemcsak íróknak fogunk hivatkozni a továbbiakban sem, társadalmi problémák irodalommal való megválaszolására összpontosítunk. Érdeemben, s főként a témát elemezve nem szól Schöpflin Balázs Bélának a *Doktor Szélpál Margit* című kötetéről (és színházi előadásáról), csak ez utóbbinak irodalmi és színházi kudarcát említi. De az írott és a színházi változat is az egyik első intellektuális kihívásra, mások szemében kalandra vállalkozó nő megjelenése a magyar irodalomban. Igaz, itt is egy férfi fogalmazza meg a problémát.³³⁹ Balásházy Péter – valójában Evva Sári – *Forrongások* címmel írt regényt. Kritikájában Schöpflin a második mondatban leleplezi a szerzőt. A regényben a leány-testvérpár idősebb tagja húga betegágynál hirtelen megkomolyodik, s „ráadja magát az orvosi tudományra”. (Az orvo-

³³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1911/47. Ld. kötetünkben.

³³⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1904/14. Ld. kötetünkben.

³³⁹ Az elődök között tartjuk számon egy ugyancsak férfi szerzőnek, Lovik Károlynak *Doktor Pogány* című társadalmi regényét (1902), amelyben az emberiség megváltásáról álmodozó fiatal orvosnő vereséget szenvedve „az igazi női hivatás tudatára ébred”, és felhagy terveivel.

si tudománnyal foglalkozó nő lírája jelentkezik Árvay Jolán *A kerten kívül* című regényében is „a jobbfiata amatőrség színvonalán.”³⁴⁰) A kritikus ebben nem lát mást, mint ijedt rokoni odaadást. Ez a hivatás-fordulat nem női felszabadulásról szól: „[n]agyon asszonyos az egész világfelfogása, leginkább pedig az a mód, ahogy a komoly tudományos munkát beállítja a nő életébe: olyannak nézi, mint a régi nők a zárdát, menekülésnek az élet elől, az aszkézis egy nemének. Tudjuk, hogy a nőket egész más okok hajtják a tudományos pályákra, mégis kedves az íróőnek ez a felfogása, mert elárulja a családban élő nő borzongó tiszteletét rá nézve oly idegen tudós nő-társai iránt, azt az egész romantikát, amelyet életükhöz hozzáképzél.”³⁴¹ Inkább a középosztály társadalomképéről árulkodik a regény, s nem a női egyenjogúság gondolatáról.

Erősebb az emancipációs gondolat (pontosabban annak nehézsége) Alba Nevis, azaz Unger Ilona *Bolti lányok* című regényében. A problémaérzékenységet dicséri Schöpflin ebben a munkában, kevesellve azonban az élettapasztalatot és a sorsokba való mély betekintés képességét. „A legérdekesebb társadalmi és irodalmi problémák egyike az olyan egyszerű iparos vagy jobbfiata munkáscsalád leányának a sorsa, akit szépsége, értelmessége, műveltsége kiemel abból a körből, amelybe beleszületett, anélkül hogy el tudná helyezni egy másik magasabb rendű körben. [...] A nőkre nézve a társadalom sokkal arisztokratikusabb, sőt feudálisabb, mint a férfiakra; a mosónő fiának, ha előkelő állásba küzdi fel magát, elfelejtik származását, a mosónő lányának soha, ha mégoly kiváló tulajdonságokkal dicsekedhetik is” – írja, majd kedvetlenül elemzi a regényt mint irodalmi műalkotást. Beniczkyné Bajza Lenke-utánzatnak tartja, csak éppen a főúri világból „a virágosbolt, a konyha és a színpad légkörébe” áthelyezve.³⁴²

A *Vasárnapi Ujság* közölte folytatásokban Szende-Dárday Olga regényét, a *Rozsdát*. Abból az alkalomból, hogy kötetben is megjelent a munka, Schöpflin komolyabban értelmezi. A regény „kritika alá veszi a mai nők helyzetét minden oldaláról, megpróbálja újraértékelni mindazokat az erkölcsi és társadalmi értékeket, melyek a hagyományos felfogások és előítéletek szerint a nő életét determinálják, és új megoldásokat próbál a nők helyzetének problémáira.” A kevés anyagiakkal rendelkező úri lány, aki „lelkileg finom és arisztokratikusan érzékeny, tele van mindenféle tehetséggel és igazi lelki előkelőséggel, vágyva-vágyik a szabadság, függetlenség után, de nem bír kivergődni abból a függő helyzetből, melybe vagyontalansága juttatja”. Schöpflin társadalomérzékelése szerint „[ú]ri családok vagyontalan lányai ezren és ezren vannak így: hazulról csak a finomabb igényeket, a magasabb társadalmi körhöz tartozás öntudatát hozzák magukkal, azok nélkül az anyagi eszközök nélkül, melyek erre kellenének, a férjhezmenetelnek is csekély lehetőségeivel [...] a szegény rokon keserves szerepére vannak kárhoztat-

³⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1921/10.

³⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1911/10. Ld. kötetünkben.

³⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1908/5. Ld. kötetünkben.

va.”³⁴³ Schöpflin társadalomképéhez is adalék ez a megfigyelés, a lecsúszó dzsentri kérdése mint *regényíró*t őt is foglalkoztatja. Saját regényében alulról láttatja az úri középosztályt, a dzsentrit. A *Kitli János szerencséje* című regénye különös irányregény. A fűszeres segéd hirtelen meggazdagodik, de nehezen megy az úri életre való berendezkedés, hiszen soha gazdag ember életét nem látta közlől. A segítőül szegődött elemi iskolai pajtás, a két predikátumos dzsentri lóköetőnek, pernahajdernek, gazembernek bizonyul. Házasságszerzőként egy megesett fiatal bárónőt kommandál a társasági életben járatlan ifjúnak, olyat, akinek ez a gazdag házasság lenne a kiút a múltból is, s óvna meg a lecsúszástól is.³⁴⁴

Szederkényi Anna *A nagy nő* című prózája szintén egy kifordított karrierregény. A szegény leányból nevelő nő lesz, s egy csíny révén majdnem beleszédül egy miniszter karjaiba, „de tiszta lelke és szerelme végül is visszarágadja az örvény széléről. Így száraz kivonatban ez konvencionálisan szentimentális történetnek látszik, de a regényben elevenebbé lesz azáltal a sok mondanivaló által, amit az író belezsúfol, s koronkint, egy-egy képben vagy jelenetben az átélt valóság benyomását teszi.” A problémát érzékenynek és fontosnak mondva, a részleteket igen megdicsérve Schöpflin itt is a női íráskészség gyengéit említi: „a vonalak nem biztosak és egyenletesek”, sok a konvencionális vonás, elrajzolás, „az egyes jelenetek szerteszakadnak, nem állnak össze egységes képpé, az alakok időnként nagyon is papiros-alakokká lesznek...”³⁴⁵

A mára elfeledett írók közül Kóbor Noémi kap komoly elismerést Schöpflintől, egy olyan könyvért, amelyben rögtön két színmű is van. Kritikája elején világossá teszi az akkor még csak feltételezett rokoni kapcsolatot is, hogy Kóbor Tamás leányáról van szó. Elfogultságról szó nem eshet Schöpflinnél. Az emancipáció egy sikeresebb fokát írja le Kóbor Noémi, azt a „kiforróban levő mai leánytípus[t], amellyel mind gyakrabban találkozunk társaságban, az egyetemek tantermeiben, mindenféle olyan helyeken, ahova fiatal lányok eljuthatnak, alig jelentkezett még olyan jellemzően és érdekesen, mint ebben a könyvben. Az a leánytípus ez, amely már nem éli öntudatlanul, önmagába zárkózottan s érintésre szirmait hamar lecsukó virág módjára a maga életét, hanem kinyitja a szemét, körülnéz a világban, töprenkedik a maga sorsán és helyzetén, megméri környezetét, nyugtalanul, forrongva, keresgélve próbál tájékozódni, önmagáról számot adni magának”. A huszonöt éves elsőkötetes szerzőnél is lát bizonytalanságokat, s bár soha senki munkájához nem nyúlt durván Schöpflin, itt még egy árnyalattal szelídebben fogalmazza meg fenntartását: „[a] keze s a szeme még bizonytalan, jól lát már, de a látottakat nem tudja biztosan értékelni és viszonyba hozni a többi világgal, s amit életnek tart, az még inkább csak az életnek egy elképzelt és félig megértett másolata”³⁴⁶

³⁴³ *Vasárnapi Ujság*, 1913/46. Ld. kötetünkben.

³⁴⁴ SCHÖPFLIN Aladár: *Kitli János szerencséje*. Budapest, Franklin, 1924.

³⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1914/11. Ld. kötetünkben.

³⁴⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1917/12. Ld. a színikritikákat tartalmazó fejezetben.

A két nem közötti egyenjogúságot sem jogi, sem művészi szempontból nem tekintette Schöpflin rendellenes különködésnek, érezte és tudta, hogy egy nagy fordulat közepén járnak, ennek köszönhető az „írónők hadának” megjelenése, amit nyitott érdeklődéssel, olykor csalódásokkal, ritkábban azonban – elsősorban Kaffka Margit esetében – a rátalálás élvezetével és elismeréssel fogadott. Az írónökről szóló kritikák egyre több általánosítást tartalmaznak, egyre világosabb Schöpflin számára is, hogy a probléma típusainak mibenléte hogyan fogalmazható meg. A mára teljességgel elfeledett Gellért Mária kapcsán – akinek még születési és halálozási évét sem őrizzük – egy kis összefoglalót illeszt kritikájába Schöpflin: „A mai női típusok egyik leggyakrabban előforduló példánya van itt megfigyelve. Nőknél sokkal gyakrabban látjuk, mint férfiaknál manapság azt az egyoldalúan esztétikai világfelfogást, amely gyakran vezet extravaganciákra, különösen fiatal korban erős izgalmakat kelt a lelkekben, megnehezíti, hogy megtalálják a helyüket az életben, sőt nemegyszer egész életre kiható tragikumokat is okoz. A nők, s kivált a gazdagabb nők hibás nevelése a fő oka e jelenség gyakori előfordulásának, a lányokat a műveltség realisabb oldalainak elhanyagolásával rendszerint kizárólag vagy legalább főleg a művészetek élvezésére tanítják, fiatal érdeklődésüknek csak a zene, a képzőművészet és az irodalom ad táplálékot, s ettől olyasformán fejlődnek, mint a gyermek, akit cukrászsüteményen neveltek fel. Ez aztán megbosszulja magát az életben.”³⁴⁷ Az életben való helytaláláshoz tartozik egy gyakorlatias könyv ismertetése, Hollósné de Grobois Nandin *A kenyérkereső asszony* címet viselő műve, az alcíme szerint nők számára készült „pályamutató”.³⁴⁸ Ezt a kis írást nem válogattuk be kötetünkbe, mert nem irodalmi munkáról szól benne Schöpflin. De idézünk magától az újságíró-nő-szerzőtől egy mondatot, amellyel Gellért Mária könyvéhez kapcsolódik, szinte szó szerint. „A modern nőnevelésnek nagy fogyatkozása, hogy nem készíti elő a leányokat a gyakorlati életre, hanem *dilettantistákat nevel belőlük*, akik ugyan mindenhez konyítanak, de alaposan semmihez sem értenek. Elvégzik az iskolai tanulmányokat, s néhány év múlva elfelejtenek szépen mindent. Megtanulnak még zongorázni, festeni, énekelni, elsajátítják egy keveset a francia, német és angol nyelvet és ezzel rendesen be is fejezik a tanulmányaikat.”³⁴⁹

*

A következő nemzedékhez tartozik Kosáryné Réz Lola és Beczássy Judit. Mindketten az új államhatárok mögé került országrészekből jöttek, a Felvidékről, illetve Erdélyből települtek Magyarországra, s mindketten a 20-as évektől publikáltak.

Kosáryné Réz Lola *Filoména* című regénye egyfajta karrierregény, de talán pontosabb így, küszködéstörténet a cselédsorból való kiemelkedésért. A címszereplő kis tót cselédlány természetes apja egy négylovas hintón járó gróf, akit egyszer

³⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/10. Ld. kötetünkben.

³⁴⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1910/29.

³⁴⁹ HOLLÓSNÉ DE GROBOIS Nandin: *A kenyérkereső asszony*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Kiadóvállalata, 1910. 9.

messziről látott. A sors a társadalmi lentből nem engedi föl, de küzd benne félvér úri származásának tudata, s bár maga is megismétli anyja sorsát, egy bányamérnökötől születik fia, aki nehéz helyzetük miatt meghal, ám több kilátástalan fordulat után eléri, hogy egy másik kapcsolatból született gyermeke felérjen a hivatásos emberek közé, bányamérnök lesz, mint első gyermekének apja. Az irodalmi minőség dolgában is kiemelkedik a regény, az sikerül Kosáryné Réz Lolának, „amire nagyon kevés asszony-író volt eddig képes: harmonizált és teljes egyensúlyt tartó képet tudott magának a *Filoména* szerzője alkotni a világról, s valami egész különös tisztaság van lényében, amely megfogja az ember szívét, s olyan, mint a nyári napsugár, amely meg tudja aranyozni az élet szemetjét is.”³⁵⁰ Sűrűn jönnek az író nő regényei, a következő évben, 1921-ben az *Álom*, mely Selmecbányán játszódik, s amelyben egyetlen szó sincs politikáról, mégis – az idők szava – „erősebb irredenta-érzést kelt, mint a manapság divatos kongó frázis-bugyborékolások. Az irodalom nem azzal tesz szolgálatot a szétszaggatott Magyarország ügyének, hogy üres nagy szavakban fogadkozik és jajgat, hanem azzal, hogy szívvel, szeretettel fordul az elszakított vidékek felé, művészi ábrázolással magába öleli őket, láthatatlan lelki kapcsolatokat teremt velük a magyar olvasókban.”³⁵¹ (A regényről Schöpflin a *Nyugat*ban is írt ugyanilyen kis terjedelemben, de egyben saját felvidéki ifjúságára való ráismeréssel.³⁵²) Egy történelmi regény zárja le a művek sorát a hetilap megszűnése előtt, a 15. században játszódó *Ulrik inas*, egy felvidéki város elpusztításának és újjáépítésének története. Kosáryné írói képességeiben ismét olyat fedez fel Schöpflin, amit a korábbi nemzedék képviselőinél hiányolt, a szerkesztés nagyszerűségét: „... ahogy a különböző, sokszor erősen szétágazó szálakat összebogozza és a motívumokat egymással viszonyba hozza, minden részlet és minden motívum a maga értéke szerint van egészbe beillesztve. Ez a gobelin-munka kiválóan sikerült, jobban, mint az egész mű keretekbe foglalása. Itt egy kis törés van: a regény két részre bomlik, a város elpusztítása utáni rész csaknem úgy hat, mint egy külön, új regény, mert a súlypont változik meg: az előbbi résznek Ulrik inas inkább csak passzív átélője volt, a cselekvés másoknak jutott, a második rész már teljesen az ő vállán nyugszik. Az író nő nem közönséges elbeszélő művészetet azonban jórészt elleplezi az egyensúlynak ezt az ingatagságát.”³⁵³ Mielőtt elfogultsággal gyanúsítanánk Schöpflint a sok dicséretet olvasván, hozzáteesszük, hogy a *Nyugat*ban Füst Milán kritikája – mely ugyancsak, sőt aprólékosabban teszi szóvá a regény „bizonytalanságát”, az „elsietéseket” – ezzel zárja „figyelőjét”: „Mégis: csodálatos. Mint egy alvajáró fut végig e veszélyes, nehéz téma meredekein. Végigfut egy olyan bonyolult és nehéz anyagon, amelyhez sokan még csak hozzá

³⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1920/11. Ld. kötetünkben.

³⁵¹ *Vasárnapi Ujság*, 1921/3. Ld. kötetünkben.

³⁵² SCHÖPFLIN Aladár: *Álom*. Kosáryné Réz Lola regénye. *Nyugat*, 1921/9. 715.

³⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1921/23. Ld. kötetünkben.

sem mernének nyúlni. S mert éppen oly eredeti, nagy tehetség, még így is leköt, nemegyszer csodálkozásra indít s még többször gyönyörködtet.”³⁵⁴

Beczássy Judit üdvözlése lelkes; mindössze néhány napilapban és a *Vasárnapi Ujság*ban jelentek meg novellái, de már azokban is, mint első regényében, kitűnt „hangjának egyéni színével és érett írói készségével”. Egy önfeláldozó vénlány történetét meséli el a *Mari néni* című regény. „Beczássy Judit nagyon jól tud elbeszélni: megvan az az írói tulajdonsága, hogy pontosan ki tudja válogatni, mit kell a témáról elmondani, hogy jellemzővé és érdekessé váljék, és mi fölött kell elsiklani. [...] Az alakjai igazán élnek, az emberi természet ösztönszerű megértésével vannak elgondolva, csupa töményített megfigyelés mind, semmi kigondolás nincs bennük. Különösen az embereknek helyzetük változása szerinti elváltozását tudja meggyőzően megmutatni, és igen kevés vonással levegőt tud teremteni az alakjai körül abból a környezetből, amelyben élnek. Regénye épkezláb írói munka, tele az élet fanyar ízével, teljesen meggyőző szerzője írói hivatottságáról.”³⁵⁵ A következő évben újabb – *Tóth Eszter élete és halála* című – regénnyel jelentkezett, mellyel az Athenaeum pályadíját is elnyerte, egy parasztlány karriertörténetének megbicsaklásáról szól, a megálmódott életcél megtöréséről. „A történet egészen realiztikusan van elmondva, apró megfigyelt adatok nagy mennyiségével, de mégis tömören, sőt szűkszavúan – ritka írónő, aki nem bőbeszédű –, csak olyan dolgokat mond el, amik föltétlenül szükségesek a dolgok jellemzéséhez. Semmi lírizálás az egészben, mégis erős líra árad ki belőle, nem az írónő szavaiból, hanem magukból az elmondott dolgokból.” Kosztolányi néhány hónappal később a *Nyugat*ban szinte Schöpflinnel egyező szavakkal dicséri Beczássy Judit írói teljesítményét. Hogy beigazolja, milyen mellékes mindig a tárgy, és milyen döntő mindig a művészi megformálás, Kosztolányi ízekre szedi a cselekményt, s egyszerű naturalista, verista alapokat talál a nyomor világából. De „[a]z írónő – a nőkről ritkán tapasztalt – erővel rajzolja az életet. Nyugodtan, egyszerűen beszél el mondanivalóját lépcsőről-lépésre, nem siet és nem marad el. Zord tárgyát biztosan kezeli. Nem túloz, nem mond többet és nem mond kevesebbet, hanem éppen annyit, amennyi szükséges, hogy fölkeltse és kielégítse érdeklődésünket. Tudja, mikor kell átsiklani fontos események felett, s mikor kell részletezni valamit, ami talán jelentéktelennek rémlik. Szóval úgy munkál, mint az élet, s minden mondata egy eleven test természetes lélegzetvételül hat.”³⁵⁶ A tematikában van távoli hasonlóság Kaffka Margit nőorsaihoz, bár lényegesen lentebbi társadalmi regiszterben. A történet azonban – s most ismét Schöpflint idézzük – nem ragad le a mélybe. „Az egyszerű történet fölött pedig mint valami messze kiszélesedő horizont domborodik a kis regény szimbóluma: az asszonyi passzivitás és kiszolgáltatottság csendes tragikuma, s ezzel [a főhős] személyes tragédiája egyetemes perspektívát kap.”³⁵⁷

³⁵⁴ FÜST Milán: Kosáryné Réz Lola: Ulrik inas. *Nyugat*, 1922/3. 213–214.

³⁵⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1920/22. Ld. kötetünkben.

³⁵⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: Tóth Eszter élete és halála. *Nyugat*, 1922/4. 294–295.

³⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1921/21. Ld. kötetünkben.

A két itt említett író sem tartozik az irodalmi kánonba, csak az írók és általában a nő kutatás témájául szolgálnak, s ez a „felfedezés” is újabb fejlemény. Schöpflin kritikái meggyőzően mutatják, hogy velük egy író-nemzedéki fordulat kutatását is meg lehet alapozni. Ezek az írók tudnak szerkeszteni, uraik mondanivalójuknak, nem szépelegnek. Pályájukban az is közös, hogy mindketten meg tudtak már élni írásaikból, igaz, Kosáryné az *Új Idők* és a Singer és Wolfner kiadó szárnyán lett a korszak igen népszerű, elsősorban ifjúsági írója, míg Beczassy Judit – és férje, Balázs Sándor író, drámaíró és klasszika-filológus tanár – a *Nyugat* köréhez tartozott, s jó családi ismeretségben volt Babitscsal, Kosztolányival és kritikásával, Schöpflinnel.

Schöpflin Aladár és a szocialista gondolat és háború, a forradalmak és Trianon

1918 és 1919 a „forradalmak” kétértelműen lelkes, majd zavarodott nem egészen egy évét jelenti, Ady halálát és kultikus utóéletének kezdetét, majd a szülőhely idegen államhatárok mögé kerülését. Schöpflin részt vett az 1918-as és 1919-es polgári radikális mozgalomban, és részese volt a tanácsköztársaság alatti művelődési, irodalomszervezési akcióknak is. Nem konjunkturális alkalmazkodás volt ez részéről, a *Vasárnapi Ujság* a század első évtizedétől figyelemmel kísérte a szocializmus (szociáldemokrácia) eszméinek változatos jelentkezését, hol a szépirodalomban, hol pedig tudományos munkákban.³⁵⁸

Nézzük először azt, mely kritikákban és milyen értékeléssel jelenik meg az „új eszme” a hetilapban. Rögtön jelezzük, hogy Schöpflin számára semmiféle gondot nem okozott, ha új tematika, idegen világ jelent meg az irodalomban. Szociológiai érdeklődéséből és általában is jellemző nyitottságából fakadt a folyton megújulni kész érdeklődés, mint ezt az írók megjelenésénél láttuk.

1905-ben jelent meg Csizmadia Sándor *Hajnalban* című könyve. „A magyar szocialista mozgalmak szellemi színvonalának jelentékeny emelkedéséről tanúskodik ez a piros borítékba fűzött verseskönyv, melynek szerzője iskolázatlan, paraszti sorból küzdötte fel magát a műveltség oly fokára, mely valóban becsületére válik, s most egyik vezére a szocialistáknak” – írta róla Schöpflin.³⁵⁹ A „kétségtelenül nem mindennapi tehetségű” költő öntudatosan és tervszerűen állította

³⁵⁸ Már idézett visszaemlékezésében Farkas Zoltán ezt írja Schöpflin világnézetéről: „Emberi felfogása a liberalizmusé volt, individualista volt egész életében, a szabadság híve volt mindig, melyet a szegénység érdekében mégis korlátozni kell. Nem volt úrgyűlölő, mint Móricz Zsiga, de nagyon jól látta [...] végzetes hibáit. Mindig felette állott az élet forगतagának, de jól látta a kifejlődések törvényszerűségét. Körülbelül azt az álláspontot foglalta el, mely az angol Fabian Society körében érvényesült.” Emlékeim 1. *Új Forrás* 2008/3. 99.

³⁵⁹ A szocialista-kommunista eszmék irodalmi szerepéről ld. SZOLLÁTH Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Opus – Irodalomtörténeti tanulmányok, 13. Budapest, Balassi, 2011.

költészetét az akkoriban még kötőjelesen írt szociál-demokrata párt szolgálatába, 1894-től a fővárosban működött az eredetileg alföldi napszámos, először a *Népszava* nyomdájában dolgozott, majd tagja lett a szerkesztőségnek is, valamint a legalitást nyerő párt vezetőségének körébe került. Schöpflin gyengének látja a verseket, s figyelmezteti is: „a költészet nagy dolog arra, hogy egyszerű eszköznek lehessen használni, s Csizmadia verseiben nem egy helyen érezzük azt a zavaró hatást, melyet a politikának a művészetbe való benyomulása okoz. Viszont azonban az a mély együttérzés, mellyel munkás-társai sorsát nézi, sokszor valóban erőteljes, és bárkit megragadó hangokat csal ajkaira. A rajz, melyet az életről nyújt, elfogult és egyoldalú...”³⁶⁰ Eszmetörténészek számára apró adalék, hogy már 1905-ben evidenciaként említette Schöpflin a közszájon forgó tételt, amely szerint a szocializmus idegen, a nemzeti gondolattal összeférhetetlen. Ám rögtön cáfolta is a vizsgált anyagon: „nevezetes, hogy bár a párt, melynek szolgálatában áll, ellentétbe helyezkedik a nemzeti eszmével, Csizmadia nem tagadhatja meg magyarságát, az alföldi magyar népből való eredetét”³⁶¹ Ma már csak úgy őrzi Csizmadia emlékét az irodalmi köztudat, hogy ellenzője volt a „polgári” Ady *Népszavában* való megjelentetésének, mint ezt Ady-monográfiájában Schöpflin is nemegyszer felelegeti. A kisszerűségnek és dogmatizmusnak a kezdete – az egész felől, a nyugatosok és az utókor felől nézve. A tendenciózus költők között említi Schöpflin Peterdi Andort, akinek becsületességét nem, de költői kvalitásait annál inkább kétségbe vonja. Versei, írja, „a proletárköltészet tárgy- és hangköréből valók. Sajátságos, de mindenképpen megmagyarázható dolog, hogy a proletár mozgalom, a mai élet egyik legfontosabb eleme, nem tudott magának saját, önmagából lelkedzett költészetet teremteni. Mindössze átvette az eddigi hagyományos költői formákat, és azokba igyekszik beleöltetni a maga különleges mondanivalóit, aminek eredménye az, hogy voltaképpen vagy csak merőben retorikai programköltészetet ad, amely velejében semmiben sem különbözik a régebbi idők politikai költészetétől, vagy pedig egyszerűen érzelmes humanizmussá, a szegények, a küszködők, az elnyomottak sorsával való részvételteljes együttérzéssé válik.”³⁶²

A következő, a szocialista gondolatot felemlítő írás Farkas Pál regényének, *Az imrefalvi leánynak* ismertetése. Farkas Pál érdekes személy, neve kétszeresen is változott, örökbefogadója Wolfner József, a Singer és Wolfner cég egyik tulajdonosa.³⁶³ Szociológus volt, számos ideológiatörténeti tanulmány, tudományos publicisztika szerzője, e szerepében a *Budapesti Szemle* közreműködője. Regényéről állapítja meg Schöpflin, hogy „csaknem minden munkájában van társadalmi tendencia, amelynek részben politikai, többször azonban szociális az íze. Hajlik a szocializmus felé, rokonszenves alakjai nagyobb részben ennek híveiből va-

³⁶⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1905/2. Ld. kötetünkben.

³⁶¹ Uo.

³⁶² *Vasárnapi Ujság*, 1913/14. Ld. kötetünkben.

³⁶³ Farkas [Schlézinger, később átmenetileg Wolfner S.] Pál író, szociológus, ügyvéd 1878-ban született, 14 éves volt, amikor Wolfner József örökbe fogadta. Nevelő- és gyámapja saját kiadójánál jelentette meg összes műveit.

lók, s legélénkebb színeit a nép, a munkások szenvedéseinek s elnyomatásának rajzára használja. Most megjelent új regénye, *Az imrefalvi leány* közigazgatási regény, s tétele körülbelül az, hogy az igazságtalan és zsarnokoskodó közigazgatás csinálja a szocialistákat”. Hogy a kép, amelyet erről rajzol „hú-e, nincs-e túlozva, az nem az irodalmi megítélés alá esik, a földolog az, hogy az író jóhiszemű, még tendenciózusságában is, s el tudja hitetni olvasójával annak valóságosságát, amit mond.”³⁶⁴ A termékeny Farkas a következő évben társadalomtudományi munkával jelentkezett, melyet Schöpflin ugyancsak figyelemre méltónak talált. Farkas Pál „[s]zemponjtja azé az olvasóé, aki jóformán semmit sem tud a szocializmusról, ezért egészen az elemeinél fogja meg a tárgyat, de azért a tájékozottabb olvasó is tanulhat belőle. A munkásosztály helyzetének javítására célzó első, elszigetelt, s ezért nem sok gyakorlati eredményre vezetett próbálkozásokon kezdi, meglehetősen pontosan megállapítja a demokratizmus, liberalizmus és szocializmus egymáshoz való viszonyát, s azután tér át tulajdonképpen tárgyára, melyet történelmileg megalapozva fejteget. Nem polemizál, nem foglal túl élesen állást, csak odaállítja a tényeket nyugodtan, tárgyilagosan az olvasó elé, felvilágosítani akar, nem kapacitálni. Ezért a könyv mindenkinek hasznos olvasmány, a ma körülöttünk folyó életbe tekintést keresők számára pedig valóságos nyereség.”³⁶⁵ Hasonló tematikájú Farkasnak *A renegát* című könyve, melynek főszereplője „szociális eszmékkel” eltelve kerül vissza vármegyéjébe, ahol a munkások és a vármegyei urak közé szorul, és elbukik.³⁶⁶ Schöpflin társadalom- és történelemszemléletéhez is adalékok ezek az írások, amelyekből kitűnik, hogy az új társadalmi tények tudomásulvétele mellett van, a változásokat szükségszerűnek tartja, s még talán rokonszenvezik is az új eszmével.

Pásztor Árpád *Új versek* című kötetében is felfedezi a tendenciát; baj, írja, hogy „Pásztor Árpád gyakran leszáll a költő magas piedesztáljáról és verses publicistává lesz. Lelkét a szocializmus kapta meg, a verejtékesen dolgozó és nyomorban élő nép szenvedése, harca a jobb létért, a munkának és a munka gyümölcsének igazságtalan elosztása a társadalomban. Ebből a megindulásból egy pár emelkedett hangú, szép verse fakadt, melyek a javához tartoznak annak a szocialista-ízű költészetnek, melyre egy-két év óta ifjabb és legifjabb költőink rávetették magukat. De támadt ebből a tárgyból egy csomó olyan verse is, [mely] alig egyéb versebe szedett közepes vezércikknél...”³⁶⁷ A tendenciózus irodalmat és irodalomtörténetet nem szereti Schöpflin, visszatetszést keltett benne például, ahogy Petőfit már a korai szocialisták megpróbálták kisajátítani. Örömmel idézi, hogy Ferenczi Zoltán ezt cáfoló értekezést jelentetett meg *Petőfi és a szocializmus* címmel. „Ismeretes dolog, hogy a szocialisták szeretik magukénak tulajdonítani Petőfit azon az alapon, hogy egyszer-másszor olyan nézeteket hirdetett, amelyek rokonságban látszanak

³⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1905/44. Ld. kötetünkben.

³⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1906/24. Ld. kötetünkben.

³⁶⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1908/46. Ld. kötetünkben.

³⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1907/19. Ld. kötetünkben.

lenni a szociális felfogással. [...] Ez a nem minden tendencia nélküli felfogás sarkalatos történelmi tévedésen alapszik. Petőfi nem volt szocialista, a mai értelemben vett szocializmusnak az ő korában, az ipar nélküli Magyarországon még csirái is alig voltak, s a költőnél sehol semmi nyoma sincs annak, hogy a szocialista eszmékkel foglalkozott volna, s tudatosan állást foglalt volna velük szemben. Petőfi nem a szocialista eszmekörből indult ki, hanem a francia forradalom világfelfogásából.”³⁶⁸ Azért emeljük ki ezt az írást, mert a Petőfit ártó önkénnel a szocialista, sőt kommunista forradalmak előfutárának besoroló írások a későbbiekben, 1948-tól kezdődően egészen Pándi Pál munkásságáig teljesen torz képet rajzoltak (és ami még nagyobb baj, a közoktatásba is bevittek) a költőről.³⁶⁹

Révész Béla munkásságát is folyamatosan figyelemmel kíséri Schöpflin, jó néhányszor ír róla. Révész az a szocialista szerző, akinek munkássága kapcsán jelzi Schöpflin, hogy hol van irodalomestménye határa. Miközben Révész Béla tehetségét sokra értékeli, azt írja egyik korai novelláskötetéről: „veszedelmesebb dolognak tartjuk azt a programszerűséget, amely egyik-másik novellán érezhető, amikor az író egyes alakokat, helyzeteket nem a maga szabad művészi szemével, hanem egy előre és nem is önmagából megkomponált programszerű szempont szerint néz és tárgyal. Ebben idegen eszmeköröknek az irodalomba való betolakodását látjuk, s a mi hitünk szerint, ami a művészettől idegen, az művészetellenes.”³⁷⁰ A következő Révész-könyvet proletár könyvnek mondja bírálója, itt viszont az írói kvalitások dominálnak, már nem retenti Schöpflint a programszerűség: „[c]supa heves, konvulziókkal teljes líra, nagy indulatoknak, fájdalmas felháborodásoknak, epedő reményeknek és egy erős, szinte vallásos hitnek szavakba való kitörése. Egy kicsit emlékeztet a formájával, a hangjának zengésével, szabálytalanul ritmikus beszédével, kenetes lendületével az ótestamentom lírai könyveire, csak hogy a vallás, amelyet hirdet, forradalmi vallás, a mai kitagadottak, szenvedők, nyomorultak eljövendő boldogulásában való hit. Kötött formába nem szorított, prózai himnuszok, melyek néha szinte apokaliptikus hangon hirdetik a szenvedő milliók panaszait, az ujjongó bizalmat a jövőben, a forradalmi eszméknek való lelki oda-

³⁶⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1907/42. Ld. kötetünkben.

³⁶⁹ Margócsy István tabutörő Petőfi-kismonográfiájában (alcíme szerint „kísérletében”) írja: „... annak érdekében, hogy választott figuránk magasrendűsége ne szenvedhessen csorbát, inkább az egyébként elfogadott tényekkel kell ilyen vagy olyan »természetesen« mentető jellegű manipulációt üzni. E mechanizmus a legerőteljesebben [...] Pándi Pálnak egyik könyvében érhető tetten. [...] Ő a *Petőfi és a nacionalizmus* című tanulmánygyűjteményében [...] szinte florilegiumát nyújtja annak, hogyan kell vagy lehet az egyes Petőfi-állítások jelentését, a szerző szerint Petőfi érdekében úgy átértelmezni, akár a történelmi szituációk pillanatnyi meghatározottságát, akár a szövegkontextusnak hol ideológiai, hol esztétikai összetevőit mozgósítván, hogy annak eredeti vonatkozásai akár ellenkezőjükkre is fordulhassanak.” A szöveg a továbbiakban példákkal bizonyítja állítását. MARGÓCSY István: *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Budapest, Korona, 1999. 23–24. (Klasszikusaink) Margócsy jelzi, hogy „»feltehetően« hasonló kultikus öskereső szándék vezette Pándi Pált, amikor megírta »Kísértetjárás« Magyarországon (Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban [1972] című könyvét, melynek második kötete kizárólag Petőfi Sándorról szól.” I. m. 252.

³⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1909/18. Ld. kötetünkben.

adást. Novellák, melyek túl vannak telítve égéssel, a levegőjük forró és a ki-robbanásig fűledt a beléjük sűrűdött indulattól, a hangulatuk ostromló erővel ragadja az olvasót maga után.”³⁷¹ Korábbi Révész-képét is módosítja Schöpflin a *Velük, értük* című kötet kapcsán. Míg korábban tendenciát látott az írásokban, most az írói kvalitásokat emeli ki, sőt azt írja róla, hogy „Gorkijhoz áll legközelebb.”³⁷² A mondat nem feltétlenül érték-, hanem inkább irányjelző, de a szerző, akit Gorkijhoz hasonlítanak, ezt egyértelmű elismerésként vehette. Új témát is hozott az irodalomba Révész, a kivándorlást. (Tematikusan érintik a problémát Dutka Ákosnak *A föld meg a város* című verseskötete, Pásztor Árpád *Tengeren, tengeren túl* című könyve és Rudnyánszky Gyula *Napszállat felé* című versei is.³⁷³) A kivándorlást megörökítő *Vonagló falvak* című Révész-kötetről írja Schöpflin: „A kivándorlás lelki indító okait és táplálóit sehol sem olvastuk ilyen meggyőzően és elevenen, mindig érezzük, hogy itt egy ellenállhatatlan tömegmozgalomról van szó, mely mint valami lelki járvány ragadja meg a népet, az egyedüli elkeseredett lehetőséget mutogatja nyomorúságos helyzete javítására, kiforgatja egész lényüket, mint valami nagy betegség rázkódtatása. Csodálni kellene, hogy irodalmunkban mily kevés tért foglal el a kivándorlás, népünk életének egyik legfontosabb, s a mi korunk gazdasági és társadalmi viszonyait legsötétebben jellemző jelensége, ha úgyszólván nem tudnók, hogy a mai magyar irodalomnak éppen a néppel foglalkozó része – egy-két írónkat kivéve – mennyire nem a mai magyar népből indul ki, s mennyire hatása alatt áll egy elmúlt kor népeleti helyzetét megrögzítő hagyománynak.”³⁷⁴ Az utolsó mondatban van némi él az idealizáló, önmagát túlélt nép-nemzeti iskola szerzői felé, s – a Móriczról szóló írások ismeretében látjuk – elismerés a fiatal Móricz látásmódja irányába.

*

S akkor az imént felidézett, de minden elemében a világháború és a forradalmak előtt született, a szocialista tematikát irodalmi művekben vizsgáló írások után nézzük meg Schöpflin életének kapcsolódási pontjait mindezekhez. Az imént felidézett kritikáiból tárgyilagosság, a megváltozott világra való figyelem látszik, elkötelezettség ideológiai vagy politikai tételekhez semmiképpen. Schöpflin Aladárnak a világháború alatti behívásáról nem tudunk, ahogyan mentesítésének körülményeiről sem. Első menetben, 1914 augusztusának közepén, a történések legelején, a „mire a levelek lehullanak” ígérete idején, értesülvén a Felvidéken élő öccsének behívásáról, irigylésre méltónak mond-

³⁷¹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/43. Ld. kötetünkben.

³⁷² *Vasárnapi Ujság*, 1911/8. Ld. kötetünkben.

³⁷³ *Vasárnapi Ujság*, 1908/14; 1909/35. és 1912/51. Mindhárom ld. kötetünkben.

³⁷⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1914/18. Ld. kötetünkben.

ja annak sorsát, s azt panaszolja, hogy a hátország, a szellem problémái elveszítették jelentőségüket. „Hol vannak, milyen messzire estek azok a gondolatok és meggyőzések, melyek életünket eddig betöltötték! Tudományos elv, politikai meggyőződés, világfelfogás, irodalmi álláspont – eh, mit ér mindez! Egy rettentő szélvész elsodorta mind, beláthatatlan messzeségbe. Nagy problémáink nevetséges kicsiségekké váltak az élet problémájának most felvetett óriási volta mellett – nincs ma más probléma, mint amit az ágyúk dörgése és a puskák ropogása ad fel. Amit egész eddigi életünkben beszéltünk és írtunk, amiért lelkünk egész erejével vitába szállottunk, amit életünk legszentebb ügyének tartottunk, az mind kicsinyes semmiséggé halványodott, mert egyszerre csak felvetődött a kérdések legnagyobb kérdése: lehet-e itt ezen a földön nekünk emberhez méltó életet élni, érdemes lesz-e ezután itt élni, és a mi életünk nyomán tud-e új, jobb élet fakadni? [...] Látom a katonákat, amint hosszú csapatban, felvirágozva, könnyes szemmel éljenző tömeg sorfala közt mennek ismeretlen állomás felé. Vidámak, lelkesek, elszántak, úgy mennek, mint a lakodalomba. Elszorul a szívem, mégiscsak a halál torkába mennek. De nekik van igazuk, mikor dalolnak, mikor örömmel mennek, mert az élet teljességébe mennek, az ő életük most teljesedik be a legnagyobb teljességbe: a cselekvésébe, és ez olyan nagy és becses dolog, hogy érdemes érte dalolva kockára vinni az életet is. Ők élébe mennek sorsuknak, belenéznek a szemébe, ellene vetik a vállukat, segíthetnek legyűrni, érezhetik a cselekvés gyönyörét, megtelhetnek életük részegítő tudatával – nem kell lealázó tehetetlenséggel várniok, mi lesz velük, mint nekünk idehaza. Mi élve maradunk, de mi van az életünkön szeretni való? Ha talán elvisznek a harctérre, könnyeim fognak kísérni, öcsém. De sajnálni akkor is te sajnálhatsz engem, mert akkor is neked jut a jobbik rész. Irigyellek érette.”³⁷⁵ Az adott pillanatban is meglepő az irigység, az események előrehaladtával az állítás elveszítette hitelességét, sőt bizonyosan az ellenkezőjébe fordult. Maga is többször revideálta nézeteit, például amikor egy kevésbé jelentős szerző, Bársony István könyvéről ír: „az elején a háború szinte idealizálva jelenik meg, hősi és lovagi motívumaival, azzal az alaptónussal, amely még a régebbi romantikus költészetből öröklődött át, de később mindinkább előtérbe jut a mai háború szörnyű realitása, minden ezelőtti háborútól eltérő félelmes és szenvedés-teljes jelleme [...] A háborús hang [...] azért is érdekes, mert nagyjában kifejezi a közönség többségének hangulatváltozását – ma már mindenki másképp nézi a háborút, mint az elején, s a nyomasztó, keserű és vágyakozó érzés uralkodik a lelkek felett – aligha van ma már, aki daliás kaland módjára tudja nézni a katona sorsát, s akinek nem a háború iszonyatosága volna mindig gondolatainak előterében”³⁷⁶

A háború több mint négyéves menete alatt a *Vasárnapi Ujság*ban jó néhány világháborús tematikájú könyvről tesz említést Schöpflin, ám a háborús tárgyú írások esztétikai értékét illetően inkább kételyei vannak. Dutka Ákos *Ismerlek Cae-*

³⁷⁵ SCHÖPFLIN Aladár: Katona öcsémnek. *Nyugat*, 1914/16–17. 197–199.

³⁷⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1917/10. Ld. kötetünkben.

sar című verskötete kapcsán összegzi is tapasztalatait: „Háborús versek vannak a könyvben, de több kedvünk telik bennük, mint a legtöbb háborús verseskönyvben, amelyek hozzá idomítják a háború nagy katasztrófáját a versírók kicsinyes lényéhez, szavalmányokat csinálnak a katonák szenvedéseiből, a már rég megunt zsúr-poézis csömörletesen szentimentális formáiba és szólamaiba kicsinyítik bele az emberiség nagy tragédiáját, s a dilettánsok hadának akarnak feltűnő pódiumot építeni a katonák holttesteiből. Dutka Ákos az igaz költő hangján beszél a háborúról, a harctértől távol élő magyar embernek faja sorsáért való aggodása s az emberiség gyötrelmében való benső részvét adja meg lírája alaphangját.”³⁷⁷ Herczeg Ferenc egyik – a háborút messze elkerülő – új könyvéről szólva megjegyzi Schöpflin, a szerző „[a]kkor vétene hivatásának erkölcsé ellen, ha érzése ellenére erőszakolná a háborús témát és hangot. S mi éppen abban látjuk egyik bizonyítékát annak, hogy a háború lassankint tárgytalanná válik, hogy a költők és olvasók egyaránt mindinkább elfordulnak tőle, s mind kevésbé foglalkoztatja belsőleg az embereket. Az a mindenütt egyre élesebben feltűnő jelenség, hogy a háborús irodalom mind hátrább szorul az írók és olvasók érdeklődésében, s mindinkább a dilettánsok és kontárok próbálkozásainak színtere marad, annak jele, hogy az emberek együtt éreznek ugyan a harctéren vérző társaikkal, de már nem éreznek együtt magával a háborúval, s ez a pszichológiai diszpozíció is egyik tényezője lehet annak, hogy a béke helyreálljon.”³⁷⁸

Kiemeli Molnár Ferenc Ferenc József-rendjét, melyet kötetben megjelent haditudósításaiért kapott, az *Egy haditudósító följegyzéseiről* pedig megjegyzi, hogy a háborús könyvpiac legnagyobb sikere.³⁷⁹ A háború után nem sokkal életét bevégző Landauer Béla haditudósításait is említi, ahogy egy regényét is, amelyben egy a háború okozta szerelmi konfliktus teremt erkölcsi vívódást.³⁸⁰ A szépirodalmi alkotások közül Schöpflin Móricz Zsigmond novelláskötetét – *A tűznek nem szabad kialudni* – értékelte legmagasabbra. „A háborúhoz való viszony Móriczban is épp úgy fejlődött, mint minden emberséges emberben a háború gyűlölete felé. A fejlődésnek végpontját a *Szegény emberek* című novella jelenti. A napszámos paraszt-katona, aki szabadságidejében látja maga és családja kínzó nyomorát, mint egy éhes tigris, gyermekeket gyilkol, pénzt rabol, és aztán elmegy feleségével a vásárba, fojtott belső izgalommal, amely azonban nem erkölcsi, hanem idegrendszerebeli. A harctéren hozzászokott a gyilkoláshoz, a kiontott vér nem ijesztő neki már – s a végén a katona fegyvelmezetttségével, de alapjában valami baromi fásultsággal adja meg magát a csendőröknek. S ebbe a szörnyűségbe valami tragikus humorral hangzik bele az apai szeretet és gyöngédség. Ez a novella olyan, mint egy egzaltált, hörgő kiáltás a háború embertelensége ellen. Rendkívüli erővel és beleérzéssel van megírva, olyan feszültség és izgalom van benne, hogy minden so-

³⁷⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1917/15. Ld. kötetünkben.

³⁷⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1917/34. Ld. kötetünkben.

³⁷⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1916/22. Ld. kötetünkben.

³⁸⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1917/8. Ld. kötetünkben.

rán érzik a lelki átélés. Raszkolnyikov óta nem írtak meg gyilkolást ennél belsőbb, megrendítőbb elképzeléssel. Ez a novella mindenkor Móricz legjelentékenyebb és legjellemzőbb dolgai közé fog tartozni.”³⁸¹

Az 1917-ban Krasznajarszokban, hadifogságban meghalt Gyóni Gézáról már halála évében monográfia született. Gyóni körül – éppen átütően népszerű verse, a *Csak egy éjszakára* nyomán – nagy vita alakult ki, s ezt a vitát jól ismerte az irodalomszociológiai érdeklődésű Schöpflin is: „Gyóni személye és költészete körül nagy zavaró tömege gyülekezett össze a különféle érzelmi momentumoknak. Katonai pályája mintegy szimbólumává avatta a przemysli körülzárásban szenvedő, és onnan hadifogságba került magyar katonának, sorsának némi hasonlóságai Petőfivel, amelyek életét úgy tüntetik fel, mint egy nagy Petőfi-reminiszcenciát, s a nagyközönség szemében, mely még ma is Petőfiben látja a magyar költő típusát, csak fokozzák személyének varázsát, a háború legromantikusabb színű epizódjában való szereplése, amellyel költészete úgy hangzik a fülekbe, mint a przemysli melodráma zenekísérete, krasznajarszki fogsága, amelyből sikerült hazaküldenie verseit, most legutóbb pedig szomorú halála – mindez szinte lehetetlenné teszi, hogy az ember teljesen tárgyilagos, minden melléktekintettől független ítéletet mondjon, merőben kritikai szempontok alapján, a nemzeti illúziók oltalma alatt álló költőről. El fog jönni az ideje ennek is, majd ha a háború anyagához nyugodtan és kellő távlatból lehet hozzászólni, sorra fog kerülni a Gyóni-probléma is, amely mindenesetre sok érdekes anyagot tud adni azoknak, akik a háború néphangulatának változását s általában az irodalmi siker tömegpszichológiai tényezőit kutatják.”³⁸²

Az igényes és neves szerzők közül Schöpflin Biró Lajos *Hotel Imperiál* című galíciai ihletésű színművét és Vészi Margit, a „könnyen mozgó riporter” könyvét emeli ki.³⁸³ (Galíciai emlékből ered Berkes Imre *Bülbül hadnagya* is, amit szintén értékesnek tart Schöpflin, mert „többet láttat a háború lelki komplikációiból, mint akárhány nagy apparátussal készült munka, pedig alig van benne szó a háborúról, csak éppen hogy alakjai olyan körülmények között élnek, melyeket a háború készített a számukra.”³⁸⁴) Békássy Ferenc dunántúli nemesi környezetből érkező fiatal volt, a háború korai áldozata lett. A Kisfaludyakhoz, Berzsenyiekhez és Deák Ferenczekhez hasonlították, akinek kivételes sors jutott, modern angol környezetben érlelődött, közös szellemi körbe tartozott Virginia Woolffal, Bertrand Russell-lel, Ludwig Wittgensteinnel. Az ő tehetségének is kiemelt teret juttatnak.³⁸⁵ (Békássy posztumusz kötetei ugyanekkor a *Nyugatban* is nagy figyelmet kaptak.)

³⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1917/2. és 1917/52. Ld. kötetünkben.

³⁸² *Vasárnapi Ujság*, 1917/35. Ld. kötetünkben.

³⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1918/5. és 1918/21. (Biróról szóló írását kötetünkben a drámákról szóló ismertetések és a színikritikák között közöljük.)

³⁸⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1917/44. Ld. kötetünkben.

³⁸⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1917/4. Ld. kötetünkben.

Schöpflin a háború női szemléletére is hozott példát: a háború témájának ezt a megközelítését emelte ki Havas Alisz könyvéből.³⁸⁶

A háború utolsó évében jelentek meg Lengyel Menyhért jegyzetei – az *Egyszerű gondolatok* – könyv alakban. A szerző cikksorozata legnagyobb érdemének az éleslátást tartja, hogy „[m]ikor az egész világ még háborús mámorban élt, mindenki lázasan, lelkesedés és rettegés között hanyódva figyelte a harcterekről érkező híreket, a levegő is tele volt körülöttünk harcias miazmákkal, s azok a kevesen, akik gyászolva és elszörnyedve nézték az emberiség öngyilkos tobzódását; félrevonult opportunizmussal hallgattak, Lengyel Menyhért volt az első, s nemcsak a magyar írók között, aki bátran, nyomatékkal és meggyőződéssel mondta ki a humánus érzés szavát s a pacifista gondolatot. [...] Ma már az általános béke-hangulatban nem mindenki tudja, hogy ennek megírásához akkor bátorság kellett, a félrevezetett közvéleménnyel való szembeszállás bátorsága. Lengyel példája bátorítólag hatott másokra is, kiindulópontja lett annak a fordulatnak, amely az irodalmat eltérítette a háború túlzó magasztalásától, s emelkedettebb, humánusabb szellemmel töltötte el.” A modalitásokban leggazdagabb szerzőnek látja a publicista Lengyel Menyhértet: „józan, szentimentalizmus nélküli és mégis a szív mélyéből jövő hangját, amely hol komoran, elkeseredve, hol a Gulliverre emlékeztető gúny és irónia hangján szól hozzánk, egyszerű, világos, szépelgés nélküli stílusát, amely keresés nélkül megtalálja mindig a kellő szót, és teljesen kifejezi mindazt, amit az író mondani akar. Mindig érezzük, hogy az író itt nem hatni akart, nem kereste a stílus rafinériáiban s a gondolatok és ötletek csillogó eredetiségében rejlő hatást, sőt érthető okokból tompította is hangját – a földolog az volt neki, hogy kiöntse, ami a szívét nyomta.”³⁸⁷ Karinth Frigyes új kötete, a *Krisztus és Barabás* is – amely a „háborúról és békéről való elmélkedéseit foglalja össze” – a reveláció erejével hatott Schöpflinre. Karinth nem egyszerűen humorista, hanem „komoly, a dolgokat rejtelmes mélységükben megragadó életfilozófiát, az élet tragikumáról való fájdalmas koncepciót is” felmutató író. „Ezenkívül pedig az egész világgal szemben bizonyos primér látásmódot” képvisel, amely „lehámoz a dolgokról mindent, amit megszokás, konvenció, gondolatlalan utána-mondás, kritikátlan babona-hit rájuk rakott fedőrétegül. Ő valódi, természetes meztelenségükben látja meg a dolgokat, mintha előtte soha senki sem látta volna, s ő volna az első, aki elmélkedik róluk. Leginkább ebben áll Karinth eredetisége, és nagy részben ötletességének is ez a forrása, mert aki úgy néz, mint ő, az nagyon sok olyat lát, ami mások előtt el van takarva, és aminek felmutatása meglepi, néha zavarba is hozza az embereket. S ez az a híd, amely átvezet a humoristától a komoly eszmélkedőhöz. [...] [A]mint letisztogatja a dolgokról a frázis-réteget, egyszerre szebbeknek, jobbaknak tűnnek fel, s velük szebbnek, jobbnak tűnik fel az egész élet. Milyen szép a haza fogalmának az a rövid körülírása, amit egyik cikkében néhány szóval megad, kifejezve benne a hazaszeretet természeti szükségességét, magától értető-

³⁸⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1917/49. Ld. kötetünkben.

³⁸⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1918/11. Ld. kötetünkben.

dő voltát, s megmutatva a közkeletű hazafias frázisok fölöslegességét és értelmetlenségét, az ösztönszerű természeti érzést konvencióvá merevítő voltát! Vörösmarty szavát juttatja érvényre: »szeresd hazádat és ne mondd«, s az Arany aggódalmát: »könnyelmű szájon merő szokássá szent imád ne váljon«. Minden jóérezésű olvasó igazat fog adni azoknak a sorainak, amelyekben burleszkül kiélezett formában mond ítéletet a politikusok frázisai felett, s amelyekben az iskolai olvasókönyvek hamis hőskultusza ellen szól.”³⁸⁸ Schöpflin egy fontos tételét mondja ki itt, nem is először a *Vasárnapi Ujság*ban sem: a szertelen, gondolat nélküli és ezért őszintétlen nemzeti pátosztól való irtózását.

Az egyik katonadal-gyűjtemény (Gömöri Jenő) megjelenését is visszaigazolta a hetilapban Schöpflin Aladár, kiemelve a háborús antológiák, a „háborús túlbuzgóság” özönéből a könyvet.³⁸⁹

Már az 1918-as forradalom alatt jelent meg – az időközben a Károlyi-kormány helyettes államtitkárává lett – Biró Lajosnak a háború éveiben írt vezércikkeiből összeállított kötete, *A kezdet és a vég*. Ahogy Lengyel Menyhért cikkgyűjteményének legfőbb tartalmi eleme pacifizmusa, úgy Biró írásainak megkülönböztető jegye, hogy kezdettől fogva tudta és a cenzúra ellenére is folyamatosan utalt rá, hogy a háború egyértelmű vesztese leszünk. A dokumentumok jelentőségének felismertetése és több elejtett megjegyzése figyelmeztet a történetiség fontosságára.³⁹⁰

*

Hogyan érintette közéleti szerepeiben Schöpflint a forradalmak ideje?

A Károlyi-kormány hozta létre az Országos Propaganda Bizottságot, melyben Schöpflin Aladár is szerepet kapott.³⁹¹

A konzervatív Petőfi Társaság hiába határozta el 1918 novemberében 25 „modern” író felvételét tagjai sorába. De a legújabb esztétikai törekvések képviselői ezzel már nem elégedtek meg, egy új szervezet létrehozását határozták el. 1918 novemberében Schöpflin Aladár küldte ki a Vörösmarty Akadémia megalapítását tervező értekezlet meghívó leveleit. A Vörösmarty Akadémia az intézményszerűsítésben lévő irodalmi modernség új szervezete kívánt lenni, mintája a Francia Tudományos Akadémiával és annak díjaival szemben alapított Goncourt Akadémia volt. Hatvány Lajos biztosította volna a minden év december 1-én odaítélendő Vörösmarty-díj összegét. A szervezet ideiglenes otthona a Városi Nyilvános

³⁸⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1918/25. Ld. kötetünkben.

³⁸⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/17. Ld. kötetünkben.

³⁹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1918/50. Ld. kötetünkben.

³⁹¹ Schöpflin Aladár [a Bizottság levélpapírján] Babits Mihályhoz, 1919. február 19. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 199. * A Bizottság működéséről: SCHÖNWALD Pál: Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt. *Magyar Könyvszemle*, 1969/1. 20–28. A tanulmány Schöpflinre vonatkozóan nem közöl adatot. Forrása – régi jelzetén – az OL ME 1918 – 1200 – 6397-es jelzetén található és fontos anyagokat őriz.

(utóbb Fővárosi Szabó Ervin) Könyvtár (akkor Gróf Károlyi utca 8.) lett.³⁹² A vezető testület tagjai Ady Endre (elnök), Babits Mihály és Móricz Zsigmond (alelnökök), Schöpflin Aladár (főtitkár), Tóth Árpád (titkár) lettek. Emlékezők szerint az előkészítő vagy az alakuló ülés volt Ady utolsó nyilvános szereplése. A Magyar Tudományos Akadémia patkószobájában tartott december 1-i alakuló ülésen a következő harminc író választották a tagok sorába: Adyt, Ambrus Zoltánt, Babits Mihályt, Barta Lajost, Biró Lajost, Bródy Sándort, Füst Milánt, Gárdonyi Gézát, Gellért Oszkárt, Hatvany Lajost, Heltai Jenőt, Herczeg Ferencet, Ignót, Juhász Gyulát, Kaffka Margitot, aki ekkor váratlanul meghal, Karinthy Frigyes, Kassák Lajost, Kemény Simont, Kiss Józsefet, Kosztolányi Dezsőt, Krúdy Gyulát, Laczkó Gézát, Lengyel Menyhértet, Molnár Ferencet, Móricz Zsigmondot, Révész Bélát, Schöpflin Aladárt, Szép Ernőt, Szini Gyulát, Szomory Dezsőt és Tóth Árpádot. A Károlyi-kormány nevében Lovászy Márton vallás- és közoktatási miniszter küldött üdvözlő levelet az Akadémiának, amelyet Schöpflin Aladár olvasott fel.

Az alakulás aktusa egyben az első gyászbeszédé is volt, a jelenlevők Kaffka Margitra emlékeztek. Egyöntetűen felkérték Schöpflint, hogy írjon könyvet Kaffkáról, de ez, mint tudjuk, nem készült el.

Az alakuló ülésen mondott beszédében Schöpflin a társulás létrejöttének alapjaként a „közös irodalmi célokat, a világnézeti rokonságot, valamint az irodalom feladatairól és a nemzethez való viszonyáról alkotott hasonló koncepciót nevezte meg, ismét hangsúlyozva a romba dőlő látszó ország újjáépítésében fontos szerepet kapó kultúra védelmét. Az instabil, politikai és erkölcsi válságban egyaránt szenvedő ország iránti aggodalom és a tettvagy szervezte tehát egységgé az irodalmi modernség e csoportját, amelynek tagjait – noha nem hirdettek programszerű harcot a konzervatív eszmék és az addig általánosként elfogadott, a korabeli elvárásai horizontnak leginkább megfelelő írói alkotásmód ellen – az őket ért támadások már jóval az intézményesülés előtt egybeforrasztották. 1908 óta sokukat gyűjtötte egybe a *Nyugat*, szervezetileg azonban – igaz, rövid időre – csak a Vörösmarty Akadémia létrehozásával erősödtek meg. Az intézményesülés tehát nem a kezdete, sokkal inkább csúcspontja és eredménye volt egy régóta jelen levő folyamatnak. Ezt maga Schöpflin is kiemelte, amikor felhívta a figyelmet arra, hogy ezt az irodalmi társaságot nem önkényesen hozták létre, hanem »az irodalmi fejlődésből úgyszólván magától adódott«. A főtitkár a Vörösmarty Akadémia alapítóit »forradalmi nemzedéknek« nevezte, ezzel is hangsúlyozva a történelem és az irodalom, főként az újonnan alakult irodalmi társaság szoros kapcsolatát: a Vörösmarty Akadémia létrehozása a kor politikai, történelmi és társadalmi eseményeivel volt összhangban, az általános lelkesedés kifejeződését jelentette az új irodalmi nemzedék részéről” – írja a Társaság létrejöttének dokumentumait ösz-

³⁹² Schöpflin Aladár levele Hatvany Lajoshoz, 1919. január 3. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 195–196.

szegző tanulmányában Németh Luca Anna.³⁹³ Schöpflin Aladár utóbb így emlékezett a megalakulásra: „Akkor már forradalom volt, a háború rettentő rázkódással összeomlott, Magyarország katasztrófájának körvonalai élesen bontakoztak ki a fullasztó ködből. A magyar írók egy kis, de súlyos és tehetségre nem jelentéktelen csoportja, amely éppúgy szenvedett a nagy nemzeti szerencsétlenségtől, mint mindenki, talán még jobban is, mert világosabb ítélettel látta az elkövetkezendő végzetet, kötelességének érezte, hogy munkába lépjen annak megmentésére, ami még megmenthető volt. A létező szervezetekben nem bírt elhelyezkedni, a munkához szervezet kellett, tehát új szervezetet létesített. Ez az új szervezet volt a Vörösmarty Akadémia. Alapítói Vörösmartyról nevezték el azért, mert ezzel is megakarták mutatni a magyar irodalmi hagyományokkal való kapcsolatokat, mert Vörösmartyban látták legtökéletesebben megvalósítva a magyarság és a világkultúra harmóniáját és talán nem is egészen programszerűen azért, mert hangulatuk azokban a napokban egyezett »A vén cigány« költőjének hangulatával.”³⁹⁴ Nemcsak ekkor, a visszaemlékezés keletkezésekor (1925), de már a tízes években, így 1919-ben is a magabiztos és öntudatos, az irodalomban a helyét végleg megtaláló, elfogadott, mások nevében is szólással és szervezéssel megbízott Schöpflin Aladár lépett fel.

A Vörösmarty Társaság – Molnár Ferenc javaslatára – ún. *Magyar Olvasókönyvet*, ahogy a kortársi levelezések említik, *Magyar Bibliát* tervezett szerkeszteni. Ez az irodalomtörténeti szöveggyűjtemény a vezetőség és a tagság értékrendjét tükrözte volna, több revízió átmenő tervezete fennmaradt, de kiadására már nem került sor. A Vörösmarty Akadémia nevéhez kötődik Ady Endre gyászjelentésének kiadása, az Ady-szoborbizottság létrehozása,³⁹⁵ Hatvany Lajos megbízása az Ady-emlékek gyűjtésére,³⁹⁶ egy a költő tárgyi környezetét is megőrző Ady-múzeum³⁹⁷ gondolata.

A tanácsköztársaság alatt a Vörösmarty Akadémia jelentősége – az újabb szervezetek létrejöttével – csökkent. Az Írói Tanácsot (utóbb Írói Direktórium) a Közoktatási Tanács felügyelete alá vonták, önállósága megszűnt. Schöpflin a májusban létrejött Írói Szakszervezet végrehajtó bizottságában kapott szerepet. A Vörösmarty Akadémia „szervezkedésének és terveinek a proletárdiktatúra kitöré-

³⁹³ <http://www.filologia.hu/tanulmanyok/az-irodalmi-modernseg-egy-szervezeti-kiserlete-%E2%80%93-a-vorosmarty-akademia-tortenete-es-szerepe-a-20.-szazad-elejenek-irodalmi-eleteben.html>. (Letöltve: 2015. 05. 30.) A tanulmány összegyűjtötte a korabeli sajtóvisszhangokat is. Az alakulás jegyzőkönyvét, amelyre a szerző hivatkozik, ld. PIM. M.100/6169/1. Számon.

³⁹⁴ SCHÖPFLIN Aladár: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat*, 1925/12–13. 3–5.

³⁹⁵ Az Ady-szobor nem készült el. 1930-ban avatták fel Csorba Géza síremlékét, a Vörösmarty Akadémia révén gyűjtött pénzből.

³⁹⁶ HATVANY Lajos: Ady levelek. *Nyugat*, 1919/4–5. 320–323.

³⁹⁷ Az emlékezések elősegítésére egy húsz pontból álló kérdés-segédletet állított össze a Vörösmarty Akadémia, ezt szintén Schöpflin Aladár postázta a szervezet nevében. A kérdőívet tartalmazza Schöpflinnek Hatvanyhoz írott levele is, csak 1919-es évkeltéssel. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 202–204. * *Ady-múzeum* címmel végül 1924–25-ben jelent meg két kötet Dóczy Jenő, illetve Földessy Gyula szerkesztésében.

se vetett véget. A népbiztosok csak úgy bántak vele, mint a többi irodalmi szervezetekkel: működését eltiltották. A diktatúra utáni időket nem tartottuk alkalmasnak, hogy a Vörösmarty Akadémia működését újra megkezdjük. Hiányzott ekkor az a közéleti levegő, amely lehetővé tette volna vélemény-szabadságunk zavartalan nyilvánítását s hiányoztak a munkához szükséges eszközök is.”³⁹⁸

1919 májusában hozzák létre a nevezetes írói katasztert, amely megszabta volna az írók állami dotálását, és egyben korlátozta volna az alacsonyabb csoportba sorolt írók tematikai önállóságát. Ennek a bizottságnak vezetőségébe választották be Schöpflint.³⁹⁹ Nincs túl sok információnk arról, pontosan mivel foglalkozott Schöpflin ezekben a hetekben, a kommunista hatalomátvétel rövid hónapjaiban.⁴⁰⁰ De arról van tudomásunk, hogy a diktatúrákra jellemző *kettős beszéd* ekkor is megvolt. 1919. április 1-én, tehát mindössze tíz nappal a Tanácsköztársaság kinyilvánítása után magyarázkodó levelet írt Szász Károlynak – a királyság parlamentje utolsó elnökének –, amiért el kell álljanak a „Várszínházi emlékek” című sorozatának befejezésétől. „Olyan terror alatt élünk – érvel Schöpflin –, hogy [jó-nak] látjuk úgy a lapra, mint terád nézve ezt az elhatározást – mert gyanús dolognak találnák, hogyha akármi ártalmatlan ügygel kapcsolatban szerepeltetünk olyasvalakit, aki a Tisza-féle kormányrendszerben bármiképpen is exponálva volt. Lapunkat úgyis a beszüntetés veszedelme fenyegeti, s minden gyanút keltő mozdulat csak siettetné ezt – most azt tartjuk kötelességünknek, hogy a magyar kultúrának ezt a régi, tisztes orgánumát igyekezzünk megmenteni a jobb idők számára.”⁴⁰¹

Ezt a szerkesztői közérzetet viszi tovább információnk, hogy 1919 júniusában, látva a kommunista hatalomgyakorlás valóságát, ekkoriban például igen sokakat tartóztattak le a vörösök, de az írókat a dolgozósobák elvétele, a kényszerköltöztetések, lakásrekvirálások is fenyegették, a lapok piacán kizárólag a propaganda-kiadványok maradtak, a *Nyugat* és *Vasárnapi Ujság* is szünetelt, Babits Mihály lakásán Fenyő Miksa és Schöpflin Aladár kiáltványt szerkesztettek, amit alá akartak íratni a magyar szellemi élet kiváló képviselőivel, hogy aztán Bécsben nyilvánosságra hozzák a terrorisztikus fordulatot és eszközöket leleplező szöveget. A *Neue Freie Presse* szerkesztőjének segítségét is igénybe akarták venni a terv megvaló-

³⁹⁸ SCHÖPFLIN Aladár: A Vörösmarty Akadémiáról, uo. * A cikk abból az alkalomból született, hogy 1925-ben – Babits megfogalmazásában – felmerült, hogy „a Nyugat megállapodott írógenerációja auktoritív [jóváhagyó] testületté tömörüljön, s e tömörülés erejével próbáljon irányítóan hatni a mai magyar irodalmi anarchia között.” Erre a későbbi, sok szempontból sikeres fejleményre itt nem térünk ki.

³⁹⁹ *Fáklya*, 1919. május 10. Újra: JÓZSEF Farkas (szer.): „Mindenki ujkra készül...” Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézet, 1967. IV. k. 331–334.

⁴⁰⁰ Az Írói Direktórium vezetőségéből heten a Vörösmarty Akadémia tagjai voltak, a Direktóriumhoz kapcsolódó választmány névjegyzékében pedig szintén sok olyan név található, amely már a megszűnt irodalmi társaság soraiban is felbukkant: a választmány tagja többek között Füst Milán, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és Tóth Árpád is.

⁴⁰¹ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 200. * Szász Károly cikksorozatának befejező három részét a politikai visszarendeződést követően, 1919. október 19-étől tette közzé a *Vasárnapi Ujság*.

sításához, de a félelem megghiúsította azt: nem volt elég aláírója a tiltakozásnak, sem jobb-, sem baloldali emberek nem merték aláírni a terror nyomása alatt.⁴⁰² Schöpflin levelezéskötete ad néhány fontos adalékot a visszarendeződés jelentette megtorlásról is.⁴⁰³ Ami személyét illette: „[á]llandó kapacitálásnak vagyok kitéve abban az irányban, hogy álljak a »kurzus« szolgálatába, s nem csekély anyagi előnyöket hártottam el magamtól azzal, hogy minden csábításnak ellenálltam. Az, hogy a *Szózat* című lap szerkesztőségében dolgozom, pro foro interno et externi⁴⁰⁴ egyaránt csak annyit jelent, hogy színházi és irodalmi cikkeket írok a lapba, azaz írnék, ha volna rá tér. Teljesen visszavonultan élek...”⁴⁰⁵ Úgy látszik, a *Szózat* hívásának kulturális és kritikai anyagokra korlátozott elfogadása volt az az ár, amit az 1918-as történésekkel rokonszenvező Schöpflinnek az anyagi és politikai túlélés érdekében el kellett fogadnia.

Új műfajt is kipróbált Schöpflin a háború alatt: a közéleti publicisztikát; ezeket is közzétesszük kötetünkben.

Egy ekkori érdemi forrásközlésről azonban be kell még számolnunk. A *Vasárnapi Ujság*ban Schöpflin közölte Babits egyetemi Ady-szemináriuma ún. Jaulusz Ilona-féle gyorsírási jegyzetei átiratának egy fontos fejezetét.⁴⁰⁶

A trianoni tragédia közvetlenül is érintette Schöpflint, hiszen szülőfaluja, Maniga (ma Malženice) és iskoláinak városa, Pozsony is idegen államhatárok mögé került. Öccse, Schöpflin Géza az eperjesi (ma Prešov) evangélikus főgimnázium magyar-latin szakos tanáraként élte le életét. Schöpflin Aladár sem vesztette el a kapcsolatot az új államalakulat, Csehszlovákia magyar szellemi erőivel, rendszeres közreműködője volt az 1922-ben indult igen magas minőséget képviselő polgári és demokratikus fórumnak, a *Prágai Magyar Hírlap*nak, s minden olyan időközi orgánumban is jelent meg írása, amely az elcsatolt területekkel való szellemi kapcsolat fenntartását képviselte. Itt közölt írásaiban is bőven érinti a Trianon kapcsán érzett fájdalmat, de mint a „nemzeti” jelző esetében, itt is ellenáll a giccsbe hajló fájdalomnak.

Schöpflin, a színikritikus

1905-től kezdődően, először ritkásan, majd Alexander Bernát visszavonulása után a hetilap megszűnéséig Schöpflin írt a színházi bemutatókról. Az írásokat önálló ciklusba rendeztük, összterjedelmük meglepően sok, 12 ív. A színikritikák

⁴⁰² JANKOVICS József: Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001/1–2. 201.

⁴⁰³ Schöpflin Aladár Hatvany Lajosnak 1920. május 31. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 206–208.

⁴⁰⁴ pro foro interno et externi (lat): bel- és külügyekben

⁴⁰⁵ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 208.

⁴⁰⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1919/24.

teljes oldalt kaptak a *Vasárnapi Ujság*ban, így egy-egy alkalommal általában több előadásról esett szó.

A *Magyar színháztörténet 1873–1920* című kézikönyv szerzői még úgy tudták, hogy Schöpflin színikritikusi munkássága 1912-ben a *Vasárnapi Ujságnál* kezdődött.⁴⁰⁷ Pedig Schöpflin már Pozsonyban, teológushallgatóként, tandíját előteremtendő, a *Nyugat-Magyarországi Híradó* kötelékében dolgozva rendszeresen látogatta az 1884/86-ban épült, Fellner és Hellmer-féle épületet, amely *magyarul* (!) írta homlokzatára, hogy „Városi Színház”.⁴⁰⁸ A pozsonyi tanulóévek alatt két nagy téma foglalkoztatta a pozsonyi lapot és közönségét: a polgári házasság és a pozsonyi magyar színház ügye. Pozsony lakóinak számaránya kerekítve így festett 1890-ben: 60%–20% a németiség javára.⁴⁰⁹ Pozsony magyarosodása élő folyamat volt a századvégen és a századelőn. A *Színészek Lapja* a két nyelven játszó pozsonyi társulatról még 1899-ben is így írt: „Kétnyelvű színeszet nálunk nincs. De van két tábor és két száztíz éves ellenfél. Az a dolguk, hogy küzdjenek nemesen, ki-ki a maga céljáért. Majd elválnak, melyik győz az utolsó napon.”⁴¹⁰ Schöpflin kétnyelvű volt, de szíve a magyar művelődés, a magyar színház felé hajlott.

Első írása egy német és németül is játszott bohózatról született,⁴¹¹ s azt követően rendszeresen tudósított az előadásokról.⁴¹² Színházi érdeklődését és azt, hogy ennek hangot is adott, nagykamasz korától datálhatjuk.

A színházi előadás mulandó, és estéről estére, a színészek és a személyzet diszpozíciója, a rendezői figyelem és más tényezők függvényében, igencsak változékony is. A színikritikus élménye tehát mindenképpen egyszeri, egy estéről szól. A századelő lapjaiban még természetes volt, hogy a másnapi lapokban kritika jelent meg az esti előadásról, hangversenyről. Legfeljebb azonos előadások összehasonlítása vezetne finomabb megfigyelésekhez. A színikritika éppen ezért később kialakuló „lefűződés” a kritikátörténetben. Előadás-kritikát Bajza Józsefnél és főként Vörösmarty Mihálynál, majd Erdélyi Jánosnál és Aranynál is találunk, akik nyitottabban álltak a színjátszás értelmező autonómiája elé. A tendencia azonban megmaradt: az írott dráma szemszögéből tekintettek az előadásokra. A színház-

⁴⁰⁷ GAJDÓ Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Budapest, Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001. 843. [„A századvég és századelő színikritikája” című vonatkozó fejezetet GEROLD László írta.]

⁴⁰⁸ Eleonóra BABEJOVÁ: *Fin-de Siècle Pressburg. Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914*. Boulder, 2003. 80, 373–374. (East European Monographs No. DCXVII.),

⁴⁰⁹ AIXINGER László: *Pozsony*, Bevezette Jankovics Marcell. Budapest, Révai, 1938. (Magyar kisebbségi könyvek, II. sor.) * A további adatok szerint a szlovákság 17%-ot, a zsidóság (akik közül a legtöbben németnek vallották magukat) 12%-ot tett ki.

⁴¹⁰ *Színészek Lapja*, 1899/24. 10. Idézi: *Magyar színháztörténet 1873–1920*. 412.

⁴¹¹ „A Blumenthal & Kadelburg cég” »Die Orientreise« című bohózatát adták. *Nyugat-magyarországi Híradó*, 1893. január 3. 3. Az aláírás: – s a – * A Blumenthal és Kadelburg „cég” Oscar Blumenthalt és Gustav Kadelburgot, egy német-zsidó szerzőpárost takar, akik közül Blumenthal mint nemzetközi hírv sakkfeladvány-készítő is ismert.

⁴¹² A pozsonyi magyar színjátszás történetéről ld. Tóth László: *Magyar játékszíni hagyományok Pozsonyban*. <http://www.agenturapacisposonium.sk/documents/tothlaszlo.pdf>. (Letöltve: 2014. 01. 06.)

történet a teljes hang- és képfelvételek koráig nemigen szólhatott központi, „élő” tárgyáról. Közvetett módon Schöpflin is utalt erre, amikor Gyulai Pál összegyűjtött dramaturgiai tanulmányai és kritikái kapcsán rögzítette, hogy „a tárgyalt színdarabok és színészek nagy része számunkra nem mond semmit, nem is ismerjük.”⁴¹³ Az érdekességet a kritikus, Gyulai egyénisége és jelentősége adja meg.

Nehezítette a színikritika fejlődését, hogy a színészek non-verbális, metakommunikatív jelei leírására nem vagy csak lassan alakult ki sajátos szókincs.⁴¹⁴

Schöpflin kora átmenet volt, a színházra már nemcsak az írott anyag felől tekintettek, hanem az előadást írták le és elemezték, sőt például Kosztolányi a színházra vonatkoztatott „hermeneutikai” kinyilatkoztatásig jutott, amikor azt állította, „[a] dráma [...] társas művészet, melyet a nézőtér és színpad közösen alkot.”⁴¹⁵ Schöpflin a színészi teljesítményeket is elemzi, értékeli. Sőt ma legendának tartott színészekről mond nem egy esetben elmarasztalót.⁴¹⁶ Schöpflin – idősebb és lélekben korosabb, megértőbb lévén – színházról vallott elveit is elődeitől tanulta. A pozsonyi írásokban dramaturgiai gondolat, eszme kevés villan fel. Nem is kérhetjük ezt számon a húszéves, az egyetem előtt álló nézőn. Bírálati azonban szókimondóak voltak, a zavaró tényezőket is szóvá tette, azt például, ha a szereplőt nem lehetett hallani.⁴¹⁷ A budapesti egyetemen Gyulai dramaturgiája volt rá nagy hatással, valamint Péterfy Jenő és Ambrus Zoltán, rájuk gyakorta hivatkozott, írt róluk, és láthatóan belevetette magát a színházi élményekbe.

Még mielőtt a színházi kritikáírásba belekóstolt volna a fővárosban, a *Vasárnapi Ujság*ban írt a kolozsvári új színházról, vagy mint említettük, Gyulai dramaturgiai munkásságáról is. Ha egy Molnár Ferenc- vagy Móricz-dráma megjelent – rendszeresen adták ki a kiadók a drámákat egyenként, a bemutatóhoz igazítva, feltüntetve a bemutató szereposztását is –, akkor írt róla hagyományosan a kis írásokat közlő „Irodalom és művészet” rovatban. Amikor azokat előadták, ismételten írt róluk, de most már a színpadi megvalósulásról. Különösen Molnár Ferenc volt az, akit a színpad megújítójának tartott – s még akkor, amikor nem nevezték ki Molnárt (és vele Lengyel Menyhértet, Biró Lajost) a kétesen csengő exportdráma képviselőjévé –, sőt ennél is tovább ment, az európai színház megújítójának nevezte. A leginkább elragadtatott szavakat egyértelműen neki és a felszínen átlá-

⁴¹³ *Vasárnapi Ujság*, 1908/8. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴¹⁴ BÉCSY Tamás: *Egy színházelmélet alapvonalai*. Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1985. (Színházelméleti Füzetek 13.)

⁴¹⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Gyémántgöröngyök – Versek, műfordítások, publicisztikai írások, nyilatkozatok, riportok, melyek először jelennek meg kötetben*. Szerk.: Urbán László. Budapest, Magyar Könyvklub, 2001. 82. Idézi: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*, 457.

⁴¹⁶ Példaként Beregi Oszkárt említjük, akiről egyszer megjegyzi „nem tudott szabadulni némely modorosságától”, másutt egy darab sikertelenségében tényezőként látta Beregi „ádáz szemforgatását” és „pince-basszusban tartott beszédét”. *Vasárnapi Ujság*, 1913/2, 41.

⁴¹⁷ Nem a színház akusztikájával volt baj. A pozsonyi színlapon sokszor szerepelt egy-egy játzó neve mellett, hogy nem hivatásos, de ekként: „dilettáns”. *Nyugat-magyarországi Híradó*, 1893. január 3. 3. Vagy a női szereplő „sajnos sem beszélni, sem énekelni nem tud. Azt hiszi, hogy az a sikk, ha tagjait ide-oda veti.” *Nyugat-magyarországi Híradó*, 1893. január 27. 3.

tó emberábrázolásának juttatja.⁴¹⁸ S hogy az írott és eljátszott darab között milyen különbség lehet, azaz a színház mennyire önálló intézmény, létforma a dráma számára, azt ugyancsak egy Molnár-darabról, *A farkasról* írott kritikájában mondja el. „Hogy mennyire színpadi művészet Molnár Ferenc drámaíró művészete, azt sohasem lehetett annyira érezni, mint *A farkasban*. Aki előzetesen olvasta a darabot, azt még jobban meg fogja lepni színpadi előadása, mint aki előzetesen nem tudott róla semmit, annyira más, annyira gazdagabb, tömörebb és teljesebb, amit a színpadról kapunk, annál, amit az olvasásból elképzeltünk. Az egész súlyban, terjedelemben megtízszereződik, amint eljátszva előttünk pereg le előttünk.”⁴¹⁹

Alexander Bernát visszavonulásával, 1910-ben vette át egészében a jóval előkelőbb helyen szereplő színházi elemzések rovatot, 1913-tól pedig párhuzamosan a *Nyugatban* is jelentek meg színházi írásai. Egyelőre ezek összegyűjtése várat magára, pedig hatalmas életmű bontakozik ki külön ezekből a műbírálókatól is. Ezt az életművet majd a reménybeli gyűjteményt követően lesz érdemes elemezniük a színháztörténészeknek. Tárnyilagosan és visszafogottan annyit állapítunk meg, hogy a színházi kritika története komolyan – *szövegelemzésekre alapozva* – még nem vetett számot Schöpflin tevékenységének ezzel az ágával. Hamarabb kerültek általánosságok a kézikönyvek lapjaira, mintsem az analízis megtörtént volna.

Azt észleltük, hogy az irodalom iránti érdeklődés mellett egyenrangú témájává válik Schöpflinnek a színház, sőt – a *Vasárnapi Ujság* utáni évtizedekben – túl is nővi azt. Mintha a hetilap utáni „nyugatos”, és „kiadói”, és műfordítói korszakában lassan belefáradt volna az írott szövegek folytonos olvasásába, megcsapant volna az irodalmi művek iránti érdeklődése. A színházi közéletet is élénk figyelemmel követte, akárcsak a színházról szóló szakmai és tudományos közleményeket. Míg nem – igaz, ez már túl van a *Vasárnapi Ujság* időhatárain – maga is kipróbálta magát a színpadon. Két bemutató köthető a nevéhez, mindkettő egy-egy regényének átdolgozása – ezek sikere mulandó volt.⁴²⁰

Nem tartjuk feladatunknak a színházi írások elemzését, de néhány, szorosan az írásokhoz kötődő észrevételt mégis teszünk.

Schöpflin színházi kritikáinak főszereplője három pesti színház: a Nemzeti Színház, a Vígszínház és a Magyar Színház. Az utolsó években jelenik meg az egy-egy előadás helyszínének teret biztosító Belvárosi, illetve Madách Színház (utóbbi akkor még a Zeneakadémia színháztermében működött). 1918-ban nyitotta meg kapuit a Nemzeti kamara-játszóhelye, a Várszínház.⁴²¹ A közgondolkodást azóta is foglalkoztató „nemzeti” színházi pozíció iránt Schöpflin sem volt közömbös.

A Nemzeti 1912-es Schiller-bemutatója – *Ármány és szerelem* – kapcsán jellemzi Schöpflin a színház saját, megkülönböztető rendezői és előadói stílusát, an-

⁴¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1907/16. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴¹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1912/46. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²⁰ *A pirosruhás nő* (1921) *A pirosruhás hölgy* címmel került színpadra (1926), a *Mossóczy Pál szép nyara* (1922) színpadi változatának címe: *Vége a szép nyárnak* (1925). A két női főszereplő két kiugró tehetség, Bajor Gizi, illetve Tasnády Ilona voltak.

⁴²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1918/13. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

nak lassú változását: „Kétféle szempontból is érdekes volt az előadás: a darab és a játék szempontjából.” Százötven éves darab került színre, a társadalom változásai óriásiak. „Múlt társadalmak elmúlt összeütközéseit nemegyszer viszi színpadra történeti darabban modern író is, de ez mégis más dolog, mert ebben mindig a jelen embere láttatja velünk a múlt jelenségeit, itt visszatekintésről van szó a jelenből a múltra. Mikor azonban a darab magából a múltból jön hozzánk, annak a kornak a szemével nézve, amelyben játszik, olyan mondanivalókkal, melyek annak idején véres aktualitások voltak – akkor szakadék támad a néző és a darab között, az egésznek súlya, színe, nyomatéka megbomlik, nincs eleven kapcsolat a mi lelkünk és a darab lelke között, ezt magunknak kell tudatos beleéléssel előidézni. Mind ezt tudtuk, ezért vártuk kíváncsian a darab hatását, melyet lelkünkre tesz, mert ebből véltük megállapíthatni, van-e a korból belevitt anyagon kívül magában a darabban valami nem kívülről belejutott, hanem belülről kifelé vetődő erő, amely mindig állandó marad. Igenis van. [...] Másik érdekessége az előadásnak – maga az előadás. Az utóbbi években teljesen elszoktunk a szavaló színészi előadástól, nem is olyan rég hangos kritikái csaták is voltak ellene. A Nemzeti Színházban is, ahol pedig ennek az előadásmódnak fényes hagyománya volt, csaknem egészen áttértek a modern társalgó előadásra. Az *Ármány és szerelem* ezt a múlt stílust támasztotta fel, nyilván abból kiindulva, hogy a darabot a maga kora színjátszásának stílusában kell adni, mert annak számára van írva. Ezt a stílust nemcsak következetesen megtartotta, hanem még ki is élezte az előadás. [...] Ehhez alkalmazkodott a színészek mozgása is; a mai stílus szerint a színész arra igyekszik, hogy az élet mozgását mutassa, az élet benyomását keltse a színpadon, mozdulatai nem a darab szavainak kísérői, hanem magukban érvényes részei a színpadon végbemenő cselekvénynek. A régi stílus szerint a színész mozgása gesztus, a szavak értelmezésére, magyarázására, aláhúzására való, s ahogy a szavaló beszéd is kissé úgy hangzik, mintha kottára volna szedve, a gesztus is bizonyos szabályokhoz van kötve. Kiderült, hogy ez a tradíció nem vészett ki a Nemzeti Színházból, csak háttérbe szorult. Az idősebbek ebben nevelkedtek, jól, biztosan érzik magukat benne, s a fiatalok is meg tudják csinálni.”⁴²² Bánffy Miklós darabja – *A nagyúr* – kapcsán említi Schöpflin, hogy „olyan előadást láttunk, amely meggyőzően bizonyítja, hogy ha klasszikai művek színpadi ábrázolásáról van szó, a Nemzeti Színház még mindig az ország első színpada, sőt a legmagasabb európai színvonalat is eléri.”⁴²³ Egy új változást is visszaigazol Schöpflin Ivánfi Jenő személyében, a színész-rendező egyikének jelentkezését. „Leconte de Lisle *Erinnűszeinek* előadásával minden eddiginél külön dolgot művelt. Kitűnően tudta a rendezésben, a díszletekben, a világítási effektusokban, a csoportok elhelyezésében éreztetni a darab tőlünk távol eső, szemünkben – hogy úgy mondjuk – meseszerű mivoltát, azt, hogy itt a valóságnak nem mai reális értelemben vett, hanem erősen átvitt értelmű ábrázolásáról van szó. Igaz, a művészgárda is nagy segítségére volt az egész

⁴²² *Vasárnapi Ujság*, 1912/50. Ld kötetünk színházi ciklusában.

⁴²³ *Vasárnapi Ujság*, 1913/2. Ld kötetünk színházi ciklusában.

darab levegőjének megteremtésében: *Jászai Mari, Márkus Emilia* nagyszerűen értenek a klasszikai pózokhoz, a nagystílusú deklamációhoz. [...] A darab különben súlyos és ragyogó költői mű: Aiszkhülosz tragikai komor szenvedélyének érdekes transzponálása egy modern francia pesszimizmusába és retorikájába. Hatalmas erejű versei lenyűgöző erővel, mint a vízesés zuhognak a hallgató fülébe, de azért mégis nemegyszer visszakívánczoltunk belőlük az eredeti görög elemi, klasszicizáló mesterkedéstől még el nem halványodott erejéhez.” A Nemzeti Színház érdekei között sorolja fel Schöpflin az Ibsennel való folyamatos kísérletezést az 1880-as évektől kezdődően. Megállapítása a mából tekintve talán már meglepő: „Ibsen nálunk nem tudott sikerre kelni”.⁴²⁴ Schöpflin néhány „elejtett” megjegyzése azt mutatja, nem szerette a Shakespeare-hez illő, de máshoz nem való „nemzetis” színpadi jelenletet. Éppen Ibsennek *A trónkövetelők* című történelmi drámájának kapcsán írja, hogy a darab „mértéktelen és lélektelen szavalással” került színre, hogy „a legfontosabb szereplő a színész személyében olyan megszemélyesítést kapott, akinek személyében semmi nincs az alak ibseni mélységéből”, „ahelyett, hogy megmutatta volna a belsőleg vívódó, viharos lelkű, önmagát kétségekkel gyöttrő hőst, csak tirádákat szavalt”.⁴²⁵

Az utolsó békeév szezonzéki számvetésében kapja meg az olvasó a Nemzeti Színház átfogó és szigorú kritikáját, amely egyben a kiemelt státuszt is megkérdőjelezi: „Az egész évben vajmi kevés olyan előadást kaptunk a Nemzeti Színház-tól, amely az államnak ezt az áldozatkészségét igazolná. Akár a műsort nézzük, akár az egyes előadásokat, nagyon kevés különbséget látunk a Nemzeti Színház és a magánszínházak között: az új darabok, akár az eredetiek, akár a külföldiek, semmivel sem magasabb színvonalúak, mint a magánszínházakéi, sőt főképpen az eredeti darabokat tekintve azt kell megállapítanunk, hogy a Nemzeti Színház még valamikéval jobban leszállítja a maga színvonalát, mint a többiek, mégpedig szemmel láthatóan a közönség kegyének való hódolás kedvéért. E tekintetben egy silány, üres darab többet ront az átlagos színvonalon, mint amennyit húszt jobb darab javít; ha a most elmúlt szезон három legalacsonyabb színvonalú darabját keressük, kettőt közülük a Nemzeti Színházban kell keresnünk. Valami különös eklekticizmust kell a Nemzeti Színház egész politikájában látnunk, akár a műsor összeállítása, akár az egyes előadások szempontjából nézzük. Ennek az eklekticizmusnak alighanem abban kell az okát találni, hogy a színház vezetőségében nincs meg a magasabb színvonalú színpadi művek színpadi életképességében való meggyőződés. Előadnak világirodalmi nagy műveket, de szinte már előre érezni, mikor az ember belép a színházba, hogy csak illedelmi kötelességből teszik; mint-ha azt gondolnák: előre tudjuk, a publikumnak nemigen fog kelleni a dolog, de hát megcsináljuk, mert hát egy Nemzeti Színháznak ilyet is csinálni kötelessége. Arra nem is gondolnak, hogy ez a kötelesség nincs elintézve azzal, hogy éppen csak megtegye a színház bizonyos számú illedelmi látogatásait a világirodalomban,

⁴²⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1914/22. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²⁵ Uo.

sőt ezzel a mostani módszerrel csak eltéríti a figyelmet attól, ami tulajdonképpen kötelessége volna. A Nemzeti Színház már egy emberöltő óta nem teljesíti azt a hivatást, amire tulajdonképpen való volna: a közönség nevelését a magasabb rendű irodalom befogadására és megértésére. Mert ezt csak évek céltudatos és következetes munkájával lehet elérni, egy mélyen járó, elveiben és részleteiben átgondolt program folytonos megvalósításával. Nem volna szabad megállni ott, hogy a publikumnak nem kell a nagy drámai irodalom, hanem keresni kellene és újra meg újra keresni, sikertelenségeken és részvétlenségeken át, addig, amíg meg nem találják a módját, hogy miképp lehet áttörni a részvétlenségnek szellemét a publikumban, ráoktrojálni az emberekre azt, ami ma még nem kell nekik, meggyőzni őket arról, hogy nem nagyzó beszéd csak az, amely a világirodalom nagy szellemeinek gazdagságáról, érdekességéről, a velük való szellemi érintkezés boldogító voltáról szól, hogy igazán szebb és érdekesebb dolog egy Molière-vígjáték, mint egy mozi-darab.”⁴²⁶ Láthatjuk, hogy Schöpflin kereste, mi volt az indokoltsága egy ilyen kitüntetett és nagy anyagiakkal támogatott „állami” színháznak a 20. század elején. Nem talált igazi magyarázatot, a Nemzeti Színház ekkor leszálló ágban volt, egészen 1917-ig, amikor Ambrus Zoltánt nevezték ki a színház élére.

Nagyon érdekes a műfajváltással kapcsolatos eszmefuttatása, amikor egy regényt helyeznek át színpadra. Nem is akárkiről volt szó, Dosztojevszkij *A félkegyelműjét* egy norvég drámaíró dolgozta át színpadra, s a Vígyszínház mutatta be 1914-ben. Ehhez az eljáráshoz fűz Schöpflin megjegyzést, mégpedig a 19. század gondolkodójára hivatkozva. „Már Kemény Zsigmond is, aki az irodalom elméletében is a legmélyebben járó magyar elmék egyike volt, megérezte a regény és dráma belsőleg ellentétes voltát, azt, hogy míg a dráma összeszűkíti, néhány fővonásra egyszerűsíti az életet, addig a regény inkább a kiterjesztés, a sok részletből való össze-
szövés felé hajlik. Ezért Kemény Zsigmond azt ajánlotta, hogy – ha már csinálnak ilyen metamorfózisokat – inkább drámából csináljanak regényt, mint regényből drámát, mert a szűkebb körűt, a kevés vonalba összefoglalót inkább lehet kiterjeszteni, mint a természeténél fogva szétterjeszkedőt összevonni. Mi azt hisszük, legjobb egyiket se tenni, mert meggyőződésünk szerint minden témának és minden mondanivalónak megvan a maga organikus, természetes formája, amelyet az igazi művész ösztönszerűleg kiérez belőle, s drámát ír abból, ami drámába, regényt abból, ami regénybe kívánkozik, s nincs olyan téma, amely egyformán, az író önkénye szerint volna akár regénnyé, akár drámává alakítható. De Kemény tanácsa mindenesetre okosabb tanács, talán ezért sem fogadták meg soha. Mi legalább nem emlékszünk rá, hogy valaha is regényt csináltak volna valamely híres színdarabból. Regényből csinált drámát – esztétikai fából vaskarikát – azonban annál gyakrabban láttunk.” Mindez csak az elemzés felvezetése, a bizonyítás és az értékelés ezután következik. A példát azért emeljük ki, mert éppen *A félkegyelmű* az a Dosztojevszkij-regény, amely ma is rendszeresen színen van. Bármennyit

⁴²⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1914/25. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

változott is a színházról vallott felfogásunk, színházesztétáknak és kritikátörténéseknek való figyelemkeltő feladat lenne ennek végigvezetése, értelmezése.

Az 1900-as évek elején a Nemzeti kísérletezett az ún. „magyar ciklus”-sal. „Kezdő drámaírók művei kerülnek színre ebben a sorozatban, mely fiatal tehetségek buzdítására nem alkalmas, mert a sommás eljárás, mellyel hetenkint egy-egy darabot elintéznek, eleve bizalmatlanná teszi a közönséget”. A szerző, akinek darabjáról ez alkalomból írt, az a Farkas Pál, akit a szocialista teoretikus irodalom kapcsán érintettünk. A kitüntetett színházba bejutott színpadi kísérletet nem tartja sokra, a fiatal szerzőről mégis elismerően mondja, hogy „becsvággal dolgozik, s az irodalom több ágában is eléri a művelt dilettáns színvonalat és sikerét”.⁴²⁷ Schöpflin tudja, hogy a kisebb tehetség alkotásában is van munka, invenció, amit értékelni kell, rámutatni hibáira, értékei mibenlétére. Szókimondás nyugodt modorban, vagdalkozás, ledorongolás nélkül – ez Schöpflin többször megfigyelt védjegye. Az egykori „magyar ciklus” adalék ahhoz, hogy a magyar dráma mindig is gyámolításra szorult.

Amint az irodalomra, úgy a színházra vonatkozóan is érvényesítette a szociológiai nézőpontot. A magyar közönséget, értékrendjét, viselkedését, elismeréseit elemzi ebből a szempontból. „Míg a teoretikusok és a nagyképűek – nálunk ez a kettő csaknem mindig egyet jelent – nehézkes és homályos elméleteket állítanak fel a színház és dráma művészi törvényeiről és feltételeiről, a közönség könnyen megoldja a dolgot a maga használatára. A közönségnek a színház legelsősorban társadalmi intézmény, nagyszabású, díszes és művelt szórakozó hely, ahova azért megy, hogy kellemes környezetben, az előkelőség és gondtalanság illúziói közt, sívár mindennapi kenyérgondjaitól, apró-cseprő családi és háztartási vesződségeitől menekülve elszórakozza estéjét. Neki az is fontos, hogy a rendesnél gondosabban és díszesebben öltözött, disztिंगváltabban viselkedő emberek között ül egy mindenféleképpen feldíszített, fényesen kivilágított teremben, ahol minden arra szolgál, hogy kiemelkedhessen sűrű mindennapjából, és három órára az életnek kellemesebb, gondtalanabb, hiúságát csiklandozó formáiba képzelje magát. [...] Nálunk fokozott mértékben van ez így, mert másutt, régibb és mélyebb irodalmi és színházi kultúrájú városokban a nagyközönség ez átlagtömege fölött mégis van egy elég nagyszámú magasabb réteg, amelynek egyrészt kényesebbek az igényei, másrészt meg fel tudja fogni az írónak művészibb törekvéseit is, és nem riad vissza, ha az író egy kissé több figyelmet és elmélyedést kíván tőle, és pártját fogja akkor is, ha munkája nem alkalmas arra, hogy a szó vásári értelmében népszerű legyen. [...] Ez a közönség mindenekfelett szeret elegáns embereket és előkelő dolgokat látni a színpadon: frakkos színészek, nagy toalettdben fellépő színésznők, kivált, ha néhány gróf vagy milliomos van köztük, már jó harmadrésze a sikernek. Egy kis érzékiség, de ügyesen beadva, hogy ne bántson, ne állítsa az embereket a morális ítélet kényszere elé, szintén nem utolsó tényező. Nagyon hasznos dolog a szentimentalizmus, ha egy kis elmésséggel van keverve, olyasformán, mint a mál-

⁴²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1905/14. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

naszörp a szódavízzel. Egy kis lármás szavalás sem árt. Csak semmi, ami felrázza az embereket, semmi nyugtalanító, semmi, amit hazavisz az ember a színházból, hogy otthon tovább tépelődjék rajta, hogy vonatkozásba hozza a saját életével. A mi közönségünk nem szereti a saját életét látni a színpadon; olyan életet szeret látni, amely csillogóbb, silány gondoktól mentesebb, mint az övé – a maga életével elég baja van napközben, estére a színházban valami különbet akar látni.⁴²⁸

A színházi tudás intézményes elismerést is hozott Schöpflin számára, 1923-ban megválasztották a színházi kritikusok szindikátusának elnökévé. 1929-től a komolyabb előzmények nélkül született fogalmakat, szakmai műszavakat és életrajzokat tartalmazó, előkép nélkül született négykötetes *Magyar Színművészeti Lexikon – A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiáján* áll a neve szerkesztőként.⁴²⁹

A hetilap megváltozott környezete a 20. század elején

Visszatérünk szigorúbban vett sajtótörténeti szempontunkhoz.

Amikor 1854-ben megindult, a *Vasárnapi Ujság* kizárólagos, egyedüli helyzetben állt, riválisa nem volt. Sajnos, a hetilap történetével foglalkozó kutatók sem akadtak nyomára a hiteles megjelenési példányszámoknak.⁴³⁰ Mint tanulmányunk elején jeleztük, eredendően néplap volt, családi, közművelődési hetilap, célja a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv művelése és a legkülönfélébb tematikájú közhasznú ismeretek írott és képi (metszetek, majd utóbb fotók) közreadása, az olvasók látókörének szélesítése egy olyan korban, amelyben a célközönség döntően helyhez kötöten élte le életét.

A századvéghez közeledve azonban megjelentek olyan időszaki lapok, amelyek szépirodalmi, közművelődési és kritikai anyagot közreadva részben versenytársi pozícióba jutottak, némelyek számottevően meg is előzték a *Vasárnapi Ujságot*. Ilyen volt a könyv formájú, gyakran tematikus számot közreadó *Magyar Salon* (1884 és 1918 között), Hevesi József és Fekete József szerkesztésében. Szempontunkból azért is érdekes lap, mert VI. kötetétől (1886/87-től) kiadását átvette a Franklin.⁴³¹ A budapesti polgárság és középosztály igényeit volt hivatva megjeleníteni, számukra adott olvasnivalót, de komoly olvasói háttérrel még nem ren-

⁴²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1913/8. Ld. kötetünk színházi ciklusában.

⁴²⁹ Kiadója az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. [Budapest], 1929–1931.

⁴³⁰ Levéltári, hiteles, a hetilap *korai* éveire vonatkozó példányszám-adatokat közöl DEÁK Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtójog és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Budapest, Osiris, 2018. 322–323. * Budapest Főváros Levéltára a XI. 906-os jelzeten tartja nyilván a Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda iratait. Az anyag csak az 1937–1951 közötti évekre vonatkozóan tartalmaz 3 kisdoboznyi anyagot, néhány kiadói szerződést, igazolási eljárások iratait és az államosításra vonatkozó papírokat. Az 1921-ben megszűnt *Vasárnapi Ujságra* vonatkozóan értelemszerűen nem szolgáltat adatokat.

⁴³¹ Félévi hat szám tett ki egy kötetet, gyors reflektáló képességről tehát nem beszélhetünk.

delkezett. Kutatói szerint az – egyébként igénybresztő – sznobizmus képviselője volt.⁴³² A lényegesen nagyobb sikerű, részben folytatásának, illetve leágazásnak is tekinthető hetilap *A Hét* volt, Kiss József lapja (1890). Ennek konkurenseként jelent meg Herczeg Ferenc lapja, az *Új Idők* 1894-ben. Mindezek a gyakran emlegetett sajtókönyezet-rajzhoz tartoznak. 1901-ben azonban egy újabb „kihívó” jelent meg a lappiacon – immáron a fővárosi tömegsajtó kifejlődésének részeként –, a *Tolnai Világlapja*. Indulása után nem sokkal 60–80-ezres példányszámot ért el, az 1910-es években 72 oldalon 125 ezer példányban nyomták. (A *Vasárnapi Újság* közkezen forgó, de forrással alá nem támasztott adatok szerint stabil 10-15 ezres példányszámmal rendelkezett.) *Tolnai Világlapja* kiugróan sok fényképet közölt, sőt országjáró fotósa úgy szerzett vásárlókat, hogy egyenként is felismerhető személyekről készített csoportképeket, abban bízva, hogy a képen szereplők vásárlói lesznek a következő lapszámoknak. A szerkesztők általában is a látványra, a képekre helyezték a hangsúlyt, a képaláírások frappánsan rövidek voltak. Az oldalak felét, sőt esetenként egész oldalakat töltötték meg fényképpel. Felhagytak a *Vasárnapi Újságra* jellemző olvasóneveléssel, gazdag ismeretközlő anyagaik ellenére is nagyobb súlyt kaptak a lap kitalálásában az újszerű kereskedelmi ötletek és akciók, Tolnai Simon és a vállalatvezetés elsődlegesnek az anyagi hasznot tekintette. Tematikájában megjelennek az egyszerű emberek családi drámái, a tűzhalálokról, balesetekről, méregkeverő francia katonáról, Blériot lezuhanásáról és a kórházi tolongásról szóló beszámolók – ezek a bulvárügyek a *Vasárnapi Újság*ban soha, vagy kifejezetten elvétve kerültek elő, s akkor is valamiféle közösségi tanulságot, üzenetet hordoztak, a szerkesztők nem voltak lelkesek, ha vérről, megsemmisülésről, katasztrófáról volt is szó. Az írók azonban – a megélhetés és a nagyobb népszerűség lehetősége okán – másodközléseket főként, de adtak írásokat a *Tolnai Világlapjának*. Az indulás évében Ady, Kosztolányi, Pásztor Árpád, Thury Zoltán, Biró Lajos, Csáth Géza, Cholnoky László, Kóbor Tamás, Heltai Jenő neve is feltűnik a számokban.

1913-ban újabb igen olcsó képes hetilap indult, *Az Érdekes Újság*. Ennek hátterében már két nagy vállalat üzletkötése, erőinek egyesítése állt. Az Athenaeum megvásárolt egy német mélynyomó-gépet, olyat, amilyen a berlini *Weltspiegel* is nyomták,⁴³³ de azzal a feltétellel, hogy a próbanyomatok minőségét is a német fővárosban ellenőrzik. Képes szépirodalmi hetilapként indult, szerkesztője Kabos Ede volt, s az 1900 táján pályakezdők, a modern irodalom első hullámának legjobb és legfiatalabb írói (többek között Biró Lajos, Kaffka Margit, Szép Ernő, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc) is sajátjuknak tekintették. Minthogy új lap volt, s nem volt múltja, kegyeleti kötelezettségek nem terheltek. Újdonság volt az új női lehetőségek és pályák bemutatása is, élénkebben és következetesebben tették

⁴³² *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892.* Budapest, Akadémiai, 1985. 476–487. A fejezet szerzője Buzinkay Géza.

⁴³³ *Weltspiegel*: az 1872 és 1939 között megjelent *Berliner Tageblatt*nak, a Német Birodalom országos napilapjának egyik – hetente kétszer megjelenő – füzet alakú illusztrált melléklete.

ezt, mint a lapok általában. Az *Érdekes Újság*ot a *Pesti Hírlap*ot kiadó Légrády-testvérekkel együtt hozta létre az Athenaeum, mondhatni kartell-szövetséggel, mert a Légrádyak kikötötték, hogy a versenytársak (*Tolnai Világlapja*, *Ország-Világ*, *Új Idők* és a *Vasárnapi Újság*) kiadásában a gépet birtokló, legnagyobbra nőtt kiadói vállalat nem segédkezhet. Az írók számára, a napilapok óriási piacával együtt, új megélhetési lehetőséget teremtettek.

Ez volt – nagy vonalakban – a századelő új mediális és gazdasági környezete. A Franklin Társulat azonban nem váltott. Maradt az akadémiai tudományosság, szellemiség képviselője és kiadója, maradt a legnagyobb tankönyvkiadó. Üzleti stratégiája nem igazán felelt a kor új kihívásaira, de a cégnek és kiadványainak nemes patinája volt.

A *Vasárnapi Újság* sorsa a politikai viharokban

A *Vasárnapi Újság* történetére sorsdöntő hatással volt a világháború. Bizonyára a szerkesztők sem voltak tisztában ezzel, de észrevétlenül indította el a hetilapot a megszűnés felé. 1914 első feléve persze még nem mutat változást.

1914-ben folytatásokban közli a hetilap Kaffka Margit *Állomások* című regényét, melyről Schöpflin azt írja: „az *Állomások* nem a legkitűnőbb műve ugyan Kaffka Margitnak, sok megragadóan szép részlete s koncepciójának emelkedettsége mellett kompozícióban elnagyolt, környezetrajzában indulattól színezett. De emberi és művészi lényének megfejtéséhez ez a regény adja a legtöbb kulcsot.”⁴³⁴ S nézzük tovább az évfolyam prózai anyagát: Szini Gyula, Ady, Krúdy, Ambrus Zoltán, Oláh Gábor, Kassák Lajos, Szép Ernő és mások, a külföldi írók közül Galsworthy-részlet, Selma Lagerlöf. A versanyagban Ady, Babits, Dutka Ákos, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Oláh Gábor s mellettük kevésbé hangsúlyosan még Vargha Gyula és Szabolcska is. A modern irodalom térhódítása immáron majdnem teljesen megtörtént.

Éppen a félév-fordulóra esik Ferenc Ferdinánd szarajevói meggyilkolása. A 27., a 28. és a 29. számban a Habsburg-családdal történetek uralják a lap első felét és a képanyagot is. Schöpflin Aladár már szeptember végén panaszkodik Oláh Gábornak, hogy mennyire megváltozott a lap. Visszaküldi a költő verseit, mert most nem fontos a vers, „csak az öreg Lévyval tettünk két ízben kivételt”. Megpróbáltam a Franklin főemberei által elénkbe tolt erődítményt áttörni, de sem argumentumaim ostromágyúí, sem átkaroló kísérleteim nem vezettek eredményre. [...] Ma itt Pesten minden kiadó hermetikusan elzárja pénzszekrényét az írók előtt: a háború első elesettje az irodalom”⁴³⁵ A 32. számtól megszűnik Schöpflin rovata, az „Irodalom és művészet”, helyén egy új rovat indul, „A háború napjai” címmel.

⁴³⁴ SCHÖPFLIN Aladár: Kaffka Margitról. *Nyugat*, 1935/1. 122–124.* A Kaffka-regény szövege nem teljesen azonos az 1917-ben megjelent könyvváltozatával.

⁴³⁵ Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, 1914. IX/24. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 152.

Névtelen krónika ez, rengeteg katonafényképpel, de megjelennek a háború következményei is, a kényszerűségből utcaseprőnek és kalauznak álló nőkről szóló, akkor meglepőnek számító képes beszámolók (idővel feltűnnek majd a hadseregben dolgozó nők ábrázolásai is), a németek által elfoglalt Brüsszel fényképei, katonai hősapkák kötésmintái, az elpusztult Löwen (németesen írják Leuven nevét), az elfoglalt Antwerpen és Ostende. Jelfy Gyula és Balogh Rudolf képviseli a harctéren a *Vasárnapi Újság*ot, önálló fényképész-tudósítókkal rendelkezik a lap.⁴³⁶ Eddig is rendszeresen közöltek halálhíreket, de ezek inkább a – most kissé morbid értelmű – „társasági hírek” kategóriájába tartoztak, ettől fogva a harctéri hősi haláloknak emlékére jelennek meg a veszteségek. (Ezeket a tragédiákat a végsőig az új üzleti célok szolgálatába állított népszerű lapok, a *Tolnai Világlapja* és *Az Érdekes Újság* aknázták ki leginkább. Külön háborús köteteket, fényképalbumokat és – a családok által beküldött életrajzok alapján – hagiográfiai motívumokat sem nélkülöző írásokat is közöltek az áldozatokról.)

Egyetlen publicisztikai írást említünk az évből, s azt is csak a hangulat érzékeltetésére, az (sz) monogramú Szép Ernőnek *Kávéházi Moltkék és kávéházi Kaszszandrák* című írását a felelőtlenül összevissza beszélőkről: „Ha két púpom, de csak egy lábam van is: azért senki se veheti el vagy teheti kétségessé azt a jogomat, hogy folyton a háborúról beszéljek, erről vitatkozzam, jósoljak és kombinálgaszak. Egyszerűen: mert ezzel van tele a lelkem, ez gyújtja lángolóvá minden csöpp véretem, ez izgatja az agyvelőm minden sejtjét, ez rabolja el vagy tölti meg az álmaimat. Nem vagyok se generális, se hadi szakértő, a csatatérhez közel se eresztenek: de azért a háború az enyém is, csakúgy, mint az övéké, akik részt vesznek benne, és hozzájuk való szent kötelességem, hogy így legyen [...] Az egyik olyan komoly, mint a másik. De az etika legelemibb parancsa, hogy az aggodalmát, a pesszimizmusát tartsa meg ki-ki magának, a reménységét és bizodalját pedig ossza meg, tegye közkinccsé olyan időben, mikor a szíveknek csakugyan szükségük van minden erkölcsi energiára, hitre, reményre és bizalomra.”⁴³⁷ Megjelenik, és elég változatos formában egy újfajta esszé vagy kritikai téma: hogyan hat az alkotásra a háború. (Schöpflin – láttuk – kritikusan mérte a tematikáról szóló alkotásokat, és egykorúan alacsonynak látta azok esztétikai értékét.)

A háború elején a cenzúra és a központi sajtóirányítás relatíve szűk körűen ellenőrizte a sajtót, elsősorban a hadviseléssel kapcsolatos tudósításokra összpontosítottak. Aztán kiszélesedtek a sajtó működését befolyásoló döntések, köztük volt a felhasználható papírmennyiség korlátozása is.⁴³⁸ Ennek következménye volt a terjedelem csökkentése. 1914-ban az összterjedelem 980 oldal, 1915-ben 848,

⁴³⁶ Jelfy Gyula (1863–1945), képeit a háború előtt is közölte a *Vasárnapi Újság*. * Balogh Rudolf (1879–1944), iskolateremtő magyar fotóművész. 1914-ben *Fotóművészet* címmel szakmai lapot alapított. Képeiből, köztük a *Vasárnapi Újság*ban is megjelentekből ld.: https://index.hu/tudomany/tortenelem/anagyhaboru/2014/12/07/a_masodik_magyar_hadi_fotos/ (Letöltve: 2017. 12. 01.)

⁴³⁷ *Vasárnapi Újság*, 1914/35.

⁴³⁸ A rotációs újságpapír forgalmának és felhasználásának szabályozásáról szóló 734/1916 M.E. rendelet.

1916-ban 852, 1917-ben 848, 1918-ban 724 – szemben a háború előtti évenkénti 1052 oldallal, amibe nem számítottuk bele a karácsonyi különszámokat. A hetilap – feltehetően jól felfogott érdeke szerint – igyekezett jóban lenni a cenzúraszervezettel. Kapóra jött, hogy Drasche-Lázár Alfréd tárca- és regényíró, s egyben miniszteri tanácsos a lapnak szerzője és ekkor már egy – viszonylagosan kedvező – kritikának alanya is volt.⁴³⁹ Drasche-Lázár 1913-ban került a Külügyminisztériumba, 1914-ben a sajtóirodát is felügyelte, ami egyet jelentett a főcenzori státussal. Utóbb másodmagával ő írta alá a trianoni békeszerződést. A Franklin Társulat számára jól jöhetett, hogy van egy legfelső szintű kapcsolata a vészterhes időkben. 1917-ben három (!) kötetéről is közölt ismertetést a *Vasárnapi Ujság*, 1918-ban színházi bemutatójáról és prózakötetéről is írt Schöpflin, s utóbb 1920-ban és 1921-ben is. Drasche-Lázár egyik könyve, a *Tűzpróba* a legnépszerűbb kötetek között volt 1917-ben, minthogy „megvannak benne mindazok a tulajdonságok, melyek a szerző regényét a közönség kedves olvasmányává tették”⁴⁴⁰ Schöpflin mindvégig visszaigazolta Drasche-Lázár saját szintjének törekvéseit. S az ilyen eset megítélésénél fontos, hogy a kritikai munkásság egésze helytállóan becsületességben, igazmondásban. Ahogy az irodalom- és kritikátörténet viszszamenőleg feldolgozza anyagát, új szempontokat fedez fel, például az irodalom populáris regiszterének munkáit és annak hatását elemzi, rátekint a kategória első-, másod- és harmadosztályú szerzőkre, el fog érni az „úri” Drasche-Lázár „felfedezéséig”, értékeléséig is. Mindenesetre érdekes, hogy Schöpflin 1917-ben jutott arra az elhatározásra, hogy publicisztikát írjon a könyvkultúra megváltozásáról. A nyugatosok pár száz példánya, Drasche-Lázár néhány ezres, egy-egy esetben húszezres példányszáma mellett „egy új, eddig alig ismert, olcsó típusa keletkezett a könyveknek, amely valami középen áll az újság és a tulajdonképpeni könyv között: formájára, papirosára, nyomására, terjesztési módjára inkább újság, tartalmára azonban könyv. Újság-jellegű abban is, hogy csak addig él, amíg el nem olvassák, aztán elhányódik, arra a sorsra jut, amire a kiolvasott újság. Aligha jut valakinek is eszébe az ilyen utcán vett olcsó könyvet megőrizni, berakni a könyvszekrényébe és könyvtára gyarapodásának tekinteni. Éppen csak arra való, hogy egyszer elolvassák. Milliói az ilyen újság-könyveknek árasztják el a közönséget. [...] Csak úgy lehetséges ez, hogy új olvasóközönség keletkezett, a társadalom új rétegei kerültek a nyomtatott betű hatalma alá. A régi publikumból semmiképpen sem telt volna ki ekkora tömeg. Nem csinálta ezt az új közönséget az utcán kolportált könyvek új típusa, hanem felfedezte. Megvolt már azelőtt is, csak senki sem törődött vele. El volt hagyatva, az irodalom és a könyvkiadás észrevétlenül

⁴³⁹ A szerző, írja Schöpflin, [n]em keres művészi mélységeket, nem akar lelki bonyodalmak megragadó rajzával új megismeréseket adni s a fantázia merész játékaival sem büvöl el.” Saját módorában „igen ügyes is, sohasem lép túl a maga szabta határvonalon, nincs benne semminemű nagyozolás vagy affektáció, megvan benne a jól nevelt és a társaságban forgolódni tudó emberek jóleső szerénysége, amellyel már az első szótól fogva fel tudják kelteni a rokonszenvet önmaguk és mondanivalójuk számára.” *Vasárnapi Ujság*, 1913/1.

⁴⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1917/45. Ld. kötetünkben.

haladt el mellette. Egész széles rétegei a társadalomnak éltek kizárva abból az élvezetből, amelyet az olvasás nyújt. Az olvasás vágya fel nem ébresztve szunnyadt bennük.”⁴⁴¹ A Drasche-Lázár „típusú” író a miniszteriális közeg olvasóinak volt szórakoztató és részben gondolkodtató olvasmánya, a detektívregények, a vadnyugaton játszódó ponyvák a háború alatt tömegek számára adtak lehetőséget a valóságból való kikapcsolódásra. Az irodalom közönségének rétegzettségét is észlelte Schöpflin, s nem fordult el arisztokratikusan az olvasás alakuló kultúrájától. Háború és irodalom kapcsolatának ez egy másikfajta metszete, amire szintén felfigyelt Schöpflin.

Megjelennek és szünet nélkül ismétlődnek ezekben az években a *Vasárnapi Ujság*ban a vastagon szedett hadikölcsön-jegyzési felszólítások, a hősi halottak fényképeinek való képeretek hirdetései és hasonló, a háború üzleti világát kolportáló hírek. A színházak bő évi szünet után újból játszottak,⁴⁴² így színikritikák jelentek meg, majd 1917-ben – csökkentett terjedelemben – visszatért az „Irodalom és művészet” rovat is.

Az 1918-as 65. évfolyam induló számában a Breszt-Litovszkban tartott fegyverszüneti tárgyalásokról jelent meg kép. Késő ősztl Károlyi Mihály lett a fényképek főszereplője, az országház előtti népgyűlés, a november 2-i eskütétel, az új kormány tagjainak és államtitkárainak fényképei. 1919-ben az összterjedelem már csak 392 oldal volt, a *Vasárnapi Ujság* július 6-a és október 19-e között nem is jelent meg, de attól fogva már csak kéthetente. A papír a lehető leggyengébb minőségű volt, az oldalak nehezen olvashatóak, a papír sötét alapszínébe szinte beleolvadtak a betűk. 1920-ban 12 oldalas számok jöttek ki a nyomdából, kéthetente, a teljes évfolyam mindössze 288 oldalt tett ki. Az 5. szám címlapján Horthy-fénykép, a következő héten a kenderesi Horthy-kúria bemutatása volt napirenden. A záróévben, 1921-ben is csak 292 oldalra telt. Egy fényes, több kisebb korszakban is csúcsra érő hetilap alkonya volt ez. Mindezzel véget is ért a *Vasárnapi Ujság*.

Meg kell mégis említenünk, hogy jó évtized múltán feltámad az igény valamiféle folytatásra, és 1933 végén megindul a *Tükör*. Fiatal közreműködője volt Zádor Anna művészettörténész, az ő emlékezéséből idézünk: „A *Tükör* a Franklin Társulat Könyvkiadó és Nyomda Vállalat kulturális házi folyóirata [...] Célja a Franklin szerzőinek, kiadványainak a propagálása, abból kiindulva, hogy egy lap hatékonyabb és olcsóbb, mint egy hirdetési kampány. Azt hiszem az is belejátszott ebbe az elhatározásba, hogy az akkor nagyon jól prosperáló Athenaeum saját lapjai révén (*Pesti Napló*, *Az Est*) kitűnő hirdetési lehetőségekkel rendelkezett, s jól választott lektúr kiadványaival [...] tartós sikereket ért el.”⁴⁴³ A főszerkesztő a klasszika-filológus Révay József, de „a folyóirat állandó munkatársa és

⁴⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1917/46. Ld. kötetünkben.

⁴⁴² A Nemzeti Színház 1915. január 28-án nyitott újra az 1914. május 15-i bemutató után. *Vasárnapi Ujság*, 1915/6. Ld. kötetünkben a színházi kritikák között.

⁴⁴³ ZÁDOR Anna: Egy elfelejtett folyóirat. *Holmi*, 1993/július V. évf. 7. 966–970.

fő támasza Schöpflin Aladár és Komor András volt.⁴⁴⁴ [...] Mindenki részese volt annak a kísérletnek, amelynek megvalósítását a *Tükör* képviselte: ne legyen egyetlen irányban elkötelezett, mint például [...] a *Napkelet* (Tormay Cécile folyóirata), ne legyen nyárspolgári, mint a nagy sikerű *Új Idők*, (Herczeg Ferenc folyóirata), nyújtson sok vizuális csemegét, de ne legyen olyan képes magazin, mint a *Tolnai Világlapja* vagy az *Érdekes Újság* és társaik. Hogy mi *ne* legyen valami, ezt mindig könnyebb meghatározni, mint azt, hogy mi legyen.”⁴⁴⁵ 1942-ig élt a hetilap (a szocializmus korában jelent meg hasonló címmel képes kulturális, ugyancsak hetente megjelenő minőségi lap).⁴⁴⁶

*

Kötetünk Schöpflin Aladár húszéves szerkesztői és irodalom- és színikritikusi munkájának tükre. A *Nyugatot* érthetően többen forgatják, mint a *Vasárnapi Újságot*, s ez, szövegkiadás híján, eddig az életmű arányait sem pontosan rajzolta ki. Igaza volt a fiatal Horváth Jánosnak, amikor észrevette, hogy Schöpflin rövid, de rendszeres írásai a hetilapban a jövő irodalomtörténetének apró mozaikkockái. Nagy utat tett meg Schöpflin: beosztott segédmunkatársból, a Vargha Gyula vitte rovat korrektorából nőtte ki magát önálló arcélú kritikussá, harcolta ki pozícióját a Franklin Társulatnál. Kezdetben még a kezébe adták, amiről írnia kellett, utóbb maga választott halk szavú, a művekből kiolvasható törekvéseket elemző kritikus, támasza lett a modern irodalomnak. Schöpflin Aladár – Ignotus mellett, vele szövetségben – az 1900 táján pályára lépő, megújult magyar irodalom legnagyobb kritikus. Megkülönböztető jegye a társadalmi háttér és gyökerek keresése és a lélektani motivációkra figyelés.

Kötetünk kiadási elvei

Kiadásunk a *Vasárnapi Újság*-beli Schöpflin Aladár-szövegek majdnem teljes gyűjteménye, azaz egy nagy összefüggő korpusz. Az írások önmagukban részben ismertek, sokan hivatkoztak már egyedi kritikáira, azonban a teljes gyűjtemény feltétlenül a reveláció erejével hathat. Egyrészt rendkívüli Schöpflin Aladár széles kortársi olvasottsága, szellemi étvágya. A szövegek folyamata jól mutatja, hogyan alakult ki egyéni ízlése, azzal párhuzamosan, hogy a hetilapnál egyre biztosabb lett személyes státusa, elismertsége. Erre vall, hogy az idő előrehaladtával egye

⁴⁴⁴ Komor András (1898–[öngyilkos]1944), kritikus, prózaíró, műfordító, a Franklin Társulat lektora. Fő művei: *Jane and Jonny* (1928), *Fischmann S. utódai* (1929), *Nászinduló* (1934), *R. T.* (1934). Portréját Scheiber Hugó festette meg 1923-ban, a kép a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van. A *Nászinduló* című regényt Schöpflin Aladárnak ajánlotta Komor András.

⁴⁴⁵ ZÁDOR Anna: Egy elfelejtett folyóirat, uo.

⁴⁴⁶ A *Tükör* 1964-től működött, majd az *Új Tükör* 1976-tól 1989-ig, mindkettő a Lapkiadó Vállalat keretein belül. Bizonyos, hogy a névválasztás nem volt véletlen. Kaján Tibor közlése a kötet összeállítójának, 1996.

kevesebb szerzői kiadásról ír, fogynak a féldilettánsokról szóló írások, akiket kegyeletes sorokkal bocsát útjukra. Idetartozik még a kezdettől fogva jelen lévő szuverenitás megszilárdulása, Schöpflinnek többek között azon sajátossága, hogy az új értékek felfedezésével nem ejti a régieket, nem tagadja meg azokat, s végig tisztában van lapja közönségének ízlésével. Megérti, hogy a *Vasárnapi Ujság* célközönségének, olvasói nagy részének ideáljai a régi világba nyúlnak vissza, sőt maguk is a régi, vidéki világban élnek, s nem ítéli el őket olvasmányaikért. A jelen időből kicsúszó színvonalas epigonokban is megérti azt az emberi gesztust, hogy vissza akarnak kötni a számukra biztonságosnak tekintett, megértett világba, s nehezen fogadják el, értik meg az újat. Másrészt kötetünk az egykorú könyvkiadás igen széles metszetét adja. Természetesen van ebben torzító tényező, az nevezetesen, hogy a Franklin Társulat a Magyar Tudományos Akadémia kiadójaként is működött, tehát az akadémiai kiadványokra nagy súlyt fektet, s ezeket reklámozza. Kérzik ezekből az írásokból a szenttelen hirdetési hang is – de így is mutatják ezek az írások, hogy az Akadémia és a kortárs modern magyar irodalom milyen távolságban van egymástól. A szövegek kirajzolnak egyfajta dinamikát, ahogy a modernség szerzői sorra letették névjegyüket.

Az összeállítás látszólagos nehézségét a szerzői anonimitás okozta. Közvetett, ám ugyanakkor erős bizonyítékaink vannak rá, hogy Vargha Gyulának a M. Kir. Statisztikai Hivatal elnökévé való kinevezése után Schöpflin írta az „Irodalom és művészet” rovat cikkeit. Schöpflin több mint kétezer cikkről beszél, amit a hetilapban publikált.⁴⁴⁷ Megerősíti ezt az őt személyesen jól ismerő – és részben az irodalom világába általa bevezetett – Komlós Aladár is.⁴⁴⁸ Némely kritikáról utólag Schöpflin vallja meg szerzőségét, ilyen a kötetünkben közölt első kritika, Ady Endre *Még egyszer* című könyvéről (1903/50). Az irodalmi köztudat, s ekként *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című rendszerező jegyzék hol biztosnak veszi a szerzőséget, hol zárójeles kérdőjellel sugallja a bizonytalanságot. Rendszert ebben nem látunk. A cikkek oly mértékben hasonló szerkezetűek, olyannyira egy kézre utalnak, hogy kétségünk – végső soron – nem volt a szövegek Schöpflinnek tulajdonításában. Megerősíti véleményünket az is, hogy szerzőnk jó néhány kis kritikáját beledolgozta *A magyar irodalom története a XX. században* című korszak-monográfiájába. A bibliográfiába felvettünk néhány, más Vargha Gyula távozása után közölt jelzetlen írást Czóbel Minkáról, Szabolcska Mihályról és Erdős Renée-ről. Ezeket nem közöljük, de felhívjuk rá a kutatók figyelmét. Az

⁴⁴⁷ „A Vasárnapi Ujság irodalmi rovatát 1902 óta írja a lapba névvel és névtelenül, számtalan irodalmi, kulturális, társadalmi és ismeretterjesztő cikkeket, színházi kritikákat írt.” Kézírási önéletrajz, a kötet szerkesztőjének birtokában.

⁴⁴⁸ „[Vargha Gyula kinevezésekor] átveszi a rovat vezetését, s azt lassankint mindenféle könyvek bírálatával egészíti ki. [...] Minden héten két-három névtelen recenziót ír a népszerű hetilapba, ami 1901-től 1920-ig [helyesen 1902-től 1921-ig], a Vasárnapi Ujság megszűnéséig maga is legalább kétezer recenziót tesz ki, a magyar irodalom század eleji fénykorának páratlanul gazdag képcsarnokát.” KOMLÓS ALADÁR: Schöpflin Aladár. In Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi, 1967. 5.

első Schöpflin recenzióinak – nagyrészt szimbolikusan – a nagyváradi Ady-kötet megjelenését tekintettük, ahogyan a közölt írások tekintetében is így jártunk el. A *Vasárnapi Ujság* anyaga kutatható, internetes formában is hozzáférhető, a bibliográfia is kiegészíthető. Egyedül itt tekintettük bizonytalannak Schöpflin szerzőségét, s hagyunk szándékosan hiátust a kezdeteknél.

Az ízes, régies és a szerzőre oly jellemző fordulatokat – „schöpflinizmusokat” – megtartottuk. Ilyenek például: akkorbeli, állanak, éjszakeleti, elfanyarodott, ellenmondó, elmélyedetten, elpetyhüszi, fejeledezni, fejlesztőleg, hátborsoztató, impresszionábilis, jellegzett, jellemzetes, jövőjeérti, kényelmetesség, kifejezülés, klaszszikai, látományok, látszassék, leggyakrabbi, megfelelőleg, megtermékenyedett, minduntalanul, morfondizáló, nyugasztaló, sajátlagosan, sűrűdött, szavalmány, szükségyszerűleg, világnézet.

Támogatta döntésünket az is, hogy utóbb Szép Ernő és Kőnig György már kezdőbetűvel jelezték a rovatban megjelent írásaikat. Az autorizáció, illetve az anonimitás kérdése többször felmerül a magyar lapok történetében is. Itt egyértelműen csak olyan szövegekkel találkozunk, amelyeket maga Schöpflin hagyott jóvá, szerkesztőségi húzásról, betoldásról a levelek sem számolnak be. A tudományos ismeretterjesztő írások, a színikritikák, a publicisztikák jellettek, az eredetileg használt monogramokat a bibliográfiában jelezzük. A kötetet azért indítjuk a Tolsztojról és Ady Endréről szóló esszével, illetve recenzióval, mert az elsőt Schöpflin aláírta, az utóbbival kapcsolatban pedig megvallotta szerzőségét, és mert az írás a modernség egyik kitüntetett szerzőjéről szól.

A szövegeket a mai helyesírás szerint közöljük, az eredeti szövegek az interneten is hozzáférhetőek, ellenőrizhetőek és betűhív idézési szándék esetén könnyedén visszaállítható az eredeti közlési forma (kiadvány URL: <http://epa.oszk.hu/vu>). A legfontosabb korrekcióink: a vonatkozó névmások egybeírása (*a ki* helyett *aki* stb.; *-kép/-képen* helyett *-képp, -képpen*), a *cz-k c-vé* egyszerűsítése).⁴⁴⁹ Ezt a könnyebb olvasás érdekében tettük, s így sokkal erőteljesebben látszik nemcsak Schöpflin nyelvének, de gondolatainak újszerűsége is, szemben az akadémiai hivatalos szó- és fordulatkészlettel. Így szinte észre sem vesszük, hogy több mint százéves szövegeket olvasunk. A *Vasárnapi Ujság* „hátsó” részének korrektúráját nem a legnagyobb gondossággal végezték, gyakori a javítatlan szedési hiba. Egységesítettük

⁴⁴⁹ A magyar helyesírás szabályait 1901-ben adta ki a Magyar Tudományos Akadémia. Az iskolák számára készült, esetenként az akadémiai szabályozással (AkH) szembemenő szabályzat pedig két évvel később, 1903-ban jelent meg Simonyi Zsigmond tollából (ennek rövidítése IskH.). Az ezt követő jelentős mérföldkő 1922, amikor ezt a két párhuzamos szabályzatot próbálta meg egységessé kovácsolni az MTA új szabályzata. Ennek 1940-ig nyolc kiadása jelent meg, lényegi módosítások nélkül. A helyesírással nap mint nap dolgozó szakemberek azonban nem voltak elégedettek az akadémiai szabályozással, ezért a könyvkiadók és szerkesztők saját szabályzatot és szójegyzéket adtak ki 1929-ben. Bár a Balassa József nevéhez fűződő kiadvány címe *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*, erre a kiadványra csak Nyomdai helyesírás néven szokás hivatkozni, így rövidítése is NyomdH. Ld. *nyest.hu* (Letöltés: 2018. 05. 30.)

a Franklin Társulat írásmódját (található a lapban kötőjeles, kötőjeles-kisbetűs változat is, ebben a könyvkiadó sem volt következetes.

A kis írásokba több esetben belenyúltunk, hogy egyértelművé tegyük, kiről és miről szól. A címük egységesen nálunk a következő: a megjelenés dátuma, oldal-száma, utána új sorban kiemelve a szerző és könyv(ek) címe, valamint a megjelenés helye és a kiadó. Az eredeti írások címei – helytakarékossági okból – rövidek voltak, pl. a szerző nevét nem írták ki, az a következő mondatból ugyanis kiderült; vagy ha több könyvről esett szó, akkor pl. *Ambrus Zoltán munkáiból...* fordulattal vonta össze Schöpflin a négy kötetről szóló írást. Ezek mindig fettel kezdődő, de nem kiemelt címek voltak a sajtóközlésben. A bibliográfiában viszont az eredeti címeket tüntettük fel, szögletes zárójelben adjuk az egyértelművé tevő kiegészítést. Főként a kezdeti években még mutatóvonalakat is közölt a hetilap a verseskötetekből. Ezek az eredeti megjelenéskor többnyire egy középre szedett hasámban, versformára tördelve jelentek meg, mi törtvonallal jelezzük a sortörést. Elhagytuk a könyvek árát, a kiadói információt – mint említettük, egységesen – felvittük a mi címsorainkba. Mindezek a változtatások természetesen nem érintik a lényegi tartalmat. A jegyzetekben, amelyek minden esetben a sajtó alá rendezőtől származnak, rendre jelöljük, hogy az értékelt, ismertetett szerzőről hol esik még szó a *Vasárnapi Ujságban*, illetve kötetünkben.

A jegyzetek részletességénél figyelembe vettük az alkotó ismertségét, de egyetemi, oktatási tapasztalatok alapján néha kiemelkedő fontosságú alkotó (pl. Lukács György) is bőszéges életrajzi adatolást kapott, noha általában a nagyok esetében nem éltünk ezzel. Több esetben használunk közismert lexikont (Szinyeyi József: *Magyar írók élete és munkái*; MÉL stb.) az adatok tekintetében. Az átvett adatok között szerepeltetjük az újságírói (részben bizonyosan *autonóm*) vagy állami (a hivatalos ideológiától *nem független*) karrier tényét, meggyőződésünk, hogy ezen tények összeolvasása számos következtetés levonására alkalmas. Lényegesnek tartottuk, hogy a Schöpflin által bírált szerzők esetében – amennyiben hiteles tudomásunk van róla – szerepeltessük származásukat (német, zsidó, szláv stb.), eredeti családi és keresztnévük formájában. A 19. század utolsó harmada az asszimiláció látványos korszaka volt, a 20. század, a zsidóság vonatkozásában, különösen 1918/19 után, az 1920-as első numerus clausus törvénnyel kétségbe vonta annak őszinteségét, valóságosságát. A származás feltüntetése a magyar irodalom sokszínű eredetéről ad tájékoztatást. A kiadók névváltozatait (pl. Franklin Társulat, Franklin-Társulat stb.) egységesítettük.

Óriási köszönettel tartozom *Hegedős Máriának*, aki nélkül elvesztem volna a hatalmas szövegkorpuszban, s aki az önkorrekciót is lehetővé tevő, az ismétlést kizáró keresztutalásokat figyelmeivel és türelmével felügyelte.

Nem felejttem el *Láng Józsefet*, az Argumentum Kiadó alapító igazgatóját, a jeles irodalomtörténészt, akitől segítséget és biztatást kaptam, de aki nem érhettem meg a gyűjtemény elkészültét. A vele való beszélgetések során mindig mozgósította Ady- és századelői kutatásainak tudását, és sok évtizedes szerkesztői, kiadói

intencióiból sokat tanultam. A kiadó vezetését átvevő *Láng András* megértő támogatását is ki kell emelnem.

Munkám kiadását a Nemzeti Média és Hírközlő Hatóság ösztöndíja tette lehetővé, személyesen *Koltay András* bizalma.